

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“BANK AUDITI”

fanidan

2016/2017 o'quv yili

uchun mo'ljallangan

MA'RUZALAR MATNI

Toshkent-2016

1-mavzu. Bank auditi fanining predmeti, metodi va vazifalari

Reja:

- 1. Bank auditi faning predmeti va uni shakllanishi**
- 2. Bank auditini tashkil etishning huquqiy asoslari**
- 3. Bank auditi metodlari**

Insoniyat tarixiga bir nazar solsak, jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatda bo'layotgan xodisa va voqealarning kelib chikish sabablari, kutilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni o'rganuvchi bir qator tabiiy, iqtisodiy va gumanitar fanlar shakllana boshladi. Bu fanlar bilan birga iqtisodiyot fani ham jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy hodisalarni o'rganish, ularni tahlil qilish hamda jamiyatdagi moddiy ne'matlar yaratishdan tortib, uni iste'moli bilan bog'liq muammolarni o'rgana boshladi.

Butun dunyoda jamiyatning tuzilishi qanday bo'lishidan qat'iy nazar uning a'zolari insonlar o'zlarining ehtiyojlarini qondirish va hayotlari uchun zarur bo'lgan noz-ne'matlarni yaratish ustida izlanishlar olib boradilar. Bu izlanishlar natijasida jamiyat rivojlanishi shakllana boshlaydi. Shu bilan birga jamiyat a'zolari ya'ni kishilar, guruhlar, tashkilotlar va mamlakatlar o'rtasida o'zlarida mavjud bo'lgan resurslardan foydalanib yukori daromad olishga erishish va olingan daromaddan samarali foydalanish orqali barqaror turmush tarzini yaratishga bo'lgan intilish kishilar o'rtasida iqtisodiy raqobat kurashini keltirib chikaradi.

Bu raqobat kurashi jamiyat va iqtisodiyotning rivojlanishiga ko'rinmas kuch sifatida doimo turtki beradi va iqtisodiyot va jamiyat shu raqobat kurashi orqali rivojlanadi.

Audit faninig shakllanishiga bir nazar solsak, auditning tarixiy vatani Angliya bo'lib, 18 asrning o'rtalaridan boshlab Angliyada auditorlik tashkilotlari to'g'risida bir qator qonunlar qabul qilingan. Ushbu auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonunlarga muvofiq aktsiyadorlik tashkilotlarda tijorat bank va tashkilotlarning boshqaruvchilari zimmasiga bir yilda kamida bir marta buxgalteriya xisob

varaqlarini tekshirish va aktsiyadorlar oldida hisobot berish uchun maxsus odam taklif qilish vazifasi yuklatilgan edi.

Audit to'g'risidagi qonun Angliyada 1862 yilda chiqqan. Xuddi shunday qonun 1867 yilda Frantsiyada ham qabul qilingan. Amerika Qo'shma Shtatlarida auditning iqtisodiyot uchun zarur ekanligi 1937 yilga kelib tan olindi va tegishli qonun xujjatlari qabul qilindi.

Auditorlik faoliyati bizning mamlakatimizda yangi faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda audit 90-yillarning boshida – mustaqillikka erishilgandan so'ng va bozor iqtisodiga o'tishi bilan rivojlana boshladi. Nodavlat sektorida tijorat banklar vujudga kelishi bilan auditorlik faoliyati xizmatiga talab yuzaga keldi, chunki bozor strukturalari o'zlarining faoliyatlariga mustakil baho berilishiga ehtiyoj sezilar.

O'zbekistonda auditni rivojlanishiga kadrlarni tayyorlash va normalar ishlab chikish faoliyati bilan shug'ullanuvchi O'zbekiston buxgalterlar va auditorlar Assotsiatsiyasi katta hissa qo'shdi. Auditni rivojlanishida auditorlarning professional tayyorgarliklari muhim rol o'ynaydi.

Shunga asosan yurtimiz tomonidan auditorlik tekshiruvlarini rivojlanishi hamda talab darajasida xizmat ko'rsatishi maqsadida 1992 yil dekabrda qabul qilingan va 2000 yil 26 mayda yangi tahrir asosida ishlab chiqilgan «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonun ishlab chiqildi.

Jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni o'rganish, qilingan ishlarni sarhisob qilish, natijalarni oydinlashtirish, oldindan amalga oshirmoqchi bo'lgan imkoniyatlarni chamalash, kelgusi ishlarni rejalashtirish, faoliyatni sarxisob qilish va faoliyatga baxo berish tizimlari o'z-o'zidan jamiyat uchun zarurat sifatida asta sekin shakllana boshladi. Shunday faoliyat turlaridan biri bu auditorlik faoliyatidir.

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida audit tekshirishlari muhim ahamiyatga egadir.

Auditorlik faoliyatini o'rganuvchi va uning asosini tashkil qiluvchi audit fani

tijorat banklarni ta'sis etishdan tortib uni boshkarish jarayoni, tijorat bankning iqtisodiy va moliyaviy barqarorligini ta'minlash va tijorat bank faoliyatini tahlil qilishni uslubiy tomonlarini o'rgatadi.

Xususan, tijorat bank rivojlanishiga salbiy ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, foydalanilayotgan resurslar zaxirasini kengaytirish, ularni ishlab chikarishga jalb etish, tijorat bank raqobatbardoshligi darajasini oshirish, xujalik faoliyatiga hamda tijorat bankning iqtisodiy salohiyatiga to'g'ri baho berish kabilar uslubiy tomonlar shular jumlasidandir.

Bundan tashqari audit, tijorat banklarda buxgalteriya hisobotini tashkil etish, mavjud resurslardan foydalanish, samaradorlikka erishish yo'llarini aniqlash, tadbirkor va ishbilarmonlar faoliyatiga baho berish kabi masalalar echimini ham o'rgatadi.

Jamiyatdagi munosabatlarda auditning zaruriyati xisobot berish kontseptsiyasi talablari bajarilishi yuzasidan kelib chiqadi. Bu bir tomon ikkinchi bir tomonga hisobot berish va majburiyat bajarilishini nazorat qilishni e'tirof etadi va bu nazorat ma'lum bir ma'lumot, tushuntirish yoki hisobot olishni nazarda tutadi. Xisobot berish quyi bo'g'in boshqaruvchilari yuqori bug'in boshqaruvchilarning aktsiyadorlarga xisobot berishi kerakligidan kelib chiqadi. Shuning uchun audit nazoratning mexanizmi sifatida yuzaga keladi va hisobot berishning bajarilishiga va ularning oydinlashtirilishiga yordam beradi.

Audit orqali vositachilik shartnomalari amalga oshadi, chunki bunda vositachining faoliyati nazorat qilinadi. To'g'ri ma'lumotlar olishda, berilayotgan axborotdagi noaniqlikni aniqlashda audit yana ham zarurdir. Audit qabul qilinayotgan qarorlar sifatini va tijorat bank aktivlarini taqsimlanishini yaxshilashga ham yordam beradi. Yana auditga sug'urta kafolati bajarilishini ta'minlaydigan chora sifatida qaraladi.

Bozor munosabatlarining rivojlanishini va iqtisodiyotni erkinlashtirish natijasida auditorlik faoliyati tez sur'atlar bilan rivojlanib taftish tushunchasini siqib chiqarmoqda.

Audit va taftish tushunchalari keng ma'noda xo'jalik yurituvchi sub'ktlar

bilan moliya-xo'jalik faoliyati ustidan o'rnatiladigan iqtisodiy nazoratni tashkil etish usullari hisoblanadi. Audit o'tkazishda hujjatli va haqiqiy taftishning ayrim amallari, ayrim xisob obektlarini taftish qilish usullaridan foydalaniladi.

Audit tijorat bankining ommaviy moliyaviy hisobotini to'g'riligini, to'liqligini, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlar to'g'risidagi qonun va talablarga javob berishini aniqlash maqsadida o'tkaziladigan mustaqil ekspertiza va taxlilni bildiradi. Bundan tashqari audit yana boshqa nazorat ishlarini o'z ichiga oladi.

Auditning asosiy faoliyati sub'ektning iqtisodiy ahvoliga bog'liq faktlarni yig'ish va baholashdir. Yuqoridagilarni hisobga olib auditning asosiy faoliyat turlarini ko'rishimiz mumkin.

Birinchidan, har qanday auditorlik faoliyatini yuritishning majburiy sharti bo'lib uning chegarasi hisoblanadi. Bunday chegaralar muayyan iqtisodiy sub'ektning o'lchamlari yoki tarmoq auditida ma'lumot tizimini tekshirish bilan aniqlanadi.

Ikkinchidan, auditor audit ob'ekti va uni o'tkazilishidan manfaatdor bo'lganlar o'rtasidagi «axborot bo'shligini» to'ldirishga harakat qiladi. Bu asosan hisobotlarda ayrim ma'lumotlarni etishmasligi yoki hisobotdagi ma'lumotlar ishonchliligi bilan baholash qaror qabul qilish uchun foydalanish mumkin bo'lmagan holda.

Uchinchidan, audit o'tkazayotgan shaxslarning malakasi asosiy shartlardan hisoblanadi. Auditor kerakli ma'lumotlarni yig'ish va o'lchovlarni tushunish orqali ma'lumotlarni baholashni yaxshi bilishi kerak. Bundan tashqari, auditoridan muomala me'yorlariga rioya qilish talab qilinadi, ya'ni u o'zini mustaqilligini saqlash va tashqi hamda ichki ta'sirlarga qarshi tura olishi kerak.

Shuningdek O'zbekistondagi auditorlik faoliyati oldida turgan muhim vazifalardan biri xorijlik xamkorlar tan oladigan auditorlik xulosasini berish qobiliyatiga ega, sertarmoq va professional darajadagi umummilliy auditorlik kompaniyalari tashkil etish hisoblanadi.

O'zbekistonda auditning tarkib topishi misilsiz tarixiy o'zgarish bozor io'tisodiyotiga o'tish bilan izohlanadi. Chunki bozor io'tisodiyotida tadbirkorlik sub'ektini boshqarish vazifasi professional menejerlar qo'lga o'tdi, natijada tashkilot moliyaviy holatini mustaqil nazorat qilishga ehtiyoj tug'ildi. Kapitallarni jamlashda aktsiyalashtirish, qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi, korporativ boshqaruv tizimining yo'lga qo'yilishi mustaqil moliyaviy ekspertiza natijalari oshkoraligini ta'minlash zaruratini tug'diradi. Chunki moliyaviy hisobotlar tashkilot bilan aloqada bo'lgan barchani, ya'ni rahbarlar, xodimlar, mijozlar, mulkdorlar, kreditorlar, investorlar, davlat va hokimiyat organlarini mustaqil auditorlar tasdiqlaydigan axborotlar qiziqtiradi, hisobotlar boshqa tashkilotlarning banklar bilan hamkorlik qilishi uchun ishonch uyg'otadi. binobarin mamlakatimizda audit turli guruhlarining qiziqishi va talablariga javob tariqasida paydo bo'ldi. Shuning uchun xam Prezidentimiz tomonidan ham ushbu sohani rivojlantirish va talab darajasida amalga oshirilishini ta'minlash, xamda respublikamizda audit sohasini rivojlanishi va takomillashishi uchun barcha choralarni ko'rib bormoqda.

Bank auditining ob'ekti bo'lib, mamlakatimiz tijorat banklarida o'tkaziladigan audit tekshiruvlari va bu jarayondagi amallar hisoblanadi. Bank auditini faninning predmeti bu Respublikamiz tijorat banklari faoliyati hisoblanadi. Bank auditining metodologik asoslarini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari, tijorat banklari ma'lumotlari, davriy nashrlar va internet ma'lumotlari, amaldagi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi prezidenti qarorlari va boshqa me'yoriy- huquqiy hujjatlar tashkil qiladi.

2. Bank auditini tashkil etishning huquqiy asoslari

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida audit tekshirishlari muhim ahamiyatga egadir.

Audit tushunchasi – tijorat banklari faoliyatining yakunlarini xolisona

baholash bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liqdir. Chunki rejali xo'jalik yuritish usulida to'la mustaqil bo'lmagan tijorat banklarni audit qilishga zaruriyat yo'q bo'lib, ularni taftish qilish kerak edi. Shuning uchun barcha davlat vazirliklarida taftish boshqarmasi mavjud bo'lib, bu boshqarmalar rejali xo'jalik yuritishda muhim rol o'ynagan.

Audit atamasi lotincha «**audit**» eshitmoq so'zidan olingan bo'lib, turli mulk shaklidagi tijorat bank va tashkilotlarning buxgalteriya hisobini yuritish, moliyaviy hisobotlarining haqqoniyligini tekshirish jarayonini anglatadi.

Audit mustaqil nazorat qiluvchi tadbirkorlik sub'ekti sifatida tijorat banklari tomonidan berilayotgan moliyaviy axborotlarning haqiqiylikni tasdiqlaydi. Undan kutilayotgan maqsad tijorat banklari faoliyatining barcha qirralari bo'yicha faktlarni yig'ish va baholash, hisobotlarni tekshirish, ularning me'yoriy hujjatlarga mos ravishda bajarilgan yoki bajarilmaganligini tekshirishdan iborat.

Audit olib borish tartibi hukumat qarorlari va idoraviy yo'l-yo'riqlar bilan tartibga solinadi yoki yo'naltiriladi, faoliyatning muayyan qirralaridagi og'ishlarni vaqti-vaqti bilan nazorat qilib turadi. Asl hujjatlar va buxgalteriya qaydlari, naqd pul vositalari, material-xomashyo qiymatini diqqat va e'tibor bilan kompleks ravishda o'rganadi. Moliyaviy hisobotning haqqoniyligi bo'yicha o'z fikrini bildiradi. Moliya xo'jalik faoliyatini tahlil qiladi, aktiv va passivlarini baholaydi. Mijozning moliyaviy holatini yaxshilash, investorlar, kreditorlarni jalb etishga yordam beradi, moliya, soliq va boshqa sohalarga maslaxat beradi. Audit xulosasi barcha jismoniy va yuridik shaxslar uchun, hokimiyat va sud idoralari uchun huquqiy hujjat hisoblanadi. Bu xulosa matbuotda ham e'lon qilinishi mumkin. Auditning taftishdan asosiy farqi ham mana shunda. Rejali xo'jalik yuritish usulida iqtisodiy - moliyaviy jihatdan to'la mustaqil bo'lmagan tijorat banklarni audit tekshiruvlardan o'tkazishga zarurat tug'ilmas edi. Chunki, ularni taftish qilishning o'zi etarli edi. Shuning uchun barcha vazirlik, idoralarda taftish boshqarmalari faoliyat yuritardi.

Bank auditi bu davlat va nodavlat organlarning belgilangan me'yor va qonuniy vakolatlar doirasida amalga oshiriluvchi harakatlar to'plamidir. Ushbu

ta'rif bank auditi mohiyatini belgilaydi.

Ya'ni bank auditi har bir davlatda o'z xususiyatlaridan kelib chiqib davlat organlarini biriga yoki bir nechtasiga topshiriladi. Albatta ularning nazorat yondashuv usullari turlicha, lekin ularning maqsadi bir xildir.

Demak, bank auditini asosiy moxiyati bank tizimini bir maromda faoliyat ko'rsatishini, kreditorlar, omonatchilar va mijozlar manfaatini ximoya qilish shu bilan birga sog'lom bank faoliyatini tashkil qilishda nazorat organlari mamlakatni ichki va tashqi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faoliyatlarini tashkil etishdan iboratdir.

Bank auditini zaruriyligi banklarning bankrotlik riskiga juda yaqinlik bilan belgilanadi, bunda bitta bankning bankrotligi bir necha soha sube'ktlari bo'lmish kreditorlar va mijozlarning bankrotligiga olib kelishi yoki boshqa banklar faoliyatiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Chunki iqtisodiyotda barcha soha sub'ektlari o'zaro zanjirli bog'liq hisoblanadi.

Tijorat banklari faoliyatini nazorat qilish asosan hukumat qarori Markziy Bank monetar siyosati yo'nalishlari, qonun hujjatlari, Markaziy Bank yo'riqnomalari asosida olib boriladi. Huquqiy-iqtisodiy me'yorlarni o'rnatilishi banklarni bankrotlik chegarasidan ogoh etib turadi. Bu esa, sifatsiz yoki yomon boshqaruvga ega banklar faoliyatini tartibga solish uchun juda muhim. Bank faoliyatini xuquqiy bazasini mustahkam emasligi banklarning bankrot bo'lishiga hamda butun bank sferasini inqirozga olib kelishi mumkin. Bank tizimini ishonchli va samarali tartibga solib turuvchi huquqiy me'yorlar majmuasi yaratilishi va barcha banklarga bir xil qo'llanilishi lozim. Aks holda ayrim banklar erkin raqobat muhitidan chetda qolib ketadi.

Tijorat banklarida o'tkazilayotgan auditorlik tekshirishlari sifati va ta'sirchanligini oshirish, tashqi audit faoliyatini takomillashtirish, auditorlik firmalari o'rtasida erkin va sog'lom raqobat munosabatlarini kuchaytirish hamda aholi va sarmoyadorlarning bank tizimiga bo'lgan ishonchini yanada oshirish maqsadida 1996 yil 24 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank auditi tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilingan

edi.

Mazkur farmon talablarini bajarilishini ta'minlash va Respublikada bank auditini mustahkamlash maqsadida o'tgan davr mobaynida Markaziy Bank tomonidan bir qator ishlar amalga oshirildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi bank tizimiga kiruvchi tijorat banklari auditini o'tkazish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish maqsadida tijorat banklariga litsenziyalar berish va ular faoliyatini tartibga solish departamenti tarkibida "Auditni muvofiqlashtirish bo'limi" tashkil etildi.

Shuningdek, mazkur Farmonga muvofiq tijorat banklarida audit tekshiruvlarini o'tkazish, auditorlik firmalari va auditorlarga banklarda audit o'tkazishga ruxsat berishning huquqiy asoslarini yaratish maqsadida Markaziy Bank tomonidan "O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining bank auditini o'tkazishga qo'yadigan talablari to'g'risida"gi, "Bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatni berish, bekor qilish va auditorlarni malaka attestatsiyasidan o'tkazish to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi bank auditini o'tkazish uchun sertifikat berish va auditorlarni malaka attestatsiyasidan o'tkazish komissiyasi to'g'risida"gi Nizomlar ishlab chiqildi.

Farmonning 1-bandi 3-xat boshisiga asosan Respublika hududida ish yurituvchi auditor firmalari va auditorlarga tijorat banklarida auditorlik tekshirishlarini o'tkazish huquqini beruvchi 6 ta sertifikatlar hamda 10 ta malaka sertifikatlar berildi.

Farmondan keyin "O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bank auditini o'tkazish uchun sertifikat berish va auditorlarni malakasi bo'yicha attestatsiya komissiyasi" tamonidan quyidagi xalqaro auditorlik konsalting firmalariga bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi tegishli sertifikatlar berilgan:

1. "Kupers end Laybrand" (2-sonli sertifikat (litsenziya) O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);
2. AOZT "Deloyt end Tush" (3-sonli sertifikat (litsenziya) O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);
3. "Artur Andersen" (4-sonli sertifikat (litsenziya) O'zbekiston Respublikasi

Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);

4. “Ernest end yang” (5-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 30 dekabrda berilgan);

5. “Key Pi EM Dji” (6-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 30 dekabrda berilgan);

Ushbu auditorlik firmalari bank va moliya sohasida konsalting xizmatlari ko‘rsatish va audit o‘tkazish bo‘yicha dunyoda etakchi o‘rinlarni egallaydi.

Bundan tashqari “O‘zbankaudit” aksionerlik jamiyatiga 1996 yil 3 oktyabrda bank auditini o‘tkazish huquqini beruvchi 1-sonli sertifikat (litsenziya) va 4 ta auditorga malaka setifikati berilgan.

Tijorat banklarida audit tekshiruvlari o‘tkazish uchun jahon banki mutaxassislari bilan birgalikda texnik topshiriqlar ishlab chiqilgan edi va bu texnik vazifalar Markaziy Bank boshqaruvida 1997 yil 10 mayda tasdiqlangan edi.

Markaziy Bank boshqaruvi topshirig‘iga muvofiq mutaxassislar tomonidan bank auditini o‘tkazish xususida tuziladigan shartnomalarning namunasi ishlab chiqildi va 1996 yil 16 dekabrda 416-sonli farmoyishiga asosan auditorlik firmalari bilan tijorat banklarida audit o‘tkazish uchun shartnomalar tuzish komissiyasi tuzildi. chunki Prezident Farmonlariga muvofiq tijorat banklarini xalqaro auditdan o‘tkazish bilan bog‘liq barcha xarajatlar Markaziy Bank hisobidan amalga oshirilishi kerak edi.

Prezident farmonini bajarish borasida O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarini guruhlariga, auditor Firmalariga taqsimlash, hamda ularda operatsion audit o‘tkazish uchun tashqi auditorlarga beriladigan texnik topshiriqlarni va auditorlik xizmatiga haq to‘lash to‘g‘risida 1997 yil mayda Markaziy Bank boshqaruv qarori qabul qilindi.

Auditorlik firmalariga va auditorlarga banklarda audit o‘tkazish uchun Markaziy Bank tomonidan beriladigan sertifikatlarni olish tartibini yanada takomillashtirish hamda tijorat banklarida audit tekshiruvlarini bank nazorati bo‘yicha xalqaro Bazel komiteti talablariga muvofiqlashtirib, amaliyotga yangicha mazmunda joriy etish maqsadida Jahoni bank ekspertlari ishtirokida 1998 yilda

mazkur me'yoriy hujjatlar qayta ishlab chiqildi.

Auditorlik firmalarining banklardagi audit tekshiruvlari bo'yicha taqdim etgan xulosalari Markaziy Bank tomonidan tahlil qilinib, audit tekshiruvi xulosalarida ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf etish, tijorat banklari faoliyatini kuchaytirishga doir tavsiyanomalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida Markaziy Bank tomonidan tijorat banklari Kengashlari va Boshqaruvi raislariga aniq, ko'rsatmalar berildi va ushbu ko'rsatmalarni bajarilishi qattiq nazorat ostiga olindi.

Xususan, Markaziy Bankda faoliyat ko'rsatgan "Barents grupp - LLS" konsalting firmasi maslahatchilari bilan hamkorlikda Markaziy Bank mutaxassislari tomonidan "O'zbekiston Respublikasida banklarni audit qilish to'g'risida"gi Nizom, "Tijorat banklarining ichki auditiga qo'yiladigan talablar" ishlab chiqilib, Adliya vazirligidan ro'yxatdan o'tkazildi.

Ushbu me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqilishi tijorat banklarida o'tkazilayotgan ichki va tashqi audit tekshiruvlarini Markaziy Bank tomonidan tartibga solish jarayonini ancha yaxshiladi.

Tijorat Banklarida sifatli audit tekshiruvlarini o'tkazilishini ta'minlash maqsadida Markaziy Bank tomonidan Jahon banki mutaxassislari bilan birgalikda tashqi audit tekshiruvlarini o'tkazishga texnik topshiriqlar ishlab chiqilib, barcha auditorlik firmalari va tijorat banklariga etkazildi.

Shuningdek, respublikada xizmat ko'rsatayotgan tijorat banklari faoliyatiga real baho berish, bank tizimiga bo'lgan ishonchni mustahkamlashda banklarda auditorlik tekshiruvlari sifati va ta'sirchanligini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligini xolisona tahlil etilishini ta'minlash va audit tekshiruvlarini xalqaro andozalar darajasida tashkil etish maqsadida 1999 yil 18 sentyabrda Markaziy Bankning "O'zbekiston Respublikasida banklarni audit qilish to'g'risida" 1998 yil 4 iyuldagi 403-sonli Nizomiga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Yuqorida nomlari ko'rsatib o'tilgan Nizomlar asosida Markaziy Bankda auditorlarga sertifikatlar berish va auditorlar malakasini attestatsiya qilish bo'yicha komissiya tuzilgan bo'lib, mazkur komissiya tomonidan bugungi kunda 4 ta nufuzli xalqaro auditorlik firmalari Artur Andersen limitedi, Prays Voterxaus

Kupersa, Ernest end Yangp, KPMG va 3 ta maxalliy Xolis Guruh, Odil-audit, O'zbankaudit kabi auditorlik firmalariga bank auditi o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatlar hamda mazkur auditorlik firmalarining 18 ta auditorlariga malaka sertifikatlari berildi.

Auditorlik firmalarining banklardagi audit tekshiruvlari bo'yicha taqdim etgan xulosalari Markaziy Bank tomonidan tahlil qilinib, audit tekshiruvi xulosalarida ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf etish, tijorat banklari faoliyatini kuchaytirishga doir tavsiyanomalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida Markaziy Bank tomonidan tijorat banklari Kengashlari va Boshqaruvi raislariga aniq, ko'rsatmalar berildi va ushbu ko'rsatmalarni bajarilishi qattiq nazorat ostiga olindi.

Ayni paytda, Markaziy Bank tomonidan banklarda audit o'tkazish huquqiga ega bo'lgan auditorlik firmalari o'rtasida sog'lom raqobatni kuchaytirish maqsadida respublikada faoliyat ko'rsatayotgan boshqa auditorlik firmalarini banklarda audit o'tkazish jarayoniga jalb etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Shuningdek, bank tizimini iqtisodiyotda tobora kuchayib borayotgan o'zgarishlar bilan baravar qadam tashlash, tijorat banklari xodimlarining bilim va ko'nikmalarini oshirib borish maqsadida Jahon bank ekspertlari bilan hamkorlikda Markaziy Bank tomonidan tashqi audit masalalariga bag'ishlangan seminarlar o'tkazildi.

Shuningdek, O'zbekistan Respublikasi Markaziy Bankining 1998 yil 4 iyul 405-sonli tijorat banklarining ichki auditiga qo'yiladigan talablari to'g'risidagi Nizomiga muvofiq, barcha tijorat banklarida ichki audit xizmati tashkil etildi.

Bankda amalga oshirilayotgan operatsiyalarni balansda to'g'ri aks ettirilishini ta'minlash, buxgalteriya hisobini to'g'ri yo'lga qo'yishda ichki audit xizmatining roli muhimdir. Shu bois ham barcha tijorat banklarida ichki audit xizmati bevosita bank Kengashiga buysundirilgan.

Tashqi auditorlarning asosiy vazifasi bank tomonidan olib borilayotgan faoliyatni qonunchilikka va boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiqligini hamda ichki nazorat tomonidan olib borilayotgan faoliyatni nazorat qilishdan iboratdir. Ushbu vazifalarni bajarish maqsadida tijorat banklari ichki auditorlari tomonidan

bank moliyaviy hisobotlari joriy audit tekshiruvidan o'tkazib borilmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aktsiyadorlik tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 1998 yil 2 oktyabrdagi Pf-2084 sonli Farmoni muvofiq, tijorat banklarida aktsiyadorlar rolini oshirish va banklarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash maqsadida har chorakda bank Kengashida ichki audit xizmati rahbarining hisobotini tinglash amaliyotga joriy qilindi.

Tijorat banklari tashqi auditiga oid me'yoriy hujjatlar bank nazoratini amalga oshirishda muhim ahamiyatga egadir.

Markaziy Bankning tijorat banklari tashqi auditiga bo'lgan talablarini yangi taxrirda qabul qilinishini tartibga solish jarayonini ancha yaxshiladi. Mazkur o'zgargan talablarni tijorat banklari tomonidan qisqa muddatlarda bajarilishini ta'minlash uchun Markaziy Bank Amerika Xalqaro rivojlantirish agentligi (USAID) va Xolis Guruh auditorlik firmasi bilan birgalikda 1999 yil 13-15 dekabr kunlari "Tijorat banklarida ichki audit" mavzusida seminar o'tkazilib, seminarda tijorat banklaridan 78 ta xodim ishtirok etdi.

1999 yilda Markaziy Bank Jahon banki bilan birgalikda bank tizimini isloh qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan Respublika moliya institutlarini rivojlantirish zayomini o'zlashtirishga kirishdi. Mazkur zayomning ahamiyatli tomonlaridan biri tijorat banklarida ichki auditni rivojlantirishni ta'minlash borasida texnik yordam ko'rsatishdan iboratdir.

Shunga asosan ushbu zayom hisobidan tijorat banklariga audit xizmati faoliyatini yanada takomillashtirishda ko'mak berish maqsadida Markaziy Bankda xorijiy maslahatchilar ish olib bormoqda.

Ushbu maslahatchilarning asosiy vazifasi tijorat banklari audit xizmatlari faoliyatini o'rganib chiqib, uning faoliyatini jahon andozalari darajasida tashkil etishga ko'mak berishdan iboratdir.

«Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunning «Banklarda hisob yuritish va hisobot, banklarni nazorat qilish» deb nomlangan VI—bobida banklarda buxgalteriya hisobi yuritish va hisobot qoidalari Markaziy bank tomonidan

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari va xalqaro standartlarga muvofiq belgilanishi, Markaziy bank qonun hujjatlariga muvofiq banklar faoliyatini nazorat qilib borishi aytilgan. qonunning 43-moddasi butunlay auditga bag'ishlanib, unda shunday deyiladi: «Banklarning faoliyati qonun hujjatlariga muvofiq auditorlik tekshirishlarini amalga oshirish uchun litsenziyaga ega bo'lgan auditorlar tomonidan har yili tekshirib turilishi lozim. Audit, xususan, kapitalning etarliligini baholash, ssudalarni tasniflash, ssudalar bo'yicha zararlarni qoplash, riskni va likvidlilikni o'lchashni o'z ichiga oladi. Banklar qonun hujjatlariga muvofiq ichki auditorlik dasturlarini ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari ham shart».

O'zbekistonda bank auditiga bunchalik katta e'tibor qaratilayotganining sabablari bor. Chunki davlat nazorati organlarining tijorat banklarining operatsiyalarni o'tkazish va ularning hisobini rasmiy jihatdan olib borishiga qo'yiladigan barcha talablarga rioya etilishi mamlakat kredit tizimining sifati va ishonchligini ta'minlaydi. Bu talablar, birinchi navbatda, banklarga jalb etilgan omonatchilar va mulkdorlar kapitalining yo'qotishlar riskni bartaraf etish yoki uni eng past darajaga tushirish sharti bilan bank operatsiyalarining daromadligini makbul darajada ta'minlashga karatilgan.

Agar biz jahon mamlakatlari kredit tizimining tarixiy rivojiga nazar solsak, bank va ular mijozlarining ko'p bor xonavayron bo'lganiga guvoh bo'lamiz. Shu bois ular faoliyati ustidan O'zbekistonda davlat nazorati o'rnatilishi zarurligini tushunishga olib keldi. Misol uchun, 1929—1933 yillarda ro'y bergan jahon iktisodiyoti inqirozi AQSh iqtisodiyotiga katta zarba berdi. Bu holni tahlil qilgan «Tne Vap Keg» jurnali quyidagi xulosani chiqaradi «Amerika bank tashkilotining qoniqarsiz ahvoli va uni keskin o'zgartirish zarurati shunda bo'ldiki, bu tizim tadbirkorlik hamjamiyatiga ham, alohida shaxsga ham xizmat qila olsin. Inqiroz quyidagilarni oshkor etdi:

1. Amerika banklari tashkilotining nosog'lom tabiati banklarning turli sabablar bilan xonavayron bo'lishiga olib keldi.

2. Amerika bank tizimi iktisodiy inqiroz va stresslar paytida jamiyat manfaatlarini ta'minlashga noqobil bo'lib chiqdi.

3. Federal Rezerv Tizimi (o'sha davrda, inqroz paytida) pul bozorini nazorat xam, muvofiqlashtira ham olmadi.

AKShning «ulug' inqiroz» yillaridagi audit va bank nazorati tahlili sohadagi ishlarni butunlay qayta ko'rib chiqishga olib keldi. Prezident F.Ruzvelt boshchiligidagi hukumat bank tizimini markazlashtirish siyosatini yuritdi va bu siyosat mamlakatda bank nazorati va auditini yangi bosqichga olib chiqdi. Keyinchalik depozitlarni sug'urtalash siyosatining kengayib borishi AQSh moliya tarixida banklarni Umumfederal nazorati ostiga olish imkonini berdi.

Umuman olganda, «buyuk inqiroz»dan keyingi yillarda ham moliyaviy bo'ronlar u yoki bu mamlakatda turli shakllarda yuz berib turdi va ularning tahlili hamda jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayoni banklar ustidan maxsus davlat nazoratining o'rnatilishi va kuchaytirilishini tushunishga olib keldi. Bu sohadagi tajribalarni umumlashtirish, muvofiqlashtirish maqsadida 1975 yili Bank nazorati bo'yicha Bazel komiteti tuzildi. O'zbekiston ham bu komitetga 1995 yildan buyon a'zo bo'lib kirgan.

Bank auditining asosini banklarning o'zlari tomonidan tayyorlagan moliyaviy hisobot shakli yoki auditorlik firmalari tasdiqlagan ish faoliyatining moliyaviy ahvoli va rentabelligi xaqidagi axborotlar tashkil etadi. Ko'pgina xalqaro me'yoriy hujjatlarda bank aktivlari va passivlarini to'g'ri baholash, ular faoliyatining moliyaviy natijalari haqqoniy baholanishi zarurligi ta'kidlanadi.

Bank ishining moliyaviy ahvoli va rentabelligi xaqidagi aniq axborotlarning nazorat organlariga taqdim etilishiga Bank nazorati bo'yicha Bazel komiteti bankning barqaror faoliyat ko'rsatishining majburiy sharti sifatida qaraydi va bu uning «Samarali bank tizimining asosiy mezonlari» deb nomlangan hujjatida ham o'z aksini topgan. Mazkur komitetning 1998 yil sentyabrida «Bank ravshanligini mustahkamlash» degan maxsus materialiy tayyorlanib, unda bank faoliyatining moliyaviy ahvoli va natijalari xaqidagi axborotlarning o'z vaqtida ommaga etkazib borilishi ta'kidlangan. Bazel komitetining 1999 yil iyunida qabul qilingan boshqa bir hujjatida shunday uqtiriladi: «Banklar mavjud tavakkalchiliklar va unga olib keluvchi vaziyatlar haqidagi ma'lumotlar kabi yo'qotish hollariga zaxira sifatida

shakllantirgan kapitallarining barcha asosiy komponentlarini qisqa muddatlarda ommaga etkazib borishi kerak. Bunday axborotlar xech bo'lmaganda yillik moliyaviy hisobotlarga kiritilishi, ularda bank moliyaviy ahvoli va faoliyati natijalarini aks ettiruvchi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari, operatsiyalari, risklar tarkibi va ularni boshqarish borasidagi sa'y — xarakatlari yoritilmog'i lozim».

O'zbekistonda bank auditini takomillashtirish, tijorat banklarining risklari va rentabelligi darajasi, moliyaviy ahvoli haqida xaqqoniy axborotlar bilan ta'minlashga qaratilgan kompleks tadbirlar ko'rib borilmoqda. Bunda 1996 yilda parlament tomonidan «Buxgalteriya xisobi to'g'risida»gi qonunning qabul qilinishi hamda 1997 yil mart oyidan boshlab tijorat banklarida buxgalteriya hisobining yangi hisobvaraqlar rejasiga o'tkazilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bular banklar resurslarining tarkibi, ularning yuridik tegishliligi va muddati, bank resurslarining turli daromadlilik bo'yicha joylashtirilishi, tezligi va operatsiyalar tavakkalchiligi bo'yicha bank faoliyatiga qiziquvchilarni haqqoniy axborotlar bilan ta'minlash imkonini berdi.

Biroq eng mukammal xalqaro standartlar xam tijorat banklarining real moliyaviy ahvoli va moliyaviy hisobotlaridagi ma'lumotlar bilan mos kelmasligi mumkin. Bu mumkin ham emas, chunki hech qanday yo'l-yo'riqlar banklar o'z hisobi va mijozlari topshirig'i bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirishda barcha nostandart hollarni aks ettirmaydi. Bunday paytda bank nazorati organlari tomonidan ishlab chikilgan dasturlar bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar, mustaqil auditorlar tomonidan bajariladigan tekshiruvlar katta ahamiyatga ega.

Markaziy bank topshirig'iga muvofiq mutaxassislar tomonidan bank auditini o'tkazish bo'yicha tuziladigan shartnomalarning namunasi hamda tijorat banklarida audit tekshiruvlarini o'tkazish uchun Jaxon banki mutaxassislari bilan birgalikda texnik topshiriqlar ishlab chiqildi. Bank faoliyati va hisoboti tahliliga oid bu topshiriqlarda auditorlar oldiga auditorlik tekshirishlari davomida kelishilgan muddatda (besh yilgacha) tahliliy obzor olib borishi vazifasi qo'yildi. Unda standart moliyaviy tahlilda qo'llanilgan balans va balansdan tashqari pozitsiyalar, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotlar hamda boshqa muhim

ahamiyatga ega bo'lgan moliyaviy ko'rsatkichlar jamlangan asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni atroflicha va o'sish izchilliklarini yoritish talab etildi.

Ko'rsatkichlarni tanlab olishda :

- ssudalarni tasniflash asosida aktivlar sifati va zaxiralarni yaratish;
- balans va balansdan tashqari moddalarning tarkibidagi o'zgarishlarning asosiy tendentsiyalari, nisbiy likvidlilik, foiz stavkasi va valyuta riskni boshqarish bo'yicha choralar;

- daromadlar tarkibidagi asosiy tendentsiyalar;
- boshqaruvning iqtisodiy samaradorligi va sarf - xarajatlar samaradorligiga qaratilishi zarurligi ta'kidlandi.

Auditorlar quyidagi hollarni alohida qayd etishi uqtirildi:

- bank aktivlari portfeli ahvoli, jumladan ssudalarni tasniflashda foydalanilgan mezonlar ko'rsatilgan holda muddati uzaytirilgan qarzdorliklar;

- bankning mahalliy va xorijiy banklardagi tekshirilgan hisobvaraklari («nostro» xisobraqami) va yil yakunigacha tugallanmagan pozitsiyalarning to'liq qondirilgan taqqoslamasi;

- bankning mahalliy va xorijiy banklardagi tekshirilgan hisobvaraqlari («loro» xisobraqami) va yil yakunigacha tugallanmagan pozitsiyalarning to'liq qondirilgan taqqoslamasi;

- yil yakunigacha amaldagi qonunchilikka muvofiq o'tkazilgan inventarizatsiya natijalarini tekshirish;

- filiallar va bosh bank o'rtasidagi hisob — kitoblarning debet va kredit saldosi tekshirish, ularning yil yakunigacha to'liq chegirmalar, shu jumladan ssudalar bo'yicha yo'qotishlarni qoplashga ajratilgan umumiy zaxiralar va real yoki ehtimoliy zararlar o'rnini to'ldirish uchun yaratilgan joiz zahiralar tahlili;

- yil davomida bank va unga aloqador bo'lgan shaxslar o'rtasida olib borilgan barcha asosiy operatsiyalar tahlili va bu operatsiyalarning bankning o'z kapitali va uning sof daromadiga ko'rsatgan samarasi.

Banklarning buxgalteriya hisobini yuritish qoidalariga rioya qilishi tekshirilganda quyidagi jihatlar qamrab olindi:

- aktiv va passivlarni baholash tizimi;
- amaldagi qonunchilik asosida daromadlar va xarajatlarni hisoblash usuli;
- qimmatli qog'ozlarni baholash uchun asoslar;
- boshqa kompaniyalarda ishtirok etish portfelini baholash uchun asoslar;
- xorijiy valyutadagi «spot»lar va forward shartnomalarni baholash uchun asoslar;

- xorijiy valyutani konvertirlashning belgilangan tartibiga rioya qilishi;
- harakatda bo'lgan va harakatda bo'lmagan asosiy vositalarning amortizatsiyasi;

- imtiyozli soliqqa tortish;
- lizing operatsiyalarini moliyalash;
- faktoring operatsiyalarini moliyalash.

Auditorlar o'zlari tekshirish o'tkazayotgan bankda foydalanilayotgan axborotlarning kompyuterlashtirilgan tizimini bayon etishlari, shu bilan birga xisobotlarda quyidagi jihatlarni aks ettirishlari lozimligi ta'kidlandi:

- buxgalteriya operatsiyalarini qayta ishlashning yagona tizimi mavjudligi;
- nomuvofiq vazifalarni taqsimlash;
- operatsiyalarni avtomatlashtirishning rivojlanish darajasi;
- ma'lumotlarni qayta ishlash ishonchliligining extimoliy bog'liqligi;
- qo'llanilayotgan asosiy sohalar o'rtasida tizimning integratsiyalashuv va muvofiqlashtirish darajasi;

- kompyuter himoyasi va avariya holatlarida ma'lumotlarni qayta tiklash rejasi;

- arxiv ishlari, shu jumladan, elektron ma'lumotlarni amaldagi tartibga muvofiq olib borish va himoyalash.

3. Bank auditining metodlari va vazifalari

Bank auditining o'ziga xos usullari va uslubiyati mavjud. Bu usullar bank auditining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bankda audit o'tkazish mutaxassis

auditoridan ma'lum bilimni va ish tajribasini talab qiladi. Bozor sharoitida turli mulkka asoslangan tijorat banklarining faoliyatlari bir-biridan farq qiladi. Ularning so'nggi moliyaviy natijalari ham turli operatsiyalar va omillar tufayli shakllanadi. Tijorat banklar faoliyatining qabul qilingan qonun-qoidalarga monandligini ekspertiza qilish, baholash, asosli xulosalarga kelish va tavsiyalar berish auditoridan ko'p bilim va saviyani talab qiladi. Bank audit natijasida ishonchli xulosaga kelish ushbu jarayonda qo'llaniladigan usullarga bevosita bog'liqdir. Ushbu usullarning turi ham ko'p.

Bank auditi uslubining asosida mantiqiy mulohaza, ilm-fan yutuqlari, xo'jalik jarayonining o'zgaruvchanligi yotadi. Tijorat banklar faoliyatidagi operatsiyalar tufayli mablag'lar bir shakldan boshqa shaklga o'zgarib turadi. Ushbu jarayon natijasida tijorat bank samara (naf) olishi kerak. Bu samara, o'z navbatida qabul qilingan qonun-qoidalarga to'liq amal qilingan holda erishilgan bo'ladi. Noqonuniy operatsiyalar mijozlarga faqat zarar keltiradi, xolos.

Audit jarayonida iqtisodiyotimizga xos bo'lgan xalqaro amaliyotda keng foydalaniladigan usullar qo'llaniladi. Auditor audit usullarini mustaqil ravishda belgilaydi va qo'llaydi. Ushbu usullar tarkibi auditning predmeti, maqsadi va vazifalariga bevosita bog'liqdir. Audit nazariyasi va amaliyotida ushbu usullarning quyidagi turlari keltirilgan:

- solishtirish usuli (iqtisodiy hodisalar, ko'rsatkichlarni o'zaro va biznes-reja bilan solishtirish);

- gipoteza usuli (hodisalarning sodir bo'lishi, natijalari turli shart-sharoitlarni e'tiborga olgan holda o'rganiladi. Bunday usul ko'pincha "yashirin iqtisodiyot" natijalarini aniqlashda keng foydalaniladi);

- tahlil va sintez usuli (audit ob'ekti bo'lgan ma'lum ko'rsatkich omillar asosida o'rganiladi, mavjud ichki imkoniyatlar aniqlanadi);

- taftish usuli (tijorat bankning faoliyatiga to'liq baho berish uchun barcha operatsiyalar tasdiqlovchi nazoratidan o'tkaziladi);

- inventarizatsiya usuli (tijorat bankdagi huquqiy aktivlar va majburiyatlarning buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga monandligi tekshiriladi);

- kalkulyatsiya usuli (bajarilgan ishlar, ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlarning tannarxi, umumiy ovqatlanish tijorat banklarda esa taomlarning sotilish bahosi aniqlanadi);

- ekspertiza usuli (hujjatlarning realligini, haqqoniyligi, mahsulotlarning sifat ko'rsatkichlari laboratoriya yo'li bilan aniqlanadi);

- buxgalteriya hisob raqamlari va ikkiyoqlama yozuv usuli (tijorat bank aktivlari va majburiyatlarining harakati hamda qoldiqlari buxgalteriya hisobi hisob raqamlari orqali tekshiriladi);

- balans usuli (tijorat bankdagi hodisalar, jarayonlarni rasmiylash-tirish, dastlabki ma'lumotlarni umumlashtirish orqali nazorat qilish).

Auditor tekshirish jarayonida me'yorlashtirish, baholash, guruhlash usullaridan ham foydalaniladi. Audit usullari har bir hodisaning kelib chiqish sabablari, ularning oqibatlari, ho'jalik jarayonlarining qonun-qoidalarga (mezonlarga) muvofiqligini aniqlashga yordam berishi kerak. Auditorlik faoliyatining rivojlanishi tufayli uning uslubi, unda qo'llaniladigan usullar ham takomillashib boraveradi. Keyingi paytlarda maxsus adabiyotlarda auditning quyidagi usullariga katta e'tibor berilmoqda: xodimlar (yoki uchinchi shaxslar) bilan og'zaki so'rovlar o'tkazish, tekshirilayotgan tijorat bank bo'yicha muqobil (alternativ) balans tuzish, audit ob'ektlari bo'yicha testlar anketalar o'tkazish, kompyuter axborotlari texnologiyalaridan keng foydalanish kabi usullar. Shuni ham qayd qilish kerakki, auditorlar (auditorlik tashkilotlari) audit jarayonida qabul qilingan umumiy (an'anaviy) usullardan foydalanish bilan bir qatorda ular o'zlariga ma'qul bo'lgan yoki boshqalar uchun "tijorat siri" hisoblangan noan'anaviy (lokal) usullardan ham foydalanishlari mumkin. Audit o'tkazishda milliy va xalqaro audit standartlariga asoslanadi. Shunday qilib, auditda qo'llaniladigan usullar uning turi, maqsadi va vazifalariga bevosita bog'liq bo'ladi.

Bank auditining vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston Respublikasida bank auditini shakllanishi va rivojlanishi;
- bank auditini tashkil etishning huquqiy asoslari;
- tijorat banklarini audit qilish tartibi;

- tashqi va ichki auditning o'zaro aloqadorligi;
- tijorat banklarida tashqi audit o'tkazish tartibi;
- tijorat banklarida ichki audit o'tkazishning amaliy holati tahlili;
- bank auditini takomillashtirishda tashqi auditni rivojlantirish;
- respublikamizda bank auditing rivojlanishi bilan bog'liq muam-molar va uni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini tadqiq qilish.

Bank auditining yana bir muhim vazifalaridan biri, ichki bank sferasida odil raqobatni tashkil etishdan iborat. Bu keyinchalik ko'pgina salbiy oqibatlarni oldini oladi.

Bank auditining yana bir vazifasi banklar tomonidan mijozlarga khirsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish va barcha mijozlarga bir xil munosabatda bo'lishlarini ta'minlashdan iboratdir. Chunki iste'molchilar xuquqlari qonun bilan ximoyalangan. Nazorat organlari xodimlari bankni stabil faoliyati to'g'risida jonkuyarlik qilib, uni bankrotlikdan saqlashlari lozim. Bu esa maqsad sari eng to'g'ri strategiyadir. Bunda bank sektorini davlat aralashuvidan ozod etish va yangi banklarga litsenziyalar berish hamda ularni faolyatini tartibga solishda oqilona bank nazoratini samarali majmui zarurati tug'iladi.

Ishonchli va samarali bank auditini avvalo bank xodimlarining ma'suliyatlarini hamda nazorat organlari xodimlarini malakasiga bog'likdir.

Banklarni oliy yuridik nazorat qilish uchun auditni samarali tashkil qilish, auditni bajarilishi uchun kutilgan vaqtni aniqlash, auditorlarni kichik guruhlar qilmasdan filiallarni tizimli tekshirish hisoblanadi. Ko'p hollarda, bankning buxgalteriya hisobni dastlabki ekspertizasi o'tkazilishi noaniq bo'lib, faqatgina qaror qabul qilish maqsadida o'tkaziladi.

Bank auditorlari tijorat banklari filiallarini dastlabki auditorlik tekshiruvdan o'tkazish moliyaviy yilning oxirigacha hech qanday aloqasi yo'q barcha masalalarni ham qamrab olgan hisobotni yangi yilning yanvar-fevral oylarida tekshiruvdan o'tkazishlari shart.

Bunda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- Yirik qarzdorlar hisobining joriy nazorati;

- Gosh va Djilani ko'mitasining xisobotlarida ko'rsatilgan ichki nazorat jihatlarini testdan o'tkazilishi;
- Xujjatlashirish va operatsion kamchiliklari;
- Bankning yirik mijozlarining hisobvaraqlarini ko'rib chiqish va jismoniy shaxslarning ma'lumotlarini tekshirish;
- Bankning muammoli aktivlarini hisobini moliyaviy yil yakunidan oldin boshqaruvni samarali olib borish uchun tekshirish.

O'z bilimini tekshirish bo'yicha savollar

1. Respublikamizda bozor iqtisodiyoti qanday kechmoqda?
2. Bank auditi deganda nimani tushunasiz?
3. Mustaqillik yillarida bank auditini rivojlanishi.
4. "Bank auditi tizimini rivolantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon qachon qabul qilingan va uning mohiyati.
5. Auditorlik firmalariga va auditorlarga sertifikatlar kim tomonidan beriladi?
6. Qanday nufuzli auditorlik firmalarini bilasiz?

2-mavzu. Bank auditining tashkil qilinishi va turlari

- 1. Bank auditining turlari va ularning mazmuni**
- 2. Auditorlik tashkilotlari va auditorning huquq va majburiyatlari**
- 3. Tijorat banklarida ichki va tashqi auditni o'tkazish tartibi**

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida audit tashkilotlarining yangi iqtisodiy tizimi yuzaga kelmoqda. Ayni paytda, respublikada audit tekshiruvlari moliyaviy xizmatlardan biri sifatida tez sur'atlar bilan takomillashib bormoqda. Audit tekshiruvlari tizimi moliyaviy xizmatlar bozorida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning talabiga javob beradigan nazorat turlaridan biri bo'lib hisoblanadi

Umuman, bank auditni audit ichki va tashqi auditlarga bo'linadi.

Ichki audit - ichki nazorat tizimi va bankning xavfsizlik tizimini ta'minlash maqsadida olib boriladi. Bank faoliyatida omonatchilar manfaatlarini ximoya qilish va aniq natijalarga erishish maqsadida ichki nazorat tizimi joriy etiladi. Ichki nazorat tizimi bankning ish rejasi, usuli va jarayonlari, foydaning ko'payishi hamda bank rahbariyati topshiriqlarining aniq bajarilishini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ichki audit bank tarkibining tashkilotchilik bo'linmasi sifatida tan olingan bo'lib, bank rahbariyatiga bo'ysunadi. Ichki auditning vazifasi turlicha bo'lishi mumkin: buxgalteriya hisobini to'g'ri olib borishni tekshirish; bank daromadlari va xarajatlari hisobining to'g'ri olib borilishini nazorat qilish (foydani to'g'ri hisoblash, xarajatlarni uz vaqtida hisoblarda aks ettirish va boshqalar); boshqa muomalalarning qonuniy bajarilishini nazorat qilish va boshqalar. Ichki auditni tashkil etish va o'tkazish uchun uslubiy topshiriqnomalar yoki yo'riqnomalar ishlab chiqilishi tavsiya etiladi. Ushbu yuriqnomalar kerakli ish ob'ektlarida nimalarni nazorat qilishni aniqlab beradi. Ichki audit yillik reja asosida olib boriladi. Tekshiruvni tashkil etish va o'tkazishda ichki audit boshlig'i to'la javobgarlikni o'z bo'yniga oladi. Ichki audit boshqaruv nazorat tizimining bir qismi sifatida qaraladi. Ichki nazoratning xususiyati tarixan o'zgargan bo'lib, avval auditning roli moliyaviy boshqaruv va aktivlar xavfsizligini ta'minlashdan iborat edi. Nazorat qiyinlashgan sharoitda ichki nazorat tizimining tsiklik bajarilish jarayoni asta-sekinlik bilan rivojlanib bordi.

Ichki auditning vazifasi - xodimlarning o'z vazifalarini imkon qadar sifatli va samarali bajarishlariga yordam berishdir. Ichki auditor buxgalteriya ma'lumotlari to'g'riligini tekshiradi. Ichki auditorlar rahbariyat oldida hisobot beradi va auditorlar qumitasi bilan to'g'ri aloqada bo'ladi.

Ichki auditning asosiy vazifasi bank boshqaruvi tomonidan taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarning haqqoniylik darajasi hamda risklarni daromadlilik darajasi bilan o'zaro bog'liq holda tahlil qilish, bank samaradorligini oshirish maqsadida dasturiy mahsulotlar sifatini huquqiy jihatdan tekshirish va uni takomillashtirish yuzasidan takliflarni bank boshqaruviga taqdim etishdan iborat.

Quyidagi jadvalda tijorat banklarining ichki audit yo'nalishlari va vazifalarining guruhlanishi ko'rishingiz mumkin.

1-jadval

Tijorat banklarida ichki audit yo'nalishlari va vazifalarining guruhlanishi¹

Audit yo'nalishi	Tekshiruv usuli	Ichki auditning vazifalari
Faoliyat natijalarini baholash	Amalga oshirilgan xo'jalik operatsiyalarini baholash usuli	Bankning tadbirkorlik faoliyatini, ishonchliligi va barqarorligini, mulkdorlar kapitalining daromadlilikini baholash. Bank risklarini inobatga olgan holda auditdan maqsadli va tizimli foydalanish.
Faoliyat samaradorligini baholash	Bank faoliyat ko'rsatayotgan iqtisodiy muhitni tahlil qilish va baholash	Tahlilda tekshiruvning maqsadi va uslublarini aniqlash, moliyaviy ahvolini baholash va rivojlanish dasturlarini amaliyotga tatbiq qilish masalalariga alohida e'tibor berish. Aktivlar butligini o'rganish, elektron dasturiy mahsulotlar sifatini huquqiy tomonlarini tekshirish, iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash va turli masalalar bo'yicha maslahat berish.
	Boshqaruv faoliyatini baholash	Menejment funktsiyalari va bankning boshqaruv sifatini baholash, uni takomillashtirish yuzasidan takliflar berish.
	Nazorat faoliyatini tashkil etish va boshqarishga nisbatan yondashuv darajasini baholash	Puxta ishlab chiqilgan audit strategiyasi, nazorat tizimining demokratlashuvi, bank darajasida auditorlar faoliyatining qat'iy tartibga solinganligi, auditorlik jarayonining sifatini nazorat qilish.

Ichki audit xizmati tomonidan me'yoriy hujjatlarning noto'g'ri talqin qilinishi yoki ichki nazorat tizimi faoliyatida nomutanosibliklar xosligini inobatga olib, miqdoriy ko'rsatkichlarini uning sifat ko'rsatkichlari bilan taqqoslash zarur.

Bunda auditning har bir bosqichida uning oldiga qo'yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda tekshiruv jarayonini tashkil etish, uning belgilariga ko'ra mezonlardan foydalanish borasida ishlab chiqilgan tavsiyalar audit samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Demak, ichki audit xizmatining faoliyati ikki yo'nalishdan iborat bo'lib, ularning birinchisi, bank faoliyati natijalarini, ikkinchisi, bank faoliyati samaradorligini baholashdan iborat.

Tashqi audit - yuqorida aytib o'tganimizdek mustaqil auditorlik firmasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotning to'g'riligini tekshirish va u bo'yicha xulosa berishdan iborat. Tashqi audit ichki audit bilan o'zaro aloqada olib boriladi. Birinchi o'rinda ichki nazorat faoliyati va

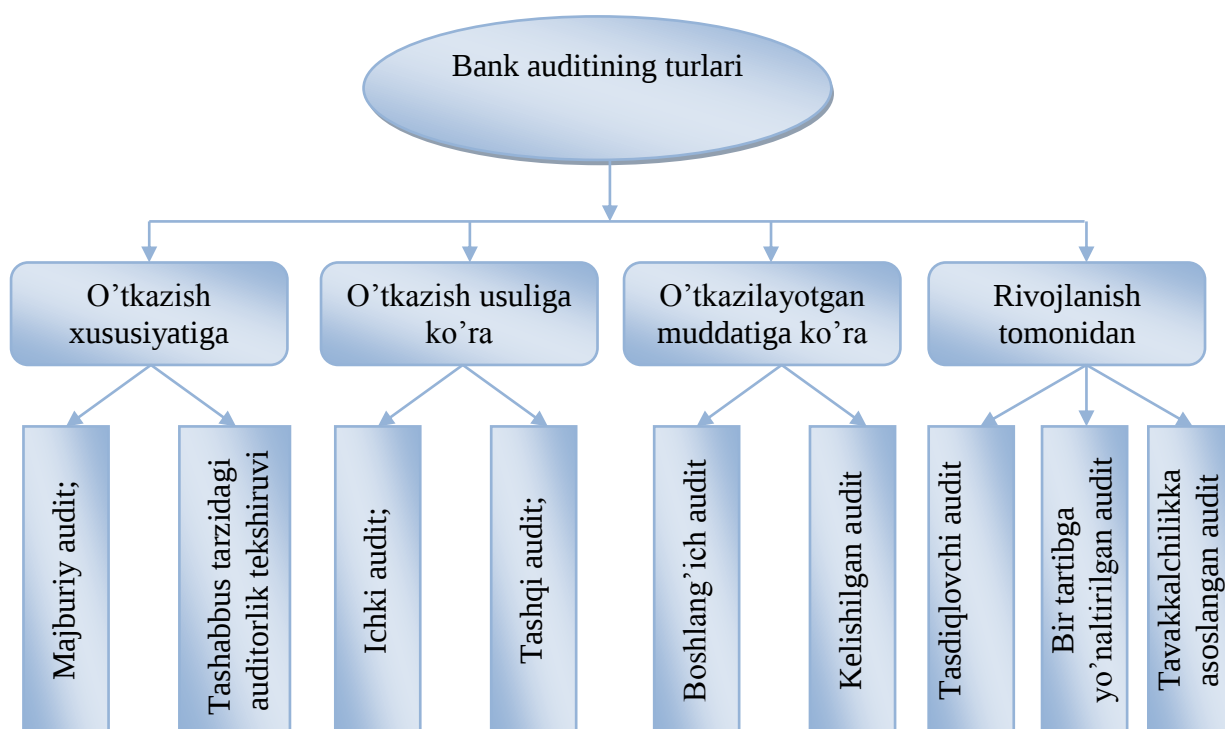
¹O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

tashkilotchiligi baholanadi, bunda ichki auditning ob'ektivlik darajasi, mustaqilligi, bajarilgan ishlar xajmiga e'tibor qaratiladi. Tashqi auditorlar tekshirilayotgan bankning umumiy faoliyatini o'rganadilar. Ob'ektiv baholash uchun eng birinchi o'rinda aktiv va passiv muomalalarning holati ko'rib chiqilishi, bankning moliyaviy hisoboti to'g'ri tuzilganligi va unda aks ettirilgan muomalalarning qonun talablariga javob berishi tekshirib chiqilishi lozim. Bankdagi auditorlik tekshiruvlarining ob'ektlaridan biri bu bankning yil yakunlari bo'yicha tuzilgan moliyaviy hisobotidir.

Moliyaviy hisobotning asosiy shakli bu bankning balansi bo'lib, balans aktiv va passiv kislmlardan iborat. U bankning daromadlari va xarajatlari, debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda bankning moliyaviy holati to'g'risidagi boshqa asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Auditorlar bankning moliyaviy holatini tahlil qiladilar, shu jumladan ayniqsa likvidlilikni, kredit portfelining sifatini, qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan investitsiyalarni, valyuta muomalalarini, tasniflangan ssudalarga asoslangan zaxiralarni, boshqaruv ma'lumotlarini va bank tizimini bir maromda faoliyat kursatishini, kreditorlar, omonatchilar va mijozlar manfaatini ximoya qilish shu bilan birga sog'lom bank faoliyatini tashkilqilibboshqa ma'lumotlarni birma-bir tahlil qilib chikadilar.

Bank auditini auditning bir ko'rinishi sifatida quyidagi belgilar bo'yicha chuqurlashtirish mumkin:

1-rasm. Bank auditining klassifikatsiyasi²

²Muallif tomonidan tayyorlandi.

Tijorat banklarida audit olib borish tartibi hukumat qarorlari va idoraviy yo'l-yo'riqlar bilan tartibga solinib, faoliyatning muayyan qirralaridagi og'ishlarni vaqti-vaqti bilan nazorat qilib turadi. Audit asl hujjatlar va buxgalteriya qaydlari, naqd pul vositalari qiymatini diqqat va e'tibor bilan kompleks ravishda o'rganadi. Moliyaviy hisobotning haqqoniyligi bo'yicha o'z fikrini bildiradi. Bank faoliyatini tahlil qiladi, aktiv va passivlarini baholaydi. Bankning moliyaviy holatini yaxshilash, investorlar, kreditorlar va mijozlarni jalb etish va samarali faoliyat yuritish borasida maslaxat beradi. Audit xulosasibarcha jismoniy va yuridikshaxslar uchun, hokimiyat va sud idoralari uchun huquqiy hujjat hisoblanadi. Bu xulosa matbuotda ham e'lon qilinadi.

O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 10-moddasiga asosan tijorat banklari har yili majburiy auditorlik tekshiruvidan o'tishlari lozimligi belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ayrim bank auditini o'tkazishga huquqi va litsenziyasi bo'lgan tashqi auditorlik tashkilotlari hozirgi kunda 5 tani tashkil etadi. Ulardan 4 tasi xorijiy auditorlik kompaniyalari va 1 tasi «PKF MAK ALYANS» auditorlik tashkiloti mahalliy auditorlik tashkilotlari hisoblanadi.

2- jadval

Bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatga ega bo'lgan va faoliyat ko'rsatayotgan auditorlik tashkilotlar ro'yxati³

No	Auditorlik tashkilotlarning nomi
Xorijiy auditorlik tashkilotlari	
1.	«PraysvoterxausKuperc» MCHJ
2.	«Ernst & Young» MCHJ
3.	«Deloitte & Touche» MCHJ
4.	«Grant Thornton» MCHJ
Mahalliy auditorlik tashkilotlari	
5.	«PKF MAK ALYANS» MCHJ

Respublikamizning bozor munosabatlariga o'tishi yangi sharoitda faoliyat ko'rsata oladigan tijorat banklari tizimini shakllantirishni taqozo etdi. Mustaqillik yillarida olib borilgan islohotlar natijasida turli mulkchilikka asoslangan tijorat banklari tizimi vujudga keldi. Xalqaro tajribaga tayangan holda bank tizimining isloh qilinishi natijasida xalqaro standartlar talablariga ko'ra, ularning boshqaruv infratuzilmasi, nazorat tizimini shakllantirish bilan bog'liq muammolarni xal qilishga erishildi. Bazel qo'mitasining talablariga binoan bank boshqaruvi faoliyati

³O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumoti.

va nazorati tizimini evolyutsion yo'l bilan takomillashtirish borasida yagona davlat siyosati yurgizilib, qator me'yoriy hujjatlar majmui yaratildi. Natijada bank amaliyotiga tashqi nazorat monitoringi va mustaqil audit kabi tushunchalar kirib keldi.

Shu munosabati bilan bank tizimi ichki nazoratini olib borish, uning shakli, usuli va uslublari tanlashga, boshqaruv tizimi qarorlari va moliyaviy hisobotlar tekshiruv tizimini ta'minlovchi ichki auditni tashkil qilishga katta e'tibor berilmoqda.

Bunday sharoitda ichki audit tizimi faoliyatini nazorat va boshqaruv vositasiga aylantirishga, uning nazariy, uslubiy va tashkiliy asoslarini xalqaro standart talablariga mos ravishda takomillashtirishga qaratilgan faoliyati samaradorligi va barqarorligini ta'minlash imkoniyati bo'lmaydi.

Bizning fikrimizcha, bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimining mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni salmoqli bo'lishida boshqaruvning tarkibiy qismi bo'lgan ichki auditga nazoratning zarur elementi sifatida yondashish muhimdir. Zero, ichki audit banklarning moliyaviy holatini va ular tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini baholashga, bozor ehtiyojlarini aniqlash va shu tariqa banklarning ish samaradorligini oshirishda ular uchun bozorda samarali raqobat muhitini yaratishda katta yordam beradi. Tadbirkorlik faoliyati jarayonida daromad olish, iqtisodiy sub'ektlar rivojlanishining optimal traektoriyasiga erishish uchun eng maqbul vositalar zarurligi bois, aksariyat mulkdorlar ichki audit xizmatining mavjud bo'lishidan manfaatdordirlar.

Bank auditi maxsuslashtirilgan tashkilotlarni tashkil etishni talab etib, bir qator xususiyatlarga ega. Bank va boshqa moliya-kredit uyushmalarida auditorlik tekshiruv xuddi kredit tizimlari singari xizmat ko'rsatilayotgan xo'jalikda malakali tekshirishni va maxsus javobgarlikni talab qiladi. Audit natijalari yillik hisobotning tasdiqlanishi, balansni chop etish va kredit tashkilotlarining umumiy ishini baholashda xizmat kilar ekan, auditorlik xulosasi ob'ektiv va to'g'ri yozilishi shart. Olib borilgan auditorlik izlanishlarining natijalari shuni ko'rsatadiki, auditorlik tekshiruvining samarali bulishi uzaro qizikish xamda tekshiruvchi shaxs tekshirilayotgan bank hisob va hisobotlarining to'g'riligini ta'minlashi lozim. Bunda barcha kamchiliklarni aniqlab bartaraf etish kerak.

Normal audit jarayoni ichki nazoratni baholash, tanlov asosida buxgalteriya kitoblariga kiritilgan operatsiyalarni tasniflash va umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, bank filialidagi auditda ichki nazorat qilish tizimining mavjudligi, muhim shart sifatida, turli xil kuzatuvning hisobot mexanizmlari, parallel audit, daromad audita, ichki inspeksiya va qonuniy audit kabi nazoratlarning mavjudligi bilan ta'minlanadi.

Shu sababli, Bank filialidagi audit holatida, aniqlik kiritish va tekshirish kabi jarayonlarga e'tibor berilmaydi. Yuqoridagi Bank filiali auditi "aktiv va passiv balans auditi" nomi mashhurdir. Shunga muvofiq, filial auditorlari muhim e'tiborni aktiv va passiv balansidagi asosiy o'ringa ega bo'lgan "Kredit va avanslar"ga, Hindiston Zahira Bankining rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan daromadlar hisobi, aktivlar tasnifi va mablag' ajratuvchiga qaratadi.

Yutuqlarni ko'rsatuvchi daromadlar hisobi hisoblash usuli asosida hisoblanib, bu erda yutuqlarni ko'rsatmaydigan daromaddagi (YuKD) sof foyda sog'lomlashtirish yozuvi asosida banklar tomonidan amal qilinadigan daromadlar hisobini sog'lomlashtirish usulini inobatga olgan holda amalga oshiriladi.

Moliyalashtirish foizi: Daromadlarning YuKDga nisbatan hisobini yuritish, ularning shartlari qayta o'zgartirish/qayta rejalashtirish/qayta muhokamalashga duchor bo'lishi, bo'lmasligidan qat'iy nazar, naqd pulga asoslangan holda bajarilgan bo'lishi va bunda muddati o'tgan barcha foizlar moliyalashtirilmasligi lozim. Agar barcha muddati o'tgan foizlar daromad sifatida qaralsa, uning umumiy miqdoriga teng ravishdagi ta'minoti bo'lishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, foizlarni qoplash YuKD dan kelib chiqqanda agar daromad sifatida qaralsa, ular to'liq ta'minlangan bo'lishi lozim.

2. Auditorlik tashkilotlari va auditorlarning huquq va majburiyatlari

Auditor tashkilotlari va auditorlar quyidagi huquqlarga ega:

- O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki talablariga, shartnomada belgilangan aniq shartlarga muvofiq auditorlik tekshiruvining shakl va usullarini mustaqil ravishda belgilash;
- bank faoliyati to'g'risidagi barcha hujjatlarini, mavjud moddiy boyliklar va qimmatbaho qog'ozlarni tekshirish, vujudga keladigan savollar yuzasidan sharx hamda auditorlik tekshiruvi uchun zarur qo'shimcha ma'lumotlar olish;
- yozma so'rov bo'yicha uchinchi shaxslardan zarur ma'lumotlar olish;
- shartnomaviy asosida auditorlik tekshiruvida qatnashish uchun auditorlarni, auditorlik tashkilotlari yoki ularning xodimlarini jalb etish;
- tekshirilayotgan bank zarur hujjatlarni taqdim etmagan hollarda auditorlik tekshiruvi o'tkazishdan bosh tortish.

Auditorlik tashkilotlari va auditorlarning o'zlari bank faoliyati, buxgalteriya hisobotlarini rasmiylashtirish, shuningdek, ichki auditini tashkil etish va amalga oshirish yuzasidan konsalting xizmatlari ko'rsatadigan banklarda audit o'tkazish huquqiga ega emaslar.

Barcha auditorlik tashkilotlari va auditorlar o'zlari bank auditini o'tkazish uchun zarur deb hisoblagan har qanday ma'lumot va materiallarni olish, ko'rib chiqish va nusxa ko'chirish, shuningdek, auditorlik tekshiruvi o'tkazilishini muxokama qilish uchun bank rahbariyati bilan hech qanday to'sqinliksiz

muloqotda bo'lish borasida istisnosiz huquqga egalar.

Banklarda audit o'tkazuvchi auditorlik tashkilotlari va auditorlar Markaziy bankning audit to'g'risidagi nizomiga muvofiq quyidagi talablarga amal qilishlari shart:

- auditorlik tekshiruvini o'tkazishda qonunchilik hamda Markaziy bank me'yoriy hujjatlari talablariga, jumladan audit jarayoni hamda metodologiyasiga rioya etish;

- quyidagilar haqida buyurtmachi va Markaziy bankga darhol xabar berish:

- a) mazkur bank auditorlik tekshiruvini o'tkazishda o'zi qatnasha olmasligining sabablari to'g'risida;

- b) audit jarayonida yuzaga kelgan vaziyat munosabati bilan tekshiruvda qatnashishga qo'shimcha auditorlarni jalb etish zarurligi to'g'risida;

- auditorlik tekshiruvlarini professional audit andozalariga muvofiq ravishda yuqori malaka bilan o'tkazish;

- tekshiruv davomida o'zlari oladigan va tuzadigan hujjatlar but saqlanishini ta'minlash;

- zarurat tug'ilganda barcha ishchi hujjatlarini, hamda ularning nusxalarini Markaziy bankka taqdim etish.

Auditorlar ob'ektivligi va mustaqilligi

Auditor o'z ishini bajarishi chog'ida halol va samimiy bo'lishi zarur. U xolis bo'lishi hamda shaxsiy xayrixoxlik va boshqa extiroslar ob'ektiv fikr yuritishda halal berishiga yo'l qo'ymasligi shart. U tekshiruv natijisidan mutlaqo manfaatdor bo'lmasligi zarur.

Maxfiylik

Auditor ish davomida o'ziga ma'lum bo'lgan maxfiy axborot sir saqlanishini ta'minlashi va alohida ruxsatsiz uchinchi shaxslarga oshkor etmasligi shart.

Auditorga maxfiy axborotni sir saqlay olmagan uchun shartnoma shartlariga asosan ma'suliyat yuklatiladi.

Bank Kengashi va Boshqaruvi majburiyatlari.

Bank Boshqaruvi yil yakunlari bo'yicha moliyaviy hisobot tayyorlanishi uchun javobgardir.

Bank Kengashi malakali auditor jalb qilinishi uchun javobgardir. Auditorlik tashkiloti yoki auditor va tijorat banki o'rtasida tuzilgan shartnoma nusxasi hisobot yilidan keyingi yilning ikki oyi davomida Markaziy bankka taqdim etilishi shart.

Auditorlik tekshiruvlari yakunlanganidan so'ng 10 kun muddat ichida auditorlik hisobotini Markaziy bankka taqdim etish tijorat banklarining majburiyatiga kiradi.

Bank Kengashi quyidagi hujjatlar nusxasini Markaziy bankka taqdim etishi shart:

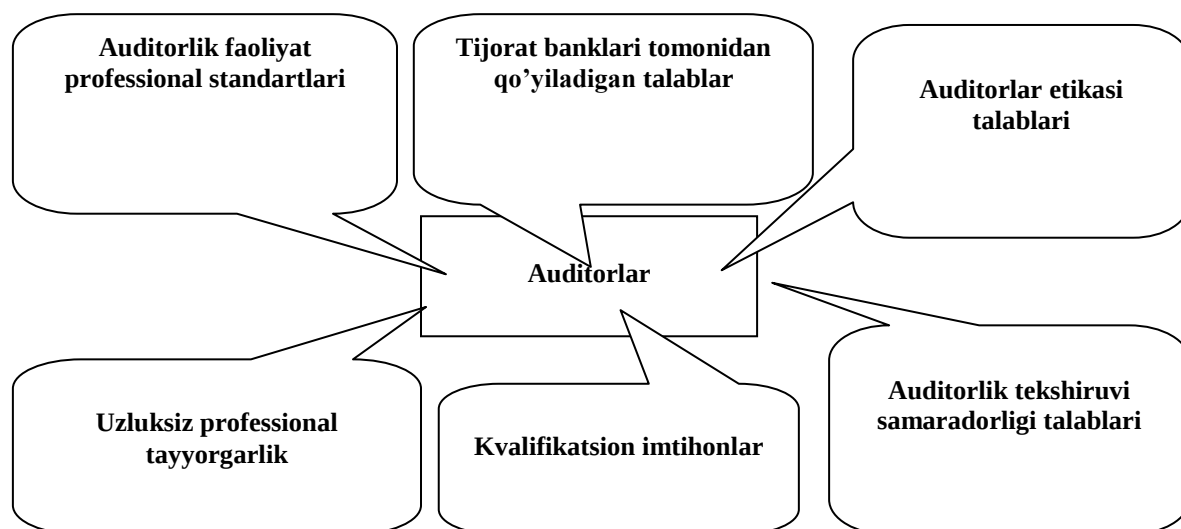
a) auditorlik hisoboti, balans, daromad va xarajatlar to'g'risidagi hisobot, pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotni o'z ichiga olgan xolis auditorlik xulosasi;

b) ichki audit ahvoli to'g'risida alohida hisobot;

v) tekshiruv davomida auditorlar tomonidan tayyorlangan barcha qo'shimcha hisobotlar.

Bank Kengashi tijorat banki auditorlik hisobotini olgan vaqtdan boshlab 30 kun mobaynida auditorlar tomonidan aniqlangan ichki nazoratga doir kamchiliklarni bartaraf etish va tavsiyalarni bajarishga karatilgan choralar yuzasidan Markaziy bankka hisobot berishi lozim.

Auditorlarning vazifasi bank faoliyatini tekshirishda qo'yilgan barcha masalalarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, bunda asosiy ma'suliyat shundaki bank muomalalarini noto'g'ri bajarish holatlari aniqlangan hollarda, joriy etilgan buxgalteriya hisobi tartibi mijoz tomonidan buzilgan holatlarda davlat byudjeti yoki bankka keltirilgan zarar hajmi hisoblab chiqilishi va javobgar shaxslardan buning sabablari aniqlanishi lozim.

2-rasm. Auditorlar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.⁴

Auditorlik tekshiruvini boshlashdan oldin tekshirish uchun tegishli savollar aniqlab olinishi lozim. Bu savollar tomonlar kelishuvi bilan tuziladi va bank faoliyatining hamma tomonlarini yoki alohida bulimlarini o'zida aks ettirishi mumkin.

⁴ To'laxodjaeva M. «Organizatsiya i metodi finansovogo kontrolya v Respublike Uzbekistan» / Avtoref. diss. dokt. ekon. nauk. - M.: MGU, 1998, str.15.

Banklarda auditorlik tekshiruvini boshlashda quyidagi ma'lumotlar bilan tanishish lozim: bank faoliyatining hajmi, tashkilotchilik rahbarlarning malaka darajasi, umumiy ichki nazoratning tashkil etilishi va xokazolar. Shundan so'ng auditorlik tekshiruvi jarayonida xatolar mavjud bulishi ko'rib chiqiladi.

Rivojlangan mamlakatlar amaliyotida qo'llanilayotgan standartlardan kelib chiqqan holda, auditning mavjud huquqiy bazasini takomillashtirish, aynan ichki auditorlik standartlarini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir

3- jadval.

Xalqaro ichki auditorlik standartlari⁵

№.	Standartlarning nomi
<i>STANDARTLARNING SIFAT TAVSIFLARI</i>	
1000	Maqsadi, huquqi va majburiyatlari
1100	Mustaqillik va ob'ektivlik
1200	Malakali va ish jarayoniga professional yondashuv
1300	Kafolat va ichki audit sifatini oshirish dasturi
<i>FAOLIYAT STANDARTLARI</i>	
2000	Ichki audit jarayonini tashkil qilish
2100	Ichki audit faoliyatining mohiyati
2200	Audit topshirig'ini rejalashtirish
2300	Auditorlik tekshiruvini bajarish
2400	Tekshiruv natijalari bo'yicha hisobotlarni taqdim etish
2500	Auditorlik tekshiruvi natijasida olib borilgan harakatlarning nazorati
2600	Bank rahbariyati tomonidan risklarning qabul qilinishi

Qayd etib o'tish joizki ushbu standartlarni joriy qilish jarayonini bosqichma - bosqich amalga oshirgan holda, uning dastlabki bosqichida audit xizmati tizimidagi holat va xodimlarning malakalariga e'tibor qaratish, keyingi bosqichda esa bevosita auditorlik faoliyatini takomillashtirish orqali amalga oshirish mumkin. Ichki audit xizmati faoliyatini takomillashtirish, eng avvalo, uning asosini yaratish, baholash mezonlarini ishlab chiqish, ichki nazorat tizimi va usulini shakllantirishni taqozo qiladi.

Tabiiyki, ushbu sifat ko'rsatkichlarisiz bank tizimida joriy qilingan ichki audit faoliyatini baholash mumkin emas.

Bazel qo'mitasining tavsiyasiga ko'ra, ichki audit xizmati bank faoliyati ustidan muttasil nazorat olib borishning tarkibiy qismi hisoblanadi. Respublikamiz tijorat banklarida ichki audit xizmati muhim o'rin egallagan bo'lib, uning faoliyati

⁵ Mejdunarodnie standarti audita i kodeks etiki professionalnix buxgalterov. - MTSRSBU, 2000, str.35.

Markaziy bank tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan Nizomda tekshiruvni tashkil etish va olib borish jarayonlari umumiy ko'rinishda yoritib berilgan.

Auditni oqilona boshqarish uchun tekshiruv jarayonida audit standartlariga yuqoridagi tavsiyalarni inobatga olgan holda qat'iy rioya qilish talab qilinadi. Zero, mazkur jarayon qanchalik to'g'ri tashkil qilinsa, tekshiruv ham shunchalik sifatli va samarali bo'ladi.

3. Tijorat banklarida ichki va tashqi auditni o'tkazish tartibi

Iqtisodiyotning yangi bozor munosabatlariga o'tishida faoliyat ko'rsata oladigan tijorat banklari tizimini shakllantirish davr talabi hisoblanadi. Mustaqillik yillarida olib borilgan islohotlar natijasida turli mulkchillika asoslangan tijorat banklari tizimi vujudga keldi. Xalqaro tajribaga tayangan holda bank tizimining isloh qilinishi natijasida xalqaro standartlar talablariga ko'ra, ularning boshqaruv infratuzilmasi, nazorat tizimini shakllantirish bilan bog'liq muammolarini hal qilishga erishildi. Bazel qo'mitasining talablariga binoan bank boshqaruvi faoliyati va nazorati tizimini evolyutsion yo'l bilan takomillashtirish borasida yagona davlat siyosati yurgizilib qator me'yoriy hujjatlar majmui yaratildi. Natijada bank amaliyotiga tashqi nazorat monitoringi va mustaqil audit kabi tushunchalar kirib keldi.

Shu munosabati bilan bank tizimi ichki nazoratni olib borish, uning shakli, usuli va uslublarini tanlashga, boshqaruv tizimi qarorlari va moliyaviy hisobotlari tekshiruv tizimini ta'minlovchi qarorlari va moliyaviy hisobotlar tekshiruvi tizimini ta'minlovchi ichki auditni tashkil qilishga katta e'tibor berilmoqda.

Hozirgi zamon iqtisodiyotida, ishlab chiqarish tizimida, moliya va bank sohasida, umuman, barcha sohalarda auditorlar faoliyatidan keng foydaniladi. Hayotimizning hamma tarmoqlarida ular xizmatiga ehtiyoj seziladi.

Bank tizimidagi islohotlarning chuqurlashuvi moliyaviy resurslarni oqilona boshqarish usullari va vositalaridan kengroq foydalanish, tijorat banklari faoliyatini muvofiqlashtirishda esa bevosita va bilvosita nazorat vositalarini keng qo'llanishini taqozo etadi. Shu bois Markaziy bank tijorat banklari va ularning filiallari moliyaviy-xo'jalik faoliyatini vaqti vaqti bilan muntazam nazorat qilib turishga katta e'tibor qaratmokda. Dunyo tajribasi ko'rsatishicha, tijorat banklari barqarorligini saqlashda tashqi va ichki audit katta ahamiyat kasb etadi. Markaziy bankning ichki va tashqi auditni kuchaytirishiga nisbatan qo'yayotgan qat'iy talablari nazorat organlari va moliya-kredit muassalarining o'z zimmlariga yuklanayotgan vazifalarini sifatli va o'z vaqtida bajarishga sharoit yaratmoqda.

Shuni takidlab o'tish kerakki ichki va tashqi audit bir biridan farqlanadi, bu borada iqtisodchi olimlar S.Norqobilov va O.Abdusalomova shunday fikr yuritgan:

“Ichki va tashqi auditdan kutilgan asosiy maqsad, ko’p jihatdan o’xshash bo’lib, nazorat qilib borishdan iborat. Biroq ular o’rtasida muayyan farqlar ham borki, bu auditor xarakteriga bog’lik. Tashqi audit hisobot tizimni baholash, bankning aktiv va passivlarini baholash va tekshirish, mavjud ichki nazorat tizimini testdan o’tkazishdan iborat. Tashqi audit tekshirilayotgan bankning taqdim etgan hisboti va balanslari haqiqatga to’g’ri keladimi yoki yo’qmi, uning moliyaviy ahvoli va muayyan davridagi faoliyati natijalarini baholashdan iborat. Chetdan taklif etilgan, mustaqil auditorlik tashkilotlari tomonidan tayyorlangan xulosalar yuqori tashkilotlariga, aktsiyadorlar, kreditorlar va hokazolarga mo’ljallanadi va undan ichki auditorlar ham foydalaniladi.”⁶

Ichki audit tashqi auditga nisbatan belgilanishi va tashkil etilishga qarab, boshqacha xarakterli, mazmunga ega bo’ladi. Ichki audit bank doirasida mustaqil bo’linma sifatida bank faoliyatining har kungi faoliyatini tekshiruvdan o’tkazib boradi. Umum tomonidan qabul qilingan qoidalariga ko’ra, ichki audit bankining o’z majburiyatlarini samarali bajarishga xizmat qiladi, ya’ni birinchi navbatda muammolarning endigina vujudga kelayotgan davrida aniqlashga yo’naltirilgan bo’ladi. Ichki audit boshqaruv quroli, bank operatsiyalarining ichki kuchlari yordamida juda yaqindan kuzatish imkoniyati bo’lib, boshqaruv maqsadga erishish kafolatidir. Buning uchun ichki audit xizmati boshqaruvini bajarilgan analiz natijalari haqidagi axborot bilan ta’minlab, bo’linmalar faoliyatini, har xil yo’riqlarni tahlil etib, ularga yuzaga chiqayotgan muammolarni bartaraf qilish bo’yicha tavsiyalar berib boradi. Ichki audit xizmati xodimlari tashqi auditorlar bilan hamkorlikda ish yuritadi.

Ichki audit natijalari bank rahbarlari tomonidan amaldagi qonunlar doirasida mavjud resurslarni hisobga olgan holda joriy ishlarni boshqarishda foydalaniladi. Shu tariqa ichki audit tashkilotlarining o’z maqsadga erishishi uchun xizmat qiladi. Bank faoliyatining ichki auditi vazifalari yuqorida sanalganlardan farq qilmaydi, ammo bank faoliyatining xususiyatlari, bank mahsulotlari, buxgalteriya hisobi, ishni tashkil etish jarayoni, tavakkalchilik omillarining ko’pligi bilan o’zgacha xususiyatga egadir.

Demak, ichki audit - bank xodimlarining o’z vazifalarini samarali bajarishlarida yordam berish maqsadida bank faoliyatini tekshirish va baholash uchun bank ichida doimiy asosda tuzilgan mustaqil ekspertiza. Ichki auditning asosiy maqsadi bo’lib, ichki audit xizmati tomonidan bank rahbariyatiga bank faoliyatining nazaroti va natijalari bo’yicha ob’ektiv tahlil, baho, tavsiyalar va ma’lumotlar taqdim etish orqali bank Kengashi va Boshqaruviga bank faoliyati maqsadiga erishishida ko’maklashish hisoblanadi.

⁶ S.Norqobilov, O.Abdusalomova “Banklarda audit” Toshkent “Ma’naviyat”, 2005 y. 81 b.

Ichki audit xizmati esa - bankda ichki nazorat holatini, jumladan moliya-xo'jalik faoliyati samaradorligi, hisobning ishonchliligi va aniqligi, hisobotlarning to'liqligi va ob'ektivligi, O'zbekiston Respublikasi bank qonunchiligi hujjatlariga, ta'sis va ichki hujjatlarga, bank operatsiyalarini amalga oshirish qoidalari va tartiblariga rioya qilinishini tekshirish (audit) va monitoringini amalga oshiruvchi, shuningdek bank operatsiyalarining samaradorligi va ishonchliligini oshirish bo'yicha bank Kengashiga maslahatlar beruvchi mustaqil tarkibiy tuzilmadir.

Ichki audit jarayonida topshiriqlarning bajarilishi turli-tuman bo'lib, uning maqsadi va tashkilot faoliyati xarakteriga bog'liqdir. Qo'yilgan vazifalarni har xil mezonlarga suyangan holda turli yo'llar, har xil teranliklar va detallar bilan echish mumkin. Bunda standartlar katta o'rin tutadi.

Davlat apparati rivojlangan mamlakatlarda audit muammolariga, jumladan, ichki auditga katta e'tibor beriladi. Shu o'rinda nazorat qilish yuqori insitutlarining xalqaro tashkiloti The International Organization of Supreme Audit Istitutions (INTOSA) bo'lib, unga AQSh, Angliya, Yaponiya kabi o'nlab mamlakatlar a'zodir. Xalqaro ichki auditorlar insituti The Institution of Internal Auditors (IIA) ham mavjud. Bu yo'nalishda hukumatning maxsus tashkilotlari, masalan, AQShda (General Accounting Offis) ish olib boradi. Bu kabi idoralarning har birida audit standartlarini ishlab chiqadigan maxsus bo'linmalar mavjud. Bu standartlardan kutilgan maqsad ichki auditning ahamiyati va ma'suliyatini tushuntirish, ichki audit bo'yicha boshqaruv uchun asoslar yaratish va ishlarni me'yorlashtirish, ichki auditni o'tkazish tajribasini takomillashtirishdan iborat. Standartlarning asosiy printsiplariga mustaqillik va ob'ektivlik, professionallik, ish hajmi, auditorlik topshirig'ini bajarish, ichki audit bo'limini boshqarish kiradi.

Audit xizmatlari o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari, bankning ichki me'yoriy hujjatlari hamda o'z nizomlari asosida olib boradi.

Audit xizmati, bugungi kunda, aytish mumkinki, tijorat banki va uning barcha filiallari va boshqa tarkibiy tuzilmalari faoliyatnin istiqbollari va maqsadlariga erishishda haqiqiy ko'makchi bo'lmoqda. Audit xizmati mustaqil tarkibiy tuzilma bo'lsada, o'z faoliyatining bankning boshqa mustaqil boshqarmalari bilan hamkorlikda olib boradi. Audit xizmati bevosita Bank kengashi va uning auditorlik qo'mitasiga bo'ysunadi. Audit xizmatining tarkibiy tuzilishi va shtat birligini ham Bank Kengashi tasdiqlaydi.

Bosh auditor (audit xizmati rahbari) Bank kengashi qarori bilan tayinlaydi va o'z lavozimidan ozod etiladi. Audit xizmatining boshqa xodimlari bank kengashi raisi tomonidan bosh auditor tavsiyasiga asosan tasdiqlanadi. Audit xizmati bank kengashi tomonidan ishlab chiqiladi va bank kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etiladi. Faqat bank kengashi audit xizmatining xarajatlar smetasiga o'zgartirish

kiritish huquqiga ega. Audit xizmati xodimlarining ish haqlari bank kengashi tomonidan o'rnatiladi.

Ichki audit xizmatini yo'lga qo'yishdan kutilgan maqsad ichki nazorat tizimi, jumladan, moliyaviy hisobotlarini tuzish ustidan nazorat o'rnatishdir. Ichki audit tomonidan bank faoliyatini, boshqaruv jarayoni sifatini oshirish, bank faoliyatini yanada yaxshilashga yo'naltirilgan ob'ektiv baho va maslahat berish bankning moliyaviy bozoridagi o'rnini mustahkamlashga olib keladi. Tijorat banklarida ichki auditni tashkil etish bank kengashining zimmasiga yuklatilgan bo'lib, ichki nazoratning samaradorligi bilan bog'liq masalalarini vaqti-vaqti bilan ko'rib boradi, bankdagi ichki nazorat aholini bank menejerlari, ichki va tashqi auditorlar bilan muhokama etadi, ichki va tashqi auditorlar, nazorat muassalarining bankda aniqlangan kamchiliklarini bartaraf etishdagi takliflarining bank rahbarlari tomonidan bajarilishini ta'minlaydi, mavjud tavakkalchilik va limitlarining bank strategiyasiga mos kelishini kuzatib boradi. Bank rahbariyati xodimlarining o'z burchlarini og'ishmay bajarishini ta'minlaydigan vakolat va ma'suliyatini aniq belgilab berish kerak. Chunki bank tavakkalchiliklarini monitoring qilish uchun birinchi navbatda bank rahbarlari javobgardir.

Ichki audit o'z faoliyatining maqsadlariga erishish uchun asosan quydagi vazifalarini bajaradi:

Shuningdek, audit xizmati:

- bank xodimlariga ularning o'z vazifalarini samarali bajarishda ko'maklashish;
- oylik, choraklik va yillik hisobotlarni joriy auditidan o'tkazish;
- buxgalteriya, amaliyot va ma'muriy nazorat tizimining monandligini baholashga yordam beradi.

Audit xizmatini boshqarish. Audit xizmatiga Bank kengashi tomonidan tayinlangan bosh auditor rahbarlik qiladi. U audit o'tkazishni rejalashtiradi, siyosat va jarayonlarini belgilaydi, xodimlar malakasini oshirish va o'qitish choralarini ko'radi, sifatiga javob beradi.

Bosh auditorning asosiy vazifalari quydagilardan iborat:

audit xizmati faoliyatiga umumiy rahbarlik qiladi;

audit xizmatining tarkibiy bo'linmalari tuzilishini, ularning lavozimi vazifalarini, audit xizmatining nizomini, audit tekshirishlari tartiblarini, audit xizmatining yillik xarajatlar smetasini ishlab chiqadi va ushbu hujjatlarning ichki audit standartlariga muvofiqligini ta'minlaydi;

audit xizmati xodimlarining malakalarini oshirish choralarini ko'rib boradi;

Bank kengashi va auditorlik qo'mitasiga audit xizmati faoliyati bo'yicha doimiy hisobotlar berib boradi;

Bosh auditor lavozimi yo'riqnomasida qayd etilgan boshqa vazifalarni bajaradi.

Audit xizmati xodimlarining xuquq va vakolatlari.

Audit xizmati xodimlarining huquq va vakolatlarining aniq belgilanishi o'z faoliyatini sifatli va samarali bajarilishini ta'minlaydi. Tekshiruv davomida ular:

- tekshirish o'tkazish maqsadida bosh bank va bank filiallarining barcha bino va xonalariga, shu jumladan kassa tarmog'i, pul almashtirish shoxobchalari, jamg'arma kassalariga to'siqsiz kirish;

- bank faoliyatiga tegishli bo'lgan va audit tekshiruvi predmeti hisoblangan barcha zaruriy hujjatlarni bank va bank filiallari rahbarlari hamda xodimlaridan talab qilish;

- tekshirish davomida bank va uning filiallari rahbarlari, xodimlaridan yuzaga kelgan savollar bo'yicha tushuntirishlar olish, zarur hollarda ulardan yozma tushuntirishlar olish;

- hujjatlardan nusxalar olish;

- zarur hollarda, belgilangan tartibda(kelgusida saqlanish gumon bo'lgan) xujjatlarning asl nusxalarini olib qo'yish;

- alohida bank operatsiyalari va hujjatlari tekshirilayotgan rasmiy so'rovnoma orqali bank mijozlaridan zarur ma'lumotlar, tasdiqnomalar va hujjatlar talab qilib olish huquq va vakolatlariga ega bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, tekshirish jarayonida aniqlangan xato va kamchiliklar bo'yicha filiallarga nisbatan tegishli choralar ko'rilishi to'g'risida Bank kengashiga takliflar kiritib borishi lozim.

Audit xizmati xodimlarining majburiyatlari va ma'suliyati. Audit xizmati xodimlari bank faoliyatining barcha qirralarini tekshirish huquqi, o'z navbatida, ularga muayyan majburiyatlar ham yuklaydi, hisobotlarning to'g'ri va haqqoniy tuzilishida katta ma'suliyatga ega bo'ladilar. Bu jihatdan ular:

bank muassasidan tekshirish o'tkazish haqidagi farmoyishi va xizmat guvohnomasiga ega bo'lish;

bank va uning filiallarida o'tkazilgan tekshirish jarayonida ma'lum bo'lgan bank va tijorat sirlarining maxfiyligini ta'minlash;

audit tekshiruvlarini mutlaq mustaqil ravishda olib borish;

audit tekshiruvlarini o'z vaqtida va sifatli o'tkazishi;

tekshirish natijalari bo'yicha o'z vaqtida xolis audit hisobotlarini tayyorlashi va taqdim etishi;

audit tekshiruvi o'tkazishiga doir Markaziy bank me'yoriy xujjatlari va bankning ichki me'yoriy xujjatlariga rioya qilish lozim.

Shu bilan birga ichki audit xizmati xodimlari:

tekshirish natijalarini buzib ko'rsatgani, bank va uning filiallari holatiga baho bermagani;

tekshirish jarayonida ma'lum bo'lgan bank va tijorat sirlarining maxfiyligini ta'minlamagani;

tekshirish davomida olingan xujjatlarning butunligi va qaytarilishini ta'minlamagani uchun ichki audit xizmati xodimlari O'zbekistonda Respublikasining amaldagi qonunchiligi va bankning tegishli ichki me'yoriy xujjatlariga javobgar bo'lishi lozim.

Ichki audit xizmati xodimlariga nisbatan va tekshiruvlarni o'tkazish uchun belgilangan talablar. Ichki audit xizmati xodimlarining professional malakasi ichki audit xizmati va har bir auditorning ma'sulligini belgilaydi. Har bir auditor buxgalteriya hisobi, iqtisodiyot, moliyaviy ish statistika, ma'lumotlarini qayta ishlash, texnika, solikka tortish va huquq sohasida puxta bilimga, ish faoliyati davomida ichki audit standartlari, protseduralari va usullari, buxgalteriya hisobi printsiplari va metodlari, boshqaruv printsiplari, kompyuterda joylashtirilgan axborot tizimi haqida tasavvurga ega bo'lishi lozim. Bunda:

bajariyotgan vazifalari xarakteriga mos oliy ma'lumot hamda tegishli kasbiy ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari;

bank qonunchiligi hamda Markaziy bankning bank faoliyatini tartibga soluvchi yo'riqnoma va me'yoriy xujjatlarni bilishlari;

o'z malakalarini doimiy ravishda oshirib borishlar;

vazifalarini hal etish ko'lamini va muddatiga doir auditorlik dasturlari rejalashtirilayotganda cheklovlariga ega bo'lmasliklari lozim.

Tekshiruvlar «audit xizmatining banklar faoliyatini audit tekshiruvidan o'tkazish to'g'risida»gi tartibga asosan amalga oshiriladi.

Audit xizmatining ish dasturi:

-audit tekshiruvi aniq maqsadga ega bo'lishi;

-dastur qamrovi doirasi audit maqsadlariga erishish uchun etarli bo'lishi;

-bajarilgan ish rejasi va ko'riladigan har bir tarmoqning zarur tamoyillari tasvirini o'z ichiga olishi talablariga javob berish lozim.

Amalga oshirilayotgan amaliyotlar hajmi va murakkabligiga yoki harakatdagi me'yoriy xujjatlarning o'zgarishiga qarab dasturga kiritilgan tamoyillari o'zgarib turishi mumkin.

Auditorlik hisobotiga qo'yiladigan asosiy talablar.

Auditorlik hisoboti audit tekshiruvi tugashi bilan qisqa muddat ichida tayyorlanadi. U o'z ichiga audit tekshiruvi maqsadi va ob'ekti, tekshirish vaqtida aniqlangan muammo va kamchiliklar, aniqlangan har bir muammoni bartaraf etish bo'yicha takliflarni qamrab olgan bo'lishi shart.

Muammolarni bartaraf etish bo'yicha tayyorlangan takliflaridan aniqlangan muammolarining qisqacha tavsifi, bu muammolarni to'g'rilash bo'yicha amalga oshiriladigan choralar, ularga biriktirilgan ma'sul xodimlar va choralarni amalga oshirish uchun belgilangan muddatlar ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Audit xizmati xodimlarining hisobotlari bevosita Bank kengashiga va auditorlik qo'mitasiga taqdim qilinadi. Ushbu hisobotlarning nusxalari Bank boshqaruviga, aniqlangan kamchiliklarga tegishli bo'lgan qismi esa muayyan boshkarmalarga taqdim etiladi.

Audit xizmati tekshirish jarayonida aniqlangan xato va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha filiallar tomonidan chora-tadbirlar ishlab chikilishi va ularga amal qilishni nazorat etish lozim.

Audit tekshiruvlarini o'tkazishdan maqsad, Bosh bankni va uning barcha filiallari faoliyatini auditdan o'tkazish, banklar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik va meyoriy hujjatlarga muvofiqligini nazorat qilish, buxgalteriya, operatsiya va ma'muriy nazorat tizimlari monandligini baholash, filiallari faoliyatini tahlil va nazorat qilish orqali Bank kengashi va Bank boshqaruviga bank faoliyati bo'yicha belgilangan istiqbol va maqsadlarga erishishda ko'maklashishdan iborat.

Audit o'tkazish tartibi va jarayonlari. Bosh bank va filiallar faoliyatini auditdan o'tkazish Bank kengashi tomonidan tasdiqlangan «Audit xizmatining filiallar faoliyatini auditdan o'tkazish bo'yicha tekshirish rejasiga» asosan amalga oshiriladi va ushbu hujjat maxfiy hisoblanadi. Tekshirish rejasiga Bosh bank va uning barcha filiallari kiritilgan bo'lishi lozim. Filiallarning moliyaviy ahvoli yoxud iqtisodiy ko'rsatkichlari keskin o'zgargan holatlarda tekshirish rejasiga o'zgartirish kiritilishi mumkin.

Ma'lumki, tijorat banklarining operatsiyalari ko'proq o'z kapitalidan emas, balki jalb qilgan mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi, demak, bank faoliyati jalb etilgan mablag'lar o'z kapitalidan ko'p bo'lishini kuzda tutadi. Bank mablag'i egalari va undan foydalanuvchilar o'rtasida moliyaviy vositachi vazifasini bajarar ekan, bundan bank mablag'larning egalariga belgilangan muddatda saqlash va qaytarish majburiyatini oladi. Shunday ekan, banklar har yil tashqi audit tekshiruvlaridan o'tishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tashqi auditorlik firmalarini o'zlari ixtiyoriy tanlaydilar. Yilning oktyabr oyida banklar auditorlik firmalariga tender e'lon qiladi.

Xalqaro va milliy auditorlik firmalari o'z faoliyatlari, yutuqlari va xizmat ko'rsatish narxlari xususida banklarga ma'lumotnomalar yuborishadi. Banklar ikki muhim ko'rsatkich, sifat va arzon narx ko'rsatkichlari bo'yicha ma'qul auditorlik firmalarini tanlaydilar va ular bilan uzog'i 5 yilgacha bo'lgan shartnoma

belgilaydilar. Auditorlik firmalarining xizmat ko'rsatish narxlari yil sayin arzonlashib boradi, chunki ular bu bank xususidagi ma'lumotlarni topish osonlashadi.

Har yili Markaziy bankning O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida tashqi audit o'tkazishga qo'yiladigan talablari o'zgarib, mukammallashib boradi.

Tijorat banklarida tashqi auditni o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 1996 yil 4 iyulida tasdiqlangan 403-sonli "O'zbekiston Respublikasida tijorat banklarini audit qilish tug'risida"gi nizomga muvofiq olib boriladi. 1999 yilga kelib nizomga o'zgartirishlar kirilganligiga qaramay 2010 yil 1 yanvardan o'z kuchini yo'qatgan. Hozirda " Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonunga asosan tashqi audit olib boriladi.

Bunga ko'ra, tijorat banklari auditorlik tekshiruvini o'tkazish uchun Markaziy bankning bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatiga ega bo'lgan auditorlik tashkilotini mustaqil tanlashadi.

Nizomning 6 bo'lim 3 bandida auditorlik tekshiruvini o'tkazish uchun shartnoma tuzishdan oldin auditorlik tashkiloti tijorat bankiga Markaziy bank tomonidan berilgan sertifikatni ko'rsatishi shartligi aytilgan. Nizomning 5-6 bandida auditorlik tashkilotlar va auditorlar banklar faoliyati natijalari bo'yicha hisobot tug'riligini tasdiklashi, shuningdek, banklar yillik hisobotiga ilova qilinadigan rasmiy auditorlik xulosalarini berish, auditorlik xulosasisiz bank yillik hisoboti Markaziy bank tomonidan qabul qilinmasligi va matbuotda e'lon qilinmasligi keltirilgan.

Bank va auditorlik firmasi o'rtasida tuziladigan shartnomada ikki tomonning huquq va majburiyatlari keltirib o'tilgan.

Jumladan, auditorlik tashkilotlari va auditorlar qo'yidagi huquqlarga ega:

- O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki talablariga, shartnomada belgilangan aniq shartlariga muvofiq auditorlik tekshiruvining shakl va usullarini aniq ravishda belgilaydi;

- Bank faoliyati to'g'risidagi barcha xujjatlarini, mavjud moddiy boyliklar va qimmatbaho qog'ozlarni tekshirish, vujudga keladigan savollar yuzasidan sharh hamda auditorlik tekshiruvlari uchun zarur qo'shimcha ma'lumotlar olish;

- Yozma so'rov bo'yicha uchinchi shaxslardan zarur ma'lumotlar olish;

- Shartnomaviy asosida auditorlik tekshiruvida qatnashish uchun auditorlarni, auditorlik tashkilotlari yoki ularning xodimlarini jalb etish;

- Tekshirilayotgan bank kerakli xujjalarni taqdim etmagan hollarda auditorlik tekshiruvi o'tkazishdan bosh tortish.

Auditorlik tekshiruvlari va auditorlarning o'zlari bank faoliyati, buxgalteriya hisobotlarini rasmiylashtirish, shuningdek, ichki auditini tashkil etish va amalga

o'shish yuzasidan konsalting xizmatlari ko'rsatadigan banklarda audit o'tkazish huquqiga ega emaslar.

Banklarning auditini amalga oshiradigan auditorlar va auditorlik tashkilotlari qo'yidagilarga majburlar:

- Auditorlik tekshiruvini amalga oshirish jarayonida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga, audit uslubiyati va jarayonlariga amal qilishi kerak;
- Auditorlik hisobotida bank va moliyaviy - xo'jalik muomalalarini qonuniyligini buzganligini aks ettirish va ularni bartaraf etish bo'yicha maslahat berish;
- Auditorlik standartlariga asosan auditorlik tekshiruvlarini malakali o'tkazish;
- Tekshiruv jarayonida olingan va tuzilgan xujjatlarni saqlashni ta'minlash;
- Markaziy bankning talabiga binoan hamma ishchi hujjatlarni va ularning nusxalarini berishga majburlar.

Nizomning 8.2 bandiga binoan, bank kengashi malakali auditor jalb qilinishi uchun javobgar hisoblanib, auditorlik tekshiruvlari yakunlanganligidan so'ng 10 kun muddat ichida auditorlik hisobotini Markaziy bankka taqdim etish uning majburiyatiga kiradi.

Xullas, bank va auditorlik tashkiloti bir-birlariga har tomonlama o'zaro yordam berishi, birgalikda bank barqarorligini ta'minlash yo'llarini izlashlari va kamchiliklarni bartaraf etishlari lozim.

Bank auditini maxsuslashtirilgan firmalarni tashkil etishni talab etib, bir qator xususiyatlarga ega bo'ladi. Bank va boshqa moliya - kredit uyushmalarida auditorlik tekshiruv xuddi kredit tizimlari singari xizmat ko'rsatayotgan xo'jalikda malakali tekshirishni va maxsus javobgarlikni talab qiladi. Audit natijalari yillik hisobotning tasdiqlanishi, balansni chop etish va kredit tashkilotlarini umumiy ishini baholashda xizmat qilar ekan, auditorlik xulosasi ob'ektiv va tug'ri yozilishi shart. Olib borilgan auditorlik izlanishlari natijalari shuni ko'rsatadiki, auditorlik tekshiruvining samarali bo'lishi o'zaro qiziqish hamda tekshiruvchi shaxs tekshirilayotgan bank hisob va hisobotlarining tug'riligini ta'minlashi lozim. Bunda barcha kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, bank rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yo'q qilish maqsadga muvofiqdir.

Auditorlarning vazifasi bank faoliyatini tekshirishda qo'yilgan barcha talablarni, masalalarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, bunda asosiy ma'suliyat shundaki bank muomalalarini notug'ri bajarish holatlarini aniqlangan hollarda, joriy etilgan buxgalteriya hisobi tartibi mijoz tomonidan buzilgan holatlarda davlat byudjeti yoki bankka keltirilgan zarar hajmi hisoblab chiqilishi va javobgar shaxslaridan buning sabablari aniqlanishi lozim.

Auditorlik tekshiruvini boshlashdan oldin tekshiri uchun tegishli savollar aniklab olinishi lozim. Bu savollar tomonlarning kelishuvi bilan tuziladi va bank faoliyatining hamma tomonlarini yoki alohida bo'limlarini o'zida aks ettirishi mumkin.

Banklarda auditorlik tekshiruvini boshlashda qo'yidagi ma'lumotlar bilan tanishish lozim bank faoliyatining hajmi, tashkilotchilik rahbarlarining malaka darajasini, umumiy ichki nazoratni tashkil etilishi va hokazolar. Shundan so'ng auditorlik tekshiruvi jarayonida xatolar mavjud bo'lishi ko'rib chiqiladi.

Masalan, bank faoliyatini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishni rejalashtirish jarayonida 4-jadvaldan foydalanish mumkin.

4-jadval

Bank balansi moddalarining muhimlik darajasi

Aktiv		Passiv	
Modda nomi	Muhimlik darajasi,%	Modda nomi	Muhimlik darajasi
Pul mablag'lari	0,01	Kapital va fondlar	0,5
Korrespondentlik hisob varaqlari	0,01	Qarz bo'yicha yo'qotishlar bo'yicha zaxiralar	1,5
Bank mulki	1,98	Qimmatli qog'ozlar bahosining kamayishi uchun zaxira	1,0
Kredit resurslari bo'yicha to'langanfoizlar	1,0	Kredit bo'yicha daromalar	0,5
Qimmatli qog'ozlar bilan muomalalar bo'yicha xarajatlar	1,0	Qimmatli qog'ozlar bo'yicha daromadlar	0,5
Kelgusi davr xarajatlari	1,5	Kelgusi davr daromadlari	2,0
Boshqa xarajatlar	1,5	Boshqa daromadlar	2,0
Foydadan foydalanish	1,0	Hisoblashdagi mablag'lar	1,0
Bank tomonidan berilgan kreditlar	1,0	Mijozlar hisobvarag'idagi mablag'lar	0,2
Bank tomonidan sotib olingan qimmatli qog'ozlar	0,5	Depozitlar	0,2
Daromad keltiruvchi boshqa ativlar	0,5	Banklararo kreditlar	0,6
Jami	10	Jami	10

Auditorlar bankning moliyaviy holatini tahlil qiladilar, shu jumladan, ayniqsa likvidlikni, kredit portfelining sifatini, qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan investitsiyalarni, valyuta muomalalarini, tasniflangan ssudalarga asoslangan zahiralarini, boshqaruv ma'lumotlari (menejment sifatini daromad va xarajatlar tarkibini, ma'lumotlar tizimining avtomatlashganligini) va boshqa ma'lumotlarni birma bir tahlil qilib chiqadilar.

Auditorlik faoliyati auditorlik firmasi rahbariyati tomonidan rejalashtiriladi. Auditorlik faoliyatini rejalashtirish strategik rejalashtirish va qismlarga ajratib rejalashtirish turlariga bo'linadi.

Strategik rejalashtirish qo'yidagi ehtimollarni aniqlaydi:

- Bilim va tajribaga asoslangan ish hajmi;
- Risklarni aniklash;
- Mijozlarning xohishi;

Bankni tekshirish jarayonida auditorlik ish hajmi va auditorlik riski darajasini baholashda auditorning bilim va tajribasi katta yordam beradi. Auditorlik ish hajmi aniklangandan keyin, tekshirishni qaysi usul yoki shaklda olib borish tanlanadi.

Tekshirishning usullari:

- Nazoratning usuliga bank boshqaruvi nazoratining sifati, kompyuter nazorat tizimining mavjudligi, fizik nazorat va haqiqiy aktivlar (pul belgiliri, qimmatli qog'ozlar va boshqalar)ni tekshirish kiradi.

- Analitik usulga kredit summasining qoldig'ini tasdiqlash uchun mijozlarga xat bilan murojaat qilish, muomalalar darajasining ko'tarilishi yoki pasayishi, mavjud daromad ko'rsatkichlar bilan oldingi yillar ko'rsatkichlarini solishtirish kiradi. Nazorat va analitik usulari tez va kam ish talab qiladigan usullardir.

- Malumotlarni sinchiklab o'rganish usuli buxgalteriya hisobi xujjatlarining tekshirilish natijalarini, hisob yozuvlarining xujjatlar bilan mosligini va solishtirma tekshiruvlar o'tkazishni o'zida aks ettiradi.

Xorijiy auditorlik firmalari o'zlari bajargan ishlarning hajmi va sifatini tasdiklovchi asosiy xujjatlar hisoblanadigan ishchi hujjatlarini tuzadilar. Bularning shakli ixtiyoriy bo'lib, unda firma bajargan ishlarning qisqacha bayoni beriladi, xususan, qanday birlamchi xujjatlar va hisobga olish registrlari tekshirilganligi, tekshirish usuli va bu erda yozma yoki tanlov asosidaligi ko'rsatiladi.

3-mavzu. Naqd pul va kassa operatsiyalarining auditi

Reja:

- 1. Naqd pul va boyliklarni audit qilish tartibi**
- 2. Naqd pul va boyliklarni saqlash binolari va ularni qo'riqlanish auditi**
- 3. Kassa va kassa operatsiyalarini auditi**

1. Naqd pul va boyliklarni audit qilish tartibi

Bank kassalaridagi mavjud pul va boyliklar to'satdan, bir kunning o'zida, barcha boyliklar, ular bilan o'tkaziladigan operatsiyalar, pul va boyliklar sanash chog'ida but saqlanishini to'liq audit qilish imkoniyatini ta'minlaydigan, hamda boyliklar yashirilishi, pul va boshqa boyliklardan kamomad borligini yashirishga imkon qoldirmaydigan izchillikda audit qilinadi.

Audit qilish boyliklar but saqlanishi uchun javobgar bo'lgan mansabdor shaxslarning ishtirokida o'tkazilishi hamda bank muassasalarida operatsiyalar amalga oshirilishining odatdagi maromini buzmasligi kerak.

Auditdan o'tkazish paytida Yuqori lavozimdagi mansabdor shaxslar yo'q bo'lsa, bu holat dalolatnomada alohida qayd ztiladi, umumiy dalolatnoma audit rahbarining, hamda mas'ul rahbarlarning imzolari bilan tasdiqlanadi.

Audit qilish razberi bank muassasasiga kelganidan aylanma (operatsiya) va kechki kassalarda, qayta pul sanash kassasida va kassirlar bilan inkassatorlarning javobgarligida bo'lgan jamiki naqd pulni, zaxira fondlarida bo'lgan pul bileti va tangalarni, chet el valyutasi va boshqa boyliklarni o'z nazoratiga qabul qiladi.

Audit qilish rahbari, uni o'tkazishga kirishar ekan, mansabdor shaxslarning xuzurida Naqd pul bo'lgan barcha omborlarni uzining lavozimiga doir surg'uchli muxr bilan muxrlab chiqadi. Kassa tarmogida joylashgan boshqa omborlar esa audit boshlangan payt ularda pul va boyliklar yo'qligiga ishonch hosil qilish uchun ko'zdan kechiriladi.

Ish kuni tugaganidan so'ng pul omborlari muxrlanishi va boyliklar but saqlanishi uchun javobgar bo'lgan mansabdor shaxslar bilan birgalikda qo'riqlash uchun belgilangan tartibda topshirilishini audit rahbari pul omborlaridagi pul va boyliklarni audit qilish to'liq yakunlanguniga qadar davom ettiradi.

Bu vaqtda mansabdor shaxslarning pul omborlariga faqat audit rahbari ishtirokidagina kirishiga, pul va boyliklarni uning nazorati ostida qo'yishi yoki olishiga ruxsat etiladi.

Audit qilish rahbari muxrining izi taxtachada audit qilinayotgan bank muassasasidagi rahbar xodimlar muxrlarining izidan oldinga joylashtiriladi.

Audit rahbari surg'uchli muxrining uning imzosi bilan tasdiqlangan hamda qo'riqlash uchun topshirish daftaridagi imzosiga qiyoslash uchun namuna hisoblanadigan izi to'liq kartonda "Bankni audit qilish rahbari surg'uchli muxrining izi namunasi" degan matn bilan rasmiylashtiriladi, sana va imzo qo'yiladi, hamda qo'riqlash xizmati boshlig'idan tilxat olib topshiriladi. Pul va boyliklarni audit qilish tugaganidan so'ng audit rahbari tilxatni qaytaradi va surguchli muxr izining namunasini yo'q qiladi.

Kassalardagi pul biletlari dastlab bog'lamlar va dastalar, metall tangalar va ish haqi to'lash uchun oldindan tayyorlab qo'yilgan pullar qoplarga birkirilgan yorliqlar va cheklarga qarab tekshiriladi. Umumiy summa hisob yuritish ma'lumotlariga qiyoslanadi.

Shu xil tekshirishdan keyin naqd pul quyidagi tartibda qayta sanaladi:

- oborot va kassa operatsiyalarida bo'lgan pul biletlari, hamda tangalar nazorat tarikasida to'liq donalab birma-bir sanaladi;

- mijozlarga berish uchun oldindan tayyorlab qo'yilgan pul biletlari va tangalar ma'lumotlari cheklardagi summaga qiyoslanadigan yorliqlardagi yozuvlarga qarab tekshiriladi, keyin esa audit rahbari belgilaydigan xajmda bog'lamlar, dastalar, shuningdek, birma-bir va donalab to'liq sanaladi;

- kechki kassadagi naqd pul usha kunning o'zida yoki keyingi kun ertalabdan kechiktirmay, birma-bir va tangalar donalab to'liq sanaladi;

- xaltalar ochilganidan keyin pul sanash kassasida bo'lgan pul biletlari va tangalar audit qilish rahbari belgilaydigan xajmda bog'lamlar va dastalar bo'yicha hamda birma-bir va donalab to'liq qayta sanaladi.

Shuningdek, muayyan sanalarning birida bankning savdo va transport korxonalari xuzuridagi kassalarda bo'lgan naqd pul tekshiriladi. Pul biletlari bog'lamlar va dastalar bo'yicha, tangalar esa qoplarga birkirilgan yorliqlardagi yozuvlarga qarab sanaladi. Ma'lumotlar kirim hujjatlaridagi umumiy summaga, kirim bo'yicha kassa daftarlariga qiyoslanadi, keyin esa audit qilish rahbar belgilaydigan xajmda birma-bir va tangalar donalab qayta sanaladi.

Agar audit boshlangan paytda pul sanash kassalarida, kechki kassalarda va inkassatorlarning javobgarligida naqd pulli ochilmagan xaltalar bo'lsa, shu xaltalar va qoplardagi (ochilgan xaltalar va qoplardagi) pul qoldig'i yuk xatlar, tashrif varaqchalari, qabul qilingan naqd pulli xaltalar (qoplar) va bo'sh xaltalar hisobini yuritish daftarlari, ro'yhatlar, yo'l kaidnomalari, yo'nalish varaqlari hamda inkassatorlarga yo'lga chiqish paytida berilgan xaltalar to'g'risidagi ma'lumotnomalarda ko'rsatilgan ma'lumotlar bilan qiyoslanadi. Ular bo'lmagan taqdirda esa bu xil tekshiruv boshqa kunlarda tusatdan o'tkaziladi. Ayni paytda xaltalar va qoplarning butunligi hamda plombalar va muxrlar izi mavjud namunalarga mos kelishi tekshiriladi.

Xaltalar va qoplar shikastlangani, plombalar va muxrlar tegishli namunalarga to'g'ri kelmasligi aniqlangan hollarda shu xaltalar va qoplardagi boyliklar birma-bir, tangalar esa donalab to'liq qayta sanaladi. Zarur hollarda qayta sanashda ishtirok etish uchun tegishli korxonalar, shuningdek Ichki Ishlar Vazirligining vakillari taklif etilishi mumkin.

Xalq banki muassasalariga etkazib berilishi kerak bo'lgan, pul va boyliklar solingan xaltalar (puli qayta sanaladigan xaltalar) shu muassasalar xodimlarining xuzuridagika ochilishi mumkin.

Audit o'tkazilayotgan kuni "Yo'ldagi qog'oz pullar" 10109 va "Yo'ldagi tangalar" 10111 hisobvaraqlarda pul qoldig'i bo'lgan taqdirda pul 10101 hisobvaraqdan chiqarilib, 10109-hisobvaraqqa o'tkazilishi qay darajada asosli ekanligi tekshiriladi. Bundan tashqari audit qilish jarayonida Toshkent shahar hisob-kassa Markazi Bosh boshqarmadan jo'natilgan pullar kelib tushgani to'g'risida tasdiqnoma olinishi kerak.

Shuningdek, Xalq banki muassasalariga etkazish uchun inkassatorlarga berilgan pullarning asosliligi ham tekshiriladi. Xalq banki muassasalariga etkazib berish uchun ko'rsatilgan summani qiyoslash kerak. g'riqlarda ko'rsatilgan summani hisob yuritish daftarlaridagi yozuvlarga va Xalq banki muassasalarining talablariga qiyoslash zarur. Agar inkassa-torlarga berilgan, lekin jo'natilmagan pul bo'lsa, uning miqdori, xaltalar va tangalarning butunligi, plombalar izining aniqligi va haqiqiyliigi tekshiriladi, hamda xaltalar belgilangan joyga etkazib berilgani nazorat qilinadi.

Audit qilish rahbarining xoxishiga qarab, bu xaltalar ochilishi va ulardagi boyliklar shu xaltalarni qabul qilib olgan inkassatorlar, kassa mudiri, bank muassasasining rahbari yoki bosh buxgalteri ishtirokida bog'lamlar va dastalar bo'yicha yoki birma-bir qayta sanalishi mumkin.

Zaxira fondlarida bo'lgan pul biletlari bog'lamlar va dastalarga qarab, metal tangalar esa qoplarga birki qilgan yorliqlardagi yozuvlar bo'yicha tekshiriladi. Pul biletlari va tangalarning umumiy summasi tegishli daftarlar, kundalik balans ma'lumotlariga qiyoslanadi. Daftarlarda chiqarilgan yakunlar turli qiymatdagi alohida qoldiq summalarini hisoblash orqali tekshiriladi.

Shu xil tekshiruvdan so'ng zaxira fondlaridan, Markaziy bank xuzuridagi "Davlat belgisi" maxsus ishlab chiqarish birlashmasi, "Toshkent" zarbxonasi, Toshkent shahar XKM va uning Chilonzor filiali bog'lamlarida bo'lgan pul biletlari va tangalar audit qilish rahbari belgilayligan xajmda birma-bir va donalab qayta sanaladi. Zaxira fondidan qayta sanash uchun chiqarilgan naqd pullarni Hisob-kassa Markazining kassirlari auditorlar nazorati ostida qayta sanashlari lozim.

Auditor kassirga pul biletlari va tangalarni sanash uchun berayotganida qog'oz-tasma (yorliq)ni pul biletlari va tangalarning bir qismi bilan birgalikda nazorat uchun o'zida olib qoladi. Pul biletlari yoki tangalar qayta sanalganidan keyin kassir aytgan summa yoki miqdorni auditor o'zida olib qolgan pul biletlari va tangalarning summasi yoki miqdoriga qo'shadi va natija qog'oz-tasma (yorliq)dagi ma'lumotlarga qiyoslanadi.

Umumiy summa o'zaro mos kelganida nazorat uchun qoldirilgan pul biletlari yoki tangalar qayta sanash va dastalar (qoplar)ni umumiy tarzda belgilangan tartibda tayyorlashch uchun kassirga beriladi. Mos kelmagan taqdirda esa bu pullar auditor tomonidan qayta sanalishi va ularni dastlab sanagan kassir tomonidan o'rab bog'lanishi kerak. qog'oz-tasmalar, ustki nakladkalar, yorliq, va plombalar bog'lamlar (qoplar)dagi pullar to'liq sanalmaguncha auditorida qolishi zarur.

Pullarni qayta sanashni ularni bog'lamlar va qoplarga sanab joylagan kassa xodimlariga faqat ayrim hollardagina topshirish mumkin. Kirim-chiqim kassasida bitta kassir ishlaydigan banl muassasalarida pulni kassir vaqtincha bo'lmagan paytda uning vazifasini bajaruvchi xodim qayta sanaydi.

Pul sanalganidan keyin dastalardagi qog'oztasmalar va bog'lamlar (yorliqlar)dagi nakladkalar auditorlarning imzosi bilan rasmiylashtirilmaydi.

Audit rahbari pul biletlari bog'lamlarini va tanga joylangan qoplarni turli joylardagi pul omborlarida tayyorlanganlaridai, urab-boglash sanasi har xil bo'lgan va turli kassirlar tayyorlaganlaridan tanlab oladi.

To'liq bo'lmagan va yig'ma tarzda tayyorlangan pul biletlari bog'lamlari hamda metall tangali qoplar, o'rami shikastlangan, nakladkalari va yorliqlarida kassirning imzosi bo'lmagan, shuningdek, o'ramida yoki rasmiylashtirilishida boshqa xil kamchiliklari bor pul bog'lamlari va qoplari birma-bir va donalab sanalishi kerak.

Kamomad yoki ortiqcha pul biletlari borligi aniqlangan hollarda ularni tayyorlagan kassirning barcha pul bog'lamlari birma-bir qayta sanalishi zarur. Audit rahbarining xoxishiga qarab kamomad yoki ortiqcha pul chiqqan qoplardagi tangalar ham shunday tekshiruvdan o'tkaziladi.

Buxgalteriya hisobidan o'tkazilmagan tilxatlar va boshqa hujjatlarda ko'rsatilgan summalar kassa qoldig'ini tasdiqlash uchun qabul qilinmaydi va kassirdan chiqqan kamomad hisoblanadi. Kassada aniqlangan ortiqcha pul 45994 - "Boshqa foizsiz daromadlar" hisobvarag'iga o'tkazilishi lozim.

Agar audit boshlanishida 90131 "Yuldagi muomalaga chiqarilmagan banknotlar" hisobvarag'ida qoldiq bo'lsa, pul biletlari va tangalar "Hisob-kassa Markazlari omborida saqlanayotgan muomalaga chiqarilmagan pullar" nomli 90117-hisobvaraqdan chiqarilishi qay darajada asoslilikini tekshirishi zarur. Ayni vaqtda auditor jo'natilgan boyliklar belgilangan manzilga etib borganini audit qilish jarayonida Markaziy bankning tegishli Bosh boshqarmasidan tasdiqnoma olish orqali nazorat qilishi kerak.

Markaziy bank muassasalaridan olingan va 93609 "Saqlanayotgan qimmatliklar" hisobvarag'ida o'tkazilgan pullar bog'lamlar va dastalarga qarab, shikastlangan o'ramdagilari esa birma-bir tekshirib chiqiladi. Ularning har bir jo'natma bo'yicha umumiy summasi esa ilova qilingan ro'yhatlardagi ma'lumotlar bilan qiyoslanadi. Bundan tashqari, auditor shu hisobvaraqda to'rgan pullar kelib tushgan kuniyoq zaxira fondiga yoki aylanma kassasiga o'tkazilmaganning sababini aniqlashi shart.

Boshqa hisobvaraqlardagi boyliklar quyidagi tartibda audit qilinadi:

- "Naqd chet el valyutasi" nomli 10511-hisobvarag'ida chet el valyutasi, yo'l cheklari va chet el valyutasidagi boshqa xil to'lov hujjatlari bog'lamlar va dastalarga qarab, tangalar esa qoplar (lotoklar)ga birkirilgan yorliqlardagi yozuvlar bo'yicha tekshiriladi. Bunda erkin ayirboshlanadigan barcha valyuta va unga tenglashtirilgan valyuta hamda xorijiy valyutadagi to'lov hujjatlari yalpisiga birma-bir va donalab tekshiriladi;

- agar audit boshlangan paytda xorijiy valyuta va to'lov hujjatlari ayirboshlash punkti xodimiga hisob berish sharti bilan topshirilgan bo'lsa, ularning

summasi audit ertalab boshlangan holda ayirboshlash punktining avvalgi kun hujjatlari bo'yicha tuzilgan hisobotidagi, audit kunning ikkinchi yarmida boshlangan holda esa, shu kungi hisobotdagi ma'lumotlar bilan qiyoslanishi kerak. Ayni vaqtda ayirboshlash punktiga qo'shimcha boyliklar berish va ular etarli bo'lishi tartibiga rioya qilinishi tekshiriladi;

- "Oltin va boshqa qimmatbaho metallar" nomli 10200-hisobvaraqda hisobga olingan oltin va boshqa qimmatbaho metallar tarozida tortish orqali, to'liq vaznli tangalar esa donalab tekshiriladi. Banklarning shahar (operatsiya) boshqarmalari (bo'limlari)da O'zbekistan Respublikasi banklarining bo'limlari va agentliklaridan kelgan, qimmatbaho metallar joylangan ochilmagan jo'natmalar ularda ko'rsatilgan ma'lumotlarni bank muassasalarining shu jo'natmalarga tegishli ro'yhatlaridagi va jo'natmalarni hisobini yuritish daftarlaridagi ma'lumotlar bilan qiyoslash orqali tekshiriladi. Ayni vaqtda jo'natmalar o'ramining to'g'riligi ham tekshiruvdan o'tkaziladi;

- Kassirga hisob berish sharti bilan topshirilgan davlat boji markalari yalpisiga donalab, pul omborida bo'lgan markalar esa audit qilish rahbari belgilaydigan xajmda tanlov asosida sanaladi. Amaldagi qoidalarga zid ravishda uralgan bog'lamlardagi markalar birma-bir qayta sanalishi shart. Pul omborida va kassirning hisobdorligida bo'lgan markalar bir vaqtning o'zida qayta sanaladi. Agar teshirishni bir paytning o'zida olib borish imkoni bo'lmasa, avval kassirning hisobdorligidagi markalar, keyin esa pul omborida saqlanayotgan markalar sanaladi. Markalarning umumiy summasi hisob berish sharti bilan topshirilgan va donalab sanalgan turli qiymatdagi qoldiq markalarning summasini pul omborida saqlanayotgan qoldiq markalar summasiga bog'lamlardagi yozuvlarga qarab kushish orqali aniqlanadi;

- "Saqlanayotgan qimmatliklar" nomli balansdan tashqari 93609-hisobvaraqda turadigan chet el banklari va muassasalarining yo'l cheklari, Markaziy bankning chet el valyutasini sumga ayirboshlash to'g'risida 377-shakldagi ma'lumotnoma daftarchalari, omonat daftarchalarining blankalari, mehnat daftarchalari va ularga ilovalar bog'lamlar va daftarlar bo'yicha qayta sanaladi, ularning umumiy summasi buxgalteriya va kassadagi analitik hisob ma'lumotlari bilan qiyoslanadi. So'ngra bu hujjatlar (boyliklar) audit qilish rahbari belgilaydigan xajmda birma-bir sanaladi. Ushbu hisob-varaqda hisobga olinuvchi boshqa blankalarni tekshirish zarurati va tartibini ham audit qilish rahbari belgilaydi;

- "Saqlanayotgan qimmatliklar" nomli balansdan tashqari 93609-hisobvaraqda turadigan boyliklar va hujjatlar yalpisiga sanaladi. Bunda muxrlangan ko'rinishda qabul qilingan boyliklar o'ramdagi yozuvga qarab, ro'yhatlar bo'lgan taqdirda esa o'ramda ko'rsatilgan summalarni ro'yhatlarda ko'rsatilgan summalarga qiyoslash orqali tekshiriladi. Saqlash uchun qabul qilingan, o'rami yoki muxri shikastlangan boyliklar ularni topshirgan tashkilotning vakili xuzurida tekshiriladi;

- 91816-hisobvaraqda hisobga olinadigan uzok muddatli qarzlar bo'yicha majburiyatnomalar va uy sotib olgan fuqarolarning majburiyatnomalari hisoblab chiqiladi va ularning summasi hisob yuritish ma'lumotlari bilan qiyoslanadi.

Bundan tashqari, majburiyatnomalar va ularga ilovalar to'g'ri rasmiylashtirilgani, shuningdek, qarzlar vaqtida qaytarilgani tekshiriladi.

Yuqorida ko'rsatilgan hisobvaraqlarda hisobga olinuvchi boyliklar qayta sanalganidan keyin ular oborot kassasidagi Naqd pul va boshqa boyliklar, zaxira fondlari, kundalik balans va analitik hisob daftarlaridagi ma'lumotlar bilan qiyoslanadi.

Audit qilish jarayonida kamomad, to'lovga kobiliyatsiz yoki ortiqcha pul va boyliklar aniqlangan holda dalolatnoma tuziladi. Ana shu asosda kamomad summasidan (xatto etishmagan pul aniqlangan zaxoti joyiga qo'yilgan bo'lsa ham) kamomad yoki to'lovga kobiliyatsiz pul kassa chiqimi hisobidan chiqarilib, 19909-hisobvaraqa o'tkazish orqali o'ndirib olinadi, ortiqchasi esa bank daromadiga olib boriladi. Zaxira fondlarida etishmayotgan summa shoshilinch tarzda oborot kassasi hisobidan to'ldiriladi. Audit rahbari kassalardagi yirik xatolar to'g'risida UzR MB ning tegishli Bosh boshqarmasiga o'z vaqtida xabar berilishini nazorat qiladi, hamda bunday hollarga yo'l qo'ymaslik maqsadida ko'rilgan chora tadbirlarning samaradorligini tahlil qiladi Davlat boji markalari va boshqa boyliklar bo'yicha kamomad va ortiqcha pul hisobini yuritish tartibi 42-yo'riqnomaning tegishli bandlarida ko'rsatilgan.

Boyliklar bilan o'tkaziladigan operatsiyalarni hujjatlar asosida audit qilish analitik hisob oborotlarini oldindan yoki keyin hisoblash va olingan yakunlarni oylik oborot qaydnomalaridagi ma'lumotlar bilan qiyoslash orqali amalga oshiriladi. Balansdan tashqari hisobvaraqlar bo'yicha, bulardan tashqari, shu qaydnomalarda ko'rsatilgan qoldiqlar to'g'riligi tekshiriladi.

Balansdagi "Yuldagi qog'oz pullar" 10109 va "Yuldagi tangalar" 10111 hisobvaraqlar bo'yicha kreditga doir operatsiyalar to'g'riligi va asosli ekanligi tekshiriladi.

Davlat boji markalarining chiqimi audit qilish raxbari belgilaydigan xajmda tekshiriladi.

Chiqim uchun hisobdan chiqarilgan davlat boji markalarining umumiy summasi har bir kun uchun kirim kassa orderlari va maxalliy byudjet hisobvaraqlaridagi tegishli yozuvlar bilan qiyoslanadi.

Agar markalar audit qilinayotgan muassasadan banklarning boshqa muassasalariga jo'natilgan bo'lsa, markalarni hisobdan chiqarish qanchalik asosli ekanligi dastlabki hujjatlar va markalar olingani to'g'risidagi tasdiqnomalar bo'yicha tekshiriladi.

Kamomadga bog'liq holda chiqim uchun hisobdan chiqarilgan markalar bo'yicha ularning qiymati balansdagi 19909-hisob-varaqa kiritilgani va aybdor shaxslardan o'ndirib olingani aniqlanadi.

Bosh boshqarmalarini audit qilishda shikastlangan markalarni hisobdan chiqarish qanchalik asosli ekanligi ularni yo'q qilish to'g'risidagi dalolatnomalar bo'yicha tekshiriladi.

"Ko'zda tutilmagan holatlar" hisobvarag'i bo'yicha kirim va chiqim operatsiyalarini amalga oshirish qanchalik asosli ekanligi balansdan tashqari orderlar, boyliklarning ro'yhatlari, ishonchnomalar, tegishli tashkilotlarning

talabnomalari, boyliklarni jo'natishga doir pochta kvitantsiyalari va boshqa hujjatlar bo'yicha tekshiriladi.

Inkassatsiya apparati kassasini audit qilish boshlanganidan oldingi kunda, hamda kassa audit qilinishi boshlangan kuni operatsiya soatlarida topshirgan tushum, shuningdek, temir yo'l bekatlari aloqa bo'limlari, jamg'arma kassalari va banklarning, savdo hamda transport korxonalari xuzuridagi kassalaridan xaltalarda kelib tushgan pul oborot kassasiga to'liq kirim qilingani tekshiriladi. Masalan, kassa 15 yanvarda audit qilinayotgan bo'lsa, inkasso qilingan tushum qanchalik to'liq ko'rsatilgani 14 yanvardagi buxgalteriya hisobiga qarab tekshiriladi.

Bunday audit qilish inkasso qilingan tushumning dalolatnomalarda, inkassatorlardan naqd pulli xaltalar va qoplarni qabul qilib olish hisobini yuritish daftarlarida, yo'l qaydnomalari va ro'yhatlarda ko'rsatilgan turli qiymatdagi qoldiq summalarini hisoblash hamda ortiqcha pul va kamomad summolari hisobga olingan yakunlarni kassa va buxgalteriya daftarlaridagi tegishli ma'lumotlar bilan qiyoslash orqali amalga oshiriladi.

Shu bilan bir qatorda xaltalarning ilova qaydnomalarida ko'rsatilgan sanalar, summalar va raqamlar tashrif varaqchalari va qayd etish daftarlari (yo'l qaydnomalari va ro'yhatlar)dagi ma'lumotlarga qiyoslanadi. Audit rahbarining ixtiyoriga ko'ra, xaltalarning ilova qaydnomalarida ko'rsatilgan sanalari, summolari va nomerlarini qiyoslash o'rniga inkasso qilingan tushumni ilova qaydnomalari va tashrif varaqchalari bo'yicha xisoblab chiqish mumkin hamda olingan yakunlar qayd etish daftarlari, kassa va buxgalteriya daftarlaridagi ma'lumotlar bilan qiyoslanadi.

Audit qilinayotgan bank muassasasiga kelib tushgan Naqd pulning barchasi to'liq kirim qilinganini aniqlash maqsadida keyingi kundagi kassa hujjatlari bo'yicha sanalari tuzatilgan kirim hujjatlari bor yo'qligi, shuningdek, bankka kelib tushgan pul tushumi hisobga to'liq kiritilgani va shu summalar shu kungi kirim kassa hujjatlariga mos kelishi savdo hamda boshqa tashkilotlarning shaxsiy hisobvaraqlari bo'yicha tanlov asosida tekshiriladi.

Chiqim kassa operatsiyalari to'g'ri o'tkazilgani va buxgalteriya hisobida to'g'ri ko'rsatilgani tekshiriladi. Shu maqsadda chiqim kassa hujjatlarining summolari hisoblanadi va hisobot ma'lumotnomalarining umumiy summasi bilan qiyoslanadi, keyin esa kunlar bo'yicha yakunlar balansdagi "Kassadagi banknotlar" 10101 va "Kassadagi tangalar" 10103-hisobvaraqlarning yoki bankning operatsiya kassalaridagi 10101 va 10103-hisobvaraqlarining ombor daftari va sintetik varaqchada ko'rsatilgan debet hamda kredit oborotlariga taqqoslanadi, agar ular o'rtasida fark aniqlansa bunday tekshiruv mas'ul ijrochilar bo'yicha o'tkaziladi. Muayyan vaqt mobaynidagi barcha kassa chiqim hujjatlari (pul cheklari, chiqim kassa orderlari va boshqalar)ning summolari mijozlarning hisob-varaqlari, bank ichidagi va boshqa hisobvaraqlarning debet qismidagi yozuvlarga qiyoslanadi va ayni paytda hujjatlarning rasmiylashtirilishi hamda imzolar va muxrlar bankka berilgan namunalarga mos kelishi tekshiriladi.

Emissiya-kassa intizomiga rioya etilishi, jumladan, muomalaga pul chiqarishning qonuniyligi tekshirilishi shart. Tekshiruv kassa orderlari va

balansdan tashqari orderlar, emissiya telegrammalari bo'yicha o'tkaziladi. Telegrammalarning rasmiylashtirilishi kodlar, kalitlar 04028152-shakldagi qayd etish daftaridagi yozuvlar bo'yicha emissiya ruxsatnomalarining kelgan va foydalanilgan sanasi ular amalda kelgan va foydalanilgan sanaga mos kelishi, shuningdek, ulardan foydalanish muddatlariga rioya etilishi tekshiriladi.

Bunda ushbu kassaning hisobchi-kassirlari operatsiya kuni mobaynida va ish kuni oxirida operatsiya o'tkazish qoidalariga rioya qilishlariga e'tibor beriladi (audit qilish davridagi holatlar ko'z tatish orqali, bir necha kun avvalgi holatlar esa nazoratchi va hisobchi-kassirning nazorat qaydnomalaridan imzolari orqali ko'rib chiqiladiki, ular kassir qayta sanagan pul summasi nazorat qaydnomasidagi ma'dumotlarga mos kelishi qiyoslanganidan dalolat beradi);

- kassa mudiri (oborot operatsiya kassasining kassiri) ish kuni mobaynidagi kassa oborotlari to'g'risida 04028111-sintetik ma'lumotnomani tuzishi, hamda shu ma'lumotnoma yakunlari kassa oborotlarining summalariga umumiy buxgalteriya daftari va sintetik varaqcha bo'yicha qiyoslanishi;

- ish kuni oxirida bosh buxgalter (uning muovini) oborot (operatsiya) kassasidagi naqd pul va boshqa boyliklar hisobini yuritish daftarida ko'rsatilgan boyliklar qoldig'ini tegishli hisobvaraqlarning qoldig'iga doir ma'lumotlarga sintetik varaqalar bo'yicha qiyoslashi. Bundan tashqari bosh buxgalteriya (uning muovini) daftarchadagi ma'lumotlarni keyin kundalik balans tuzilgan zaxoti u bilan uzil-kesil qiyoslashini aniqlash, hisobvaroqlardagi qoldiqlarni 04028120 va 04028141 shakldagi daftarlarda ketma-ket 5-10 kun mobaynida ayniqsa-tuzatishga yo'l qo'yilgan sanalarda kundalik balanslar bilan qiyoslab borish;

Boyliklar but saqlanishi uchun javobgar bo'lgan mansabdor shaxslar (bank muassasasi rahbari, bosh buxgalteri va kassa mudiri) amaldagi naqd pul va boyliklarni ularning har bir harakatida (zaxira fondlariga pul o'tkazilishi yoki zaxira fondlaridan pul olinishida) buxgalteriya hisobidagi, zaxira fondlari hisobini yuritish daftaridagi ma'lumotlarga qiyoslab tekshirilishi, oborot kassadagi naqd pul va boshqa boyliklar hisobini yuritish daftaridagi ma'lumotlarni esa ishkuni tugab, boyliklarni qo'riqlash uchun topshirish paytida tekshirib borishi. Zaxira fondlariga qo'yiladigan pullarni boyliklar but saqlanishi uchun javobgar shaxslar bog'lamlar va dastalar bo'yicha sanashi, hamda orderda ko'rsatilgan summa bilan qiyoslashi kerak;

pul va boyliklarni bank ichida, shu jumladan, operatsiya zali va boshqa xonalar orqali tashish. Boyliklar liftida tashilgan paytda eshiklar kodi ular binoning istalgan qavatida liftidan foydalanib to'rgan xodim tomonidangina ochilishini ta'minlashi kerak. Naqd pul, tushum solingan va ochilmagan inkassatsiya xaltalari hamda boshqa boyliklarning bir qismini qabul qilish-topshirish va tashishda summalar berilgani to'g'risidagi hujjatlar to'g'ri rasmiylashtirilgani (imzolar borligi) boyliklarning kolgan qismi saqlanishi qoidalariga rioya etilishi tekshiriladi;

- inkassatsiya qilish va tashishda pul va boyliklar but saqlanishini ta'minlash. Shu jumladan, banklarning savdo va transport korxonalari xuzuridagi kassalarida boyliklar qabul qilinishi-topshirilishi, ayirboshlash punktlarida esa boyliklar tashish uchun olib chiqilishi qoidalariga, pul tushumli inkassatorlik

xaltalari kechki kassaga topshirilishi (guruxlar to'rejaib qolishiga, bir qancha guruh boyliklar solingan xaltalarni bitta kassirga topshirish uchun bir vaqtda tayyorlashiga yo'l qo'yilayotgani), muassasalar o'sha kunning o'zida qabul qilmagan boyliklar but saqlanishi qoidalariga rioya qilinishi. Katta inspektor boyliklar etkazib berilishiga tegishli hujjatlarni o'z vaqtida taqdim etishi. Auditor bu ishlarni shaxsan ko'zatish orqali, shuningdek, boyliklar uchun yozilgan hujjatlar asosida tekshiradi:

- kassirlar mijozlarga kassadan pul berish tartibiga rioya qilishlari;
- muassasaning bosh buxgalteri pochta xabarnomalari va 0428126-shakldagi qaydnoma daftar asosida kassa boyliklarni pochta muassasasidan o'z vaqtida olishi va to'liq holda kiringa kiritishini har kuni nazorat qilib borishi;
- muxrlar, plombirlar, kassirlarning nomi yozilgan to'rtburchak muxrlar, kalitlar (shu jumladan, shikastlangan hamda vaqtincha zaxirada to'rgan kalitlar)ni saqlash qoidalariga rioya etilishi.

Audit qilish jarayonida quyidagi hujjatlar asosida tekshiriladi:

- pul va boyliklarni audit qilish qoidalariga rioya qilinishi va shu maqsad uchun tayinlangan shaxslarning tarkibi to'g'risida buyruqlar borligi. Audit o'tkazishga jalb etilgan xodimlarning tayyorgarlik darajasiga va audit o'tkazish sifatiga e'tibor beriladi. Bunda audit dalolatnomalarida ko'rsatilgan qoldiqlar 04028120 - shakldagi daftarda va balansda ko'rsatilgan ma'lumotlarga mos kelishi tekshiriladi. Zaxira fondlaridagi pul va boyliklarning nazorat tariqasida qayta sanalgan summasi ular olib chiqilishiga daxldor. 04028123-shakldagi daftar ma'lumotlari bilan qiyoslanadi. Audit o'tkazishga sarflangan vaqt 04028161-shakldagi post daftaridagi qaydlarga qarab aniqlanadi va audit o'tkazish uchun amaldagi imkoniyat (kassani yopish va boyliklarni qo'riqlash uchun topshirish vaqti, audit qilish rahbarining qo'shimcha imzosi borligi) belgilanadi;

- kassadan bank xodimiga hisob berish sharti bilan topshirilgan 0402004- va 0402005-shakldagi kvitantsiya daftarchalarining hisobini yuritish, shu daftar blankalari ishlatilishini nazorat qilish holati. Hisobdor shaxslarda kvitantsiya daftarchalari borligi va hisobdor shaxslar vaqtincha almashtirilganda kvitantsiyalarning ishlatilmagan blankalarini boshqa shaxsga berish tartibiga rioya etilishi;

- kassa xodimlari va inkassatorlarni ishga qabul qilishni rasmiylashtirish. Ularga maxsus shakldagi guvoxbnomalar berish, guvoxbnomalar hisobini yuritish va saqlashning ayrim ko'rsatmalarda xabar qilingan tartibi;

- audit boshlanishidan oldin muxrlar va plombirlar amalda borligi va ular belgilangan namunadagi hisob yuritish daftaridagi ma'lumotlarga mos kelishi (bu daftarni O'zbekistan Respublikasi Markaziy Banki muassasasining rahbari yoki uning yozma farmoyishiga binoan, boyliklar bilan operatsiya o'tkazishga aloqador bo'lmagan xodim yuritadi), kassa xodimlariga birkatib qo'yilgan plombirlar va muxrlardan to'g'ri foydalanilishi ularning izlarini pul va boyliklar nazorat tariqasida qayta sanalganidan so'ng pul biletlarining bog'lamlarida va tangali qoplarining tizimchalarida kolgan plombirlar va muxrlar iziga qiyoslash orqali tekshiriladi;

- inkassatsiya xaltalarining hisobi yuritilishi, ular inkassatsiya xodimlari yoki kassa mudiriga berilishi tartibi, farqlanuvchi yo'li bo'lgan xaltalarning saqlanishi, berilishi hamda qaytarilishi nazorat qilinishi, shuningdek metall tangalarni saqlash va tashish uchun xaltalar hisobini yuritish.

Audit qilish jarayonida kassa operatsiyalari bo'limining boshlig'i pul va boyliklar but saqlanishi ta'minlanishi va saqlash qoidalariga rioya etilishi yuzasidan chorak mobaynida o'tkazadigan tekshiruvlarni rejalashtirishning holati va shu tekshiruvlarning sifati, shuningdek, har bir ish sohasidagi kassa ishlarining tashkil etilishi ko'rib chiqiladi.

Audit qilish jarayonida aniqlangan kamchiliklarni tuzatish va mijozlarga hisob-kassa xizmati ko'rsatishni yaxshilash yuzasidan bank muassasalari ko'rayotgan chora tadbirlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Shuningdek, auditor mijozlar inkasso qilinayotgan pul tushumini qayta sanashiga doir ishlarning ahvolini tahlil etishi lozim.

Bank muassasasini audit qilish jarayonida unga karashli alohida kassalar-muayyan Xalq banki bo'limlarida tashkilotlar-ning tushumi topshiriladigan kassa punktlarida bo'lgan pul va boyliklar, shuningdek, shu kassalarda amalga oshirilayotgan operatsiyalarning qonuniyligi, bu operatsiyalari bankning buxgalteriya hisobida to'g'ri aks etirilishi, pul va • boyliklarni saqlash tartibiga rioya qilinishi tekshiriladi.

Pul qoldig'lari ma'lumotlarini tekshirish	
Aniq jarayonlar bo'yicha pul mablag'lari qoldig'lari ma'lumotlarini tekshirish	
Audit maqsadlari	Aniq tekshirish jarayonlari
1. Xodisa, to'liqlik va baholash	• Kassa kitobi bilan bank balans hisobvarag'iga qabul qilmoq • Tranzitdagi tijorat depozitlari, to'lanmagan cheklar va boshqalar, vipiskadagi bazi noaniqliklar bilan bank xisobvaraqlari solishtirish
2. Aniqlik	• Bank xisobvaraqlarini tekshirib, bank saldo kitobini kassa kitobi bo'yicha tekshirib va asosiy buxgalteriya kitobi bilan taqqoslash;
3. Bekor qilish	• Pul tushumlarini qabul qilish uchun,oxirgi kundan boshlab xisobdagi pul mablag'larini yilning oxirigacha, xamda tushgan depozit pul mablag'larni taqqoslash; • To'langan pul mablag'larini yozma qayd qilish va oxirgi berilgan chek, to'langan pul mablag'larini kassa kitobida qayd etilganini tekshirish va bank xisobvarag'idagi to'lanmagan cheklar va xar qanday uzoq ushlangan kliring cheklarini xam tekshirish;
4. Klassifikatsiya, ma'lumotlarni berish	• Bank xatlarini, kredit shartnomalarini va pul mablag'larini cheklanishiga aloqador xujjatlarni tekshirish;

	• Bank kreditlarini va oderdraftlarini ta'minlash, moliya xisobotida qayd qilinmagan pul qoldig'larini tekshirish
--	---

2. Naqd pul va boyliklarni saqlash binolari va ularni qo'riqlanish auditi

Naqd pullar, boyliklar va ular bilan o'tkaziladigan operatsiyalarning qonuniyligini audit qilish bilan bir qatorda pul va boyliklar ish vaqtida, hamda ishdan tashqari vaqtda but saqlanishi ta'minlangani, pul omborlari seyflarni ochish, yopish, muxrlash, qo'riqlash uchun topshirish va qabul qilish qoidalariga rioya etilishi, ularning holati bank muassasalari binolaridagi kassa uzellarining lryixalanishi va qurilishiga doir texnik talablarga muvofiq tekshiriladi.

Auditor tekshirilayotgan Bosh boshqarmaning rahbari yoki uning kassa ishiga rahbarlik kiluvchi muovini bilan hamkorlikda bank binosi eshiklarining mustahkamligini, ularda ichki tambalar, eshik-derazalar, erto'la va boshqa xonalarda panjaralar borligi va mustahkamligini ko'zdan kechirib chiqadi. Birinchi kavatdagi xonalarining derazalari tunda ichki eshiklar yoki kalin darpardalar bilan yopilishini tekshiradi.

Pul ombori ko'zdan kechiriladi, zirxli eshiklar butunligi, etarlicha jixozlangan javonlar borligi va zich yopilishi, ulardagi kulflar butunligi tekshiriladi.

Bank muassasalarining kassa xonalaridagi eshik, derazalarning ichki tambalari, kassirlarning boyliklar saqlanadigan ish stollarida shaxsiy kulflar borligi va butunligi ham shu tartibda tekshiriladi.

Kassirlar va inkassatorlar zarur bo'lgan pul omborlari bilan ta'minlangani, omborlar ularga qo'yiladigan talablarga mos kelishi tekshiruvdan o'tkaziladi.

Auditor bank binosi, kassa xonalari eshiklari, kassa kabinalarining derazalari, pul omborilar joylashgan javonlarning eshiklari qulf (tamba) bilan berkilishiga ishonch hosil qilishi kerak.

Aniqlangan kamchiliklar kassa xodimlari va boshqa xodimlarga boyliklar but saqlanishi uchun javobgar bo'lgan mansabdor shaxslardan biri (bank muassasasi rahbari, bosh buxgalteri yoki ularning kassa ishiga rahbarlik kiluvchi o'rinbosarlari, kassa mudiri)ning xuzurida ko'rsatib o'tiladi.

Pul omborlarini qo'riqlash xizmati xodimlariga topshirish va ulardan qabul qilish tartibi ham ko'zatish orqali, hamda har bir ombor bo'yicha post daftarlaridagi yozuvlar bo'yicha tekshiriladi. Bunda boyliklar but saqlanishi uchun javobgar shaxslar pul omborlarini qabul qilib olishda eshiklar, kulflar, tizimcha, muxr izlari butunligini tekshirishi aniqlanadi.

Ish kunlari pul omborlari ko'zdan kechirish va tekshirish uchun albatta ochilishi ta'minlangani, shuningdek, davlat boyliklarini saqlash shart-sharoitlariga rioya qilinishi post daftaridagi yozuvlarga qarab tekshiriladi.

Xavf xatardan darak berish vositalarining ahvoli bank muassasi rahbari yoki uning boyliklar but saqlanishi uchun javobgarlik zimmasiga yuklatilgan muovini bilan hamkorlikda tekshirib chiqiladi. Pul omborlari, deraza, eshiklar, pol va

shiftlardagi lyuklar, boyliklar tashishda foydalaniladigan liftlar, kirish mumkin bo'lgan boshqa joylar kodlashtirilgani yoki mustahkamlangani, kassa tarmogi (uzeli) xavf xatar va yong'indan darak beruvchi texnik vositalar bilan jihozlangani ko'zdan kechiriladi.

Ayni paytda pul sanash kassasi mudiri, oborot, kechki, kirim, chiqim va boshqa xil operatsiya kassalari kassirlarining, shuningdek, muassasa rahbari, bosh buxgalter (yoki ularning zaxira fondlarini saqlash vazifalari ishonib topshirilgan muovin-lari), kassa mudirining ish o'rinlarida, postlarda hamda boyliklar bo'lgan boshqa xonalarda tugmachali datchiklar borligi tekshiriladi.

Audit rahbarining talabiga ko'ra, xavf-xatardan darak berishch vositalarining to'g'ri ishlashi va "Xavf-xatar" degan darak berilishi bilanok militsiya xodimlari o'z vaqtida etib kelishi tekshirib qurilishi lozim. Shuni nazarda tutish lozimki, banklarning viloyat (shahar) boshqarmalari boshliklariga, kassa operatsiyalari bo'limlari boshliklariga, bank bo'limlari boshqaruvchilariga ichki ishlar organi, idoraga qarashli bo'lmagan qo'riqlash xizmati bo'limi (bo'linmasi) boshlig'i yoki ularning muovinklari xuzurida qo'riqlanayotgan ob'ektda xavfli holat e'lon qilish huquqi beriladi.

Bank hisoblarini audit tekshirish jarayoni

(A) Bank hisobvaraqlarini va kassa kitobidagi aniq balansni aniq matematik tarzda tekshirilishini nazorat qilish

(B) Muslashtirish va tasdiqlash bosqichlardagi balanslar mosligi

(S) bank hisobi tekshirilgan bir xafalik sanaga mo'ljallangan Bank hisobvaraqlaridagi xujjatlar bilan depozitlarni taqqoslash;

(D) Bank hisobotlarini tekshirish ro'yxatiga qo'shilgan xar bir xujjatni nazorat qilish;

(E) Korrektsiya qilingan balans kitobini asosiy bank hisobi bilan moslashtirish;

3. Kassa va kassa operatsiyalarini auditi

Markaziy bank xuzuridagi tashkilotlarning (Axborotlash-tirish Bosh markazi, Bank kolleji va "Davlat belgisi" maxsus ishlab chiqarish birlashmasi fabrikalari) kassasi audit qilinayotganda obe'ktga kelgan zaxoti, kassir va bosh (katta) buxgalterning ishtirokida zudlik bilan audit qilinadi. Amalda bo'lgan pul mablag'lari, pul hujjatlari va qat'iy hisobda turadigan blankalar buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilan qiyoslanadi. Kassa naqd pul qoldiqlari, hamda kassada mavjud boshqa boyliklar auditi bevosita muassasaning bosh hisobchisi va kassiri ishtirokida amalga oshirilib, boshqa xodimlarning kassaga kirishi takiklanadi.

Xazinada audit o'tkazilayotgan paytda barcha kassa operatsiyalari tuxtatiladi va kassa qoldig'i hisoblanishidan avval kassirdan u barcha naqd pul va jamiki pul mablag'larini bergani to'g'risida tilxat olinadi. Agar kassirning so'nggi kassa hisobotida ko'rsatilmagan pul operatsiyalari bo'lsa, kassirning kassa hisoboti auditor va bosh buxgalter xuzurida tuziladi.

Auditor tomonidan kassa naqd pul qoldiqlarini sanash bilan birga kassa chidamli seyf, yong'inga karshi va ogoh moslamalari bilan jixozlanganligiga, kassa

ish kuni oxirida muxrlanib' qo'riqlash posgiga topshirilishi nazoratdan o'tkazilib, bu haqda dalolatnomada qayd etish lozim.

Amaldagi pul mablag'lari, qimmatbaho qog'ozlar sinchiklab tekshirilganidan keyin alohida dalolatnoma tuziladi.

Kassa va kassa operatsiyalarini audit qilishda auditor quyidagilarni aniqlashi zarur:

a) kassa operatsiyalari kirim-chiqim orderlari bilan rasmiylash-tirilishi, o'z vaqtida va to'g'ri tuzilishi, pul qabul qilingan va berilgan sanalar, hamda shuning asosi ko'rsatilishi, chiqim hujjatlarida tegishli imzolari borligi;

b) bank hujjatlarini yoki ish haqiga doir hisob-kitoblar bilan bog'liq hujjatlarni imzolash huquqiga ega bo'lgan buxgalter yoki boshqa bir hisobchi xodim kassir vazifasini bajarmayotgani;

v) deponentdagi summalar bankka to'liq va o'z vaqtida topshirilishi, kassadagi naqd pul kundalik qoldig'ining bank belgilab bergan limitiga rioya qilinishi va ular but saqlanishi qanday ta'minlangani;

g) kassirning moddiy javobgarlik haqida kassa operatsiyalarini o'tkazish to'g'risidagi nizomga muvofiq belgilangan shaklda tuzilgan majburiyatnomasining mavjudligi;

d) kassa hujjatlari audit o'tkazilayotgan davr bo'yicha to'liq tekshirishdan o'tkaziladi. Kassa hujjatlarini tekshirilishi birdaniga kassa, hamda moliya tartiblariga rioya qilinishi tekshirilishi hisoblanadi.

Pul tushumlari va amaliyotlari nazoratini jarayonlari:

Audit maqsadlari	Aniq teshiruv jarayonlari
1. Xodisalar	➤ Kassa kitoblaridan tushgan pul mablag'lardan bazilarini misol tariqasida olib, pul o'tkazmalari kirim orderlariga to'g'ri kelishini va bank xisobotlarini tekshirish. ➤ Kassa kitobidan pul o'tkazmalari misollarni va to'lov cheklarini (tasdiqlovchi xujjatlar bilan birga) tanlab olib va bank xisobvarag'i pul mablag'lar bilan solishtirish. ➤ Xujjatlar va to'lov qog'ozlari orqali bazi holatlarda tafsilotlarni tekshirish, masalan bazi to'lovlarni to'xtatilganligi, to'langan cheklar, avtorizatsiya va boshqa xujjatlar.
2. Tugallanganlik	➤ Kassa chekini kirim,chiqim jurnallarida aks ettirilgan to'lovlarini tekshirish. ➤ Kassa kitobidagi to'lov xujjatlarini tekshirish (tasdiqlovchi xujjatlar bilan)
3. Aniqlik	➤ Umumiy pul tushumlari va to'lovarni umumiy buxgalteriya kitobida qayd qilmoq

4. Baxolash	➤ Kassa kitobida ro'yxatga olingan avizo misolini tushgan pul mablag'larini ko'rsatgan xolda taqqoslash ➤ Chek nusxasini (bekor qilingan cheklar) kassa kitobida qayd etilgan pul tushumlari bilan taqqoslash
5. Bekor qilmoq	➤ Kassa amaliyotlari yozilgan sanalarni naqd pul tushgan sanalar bilan taqqoslamok (bankka qo'yilgan ki cheklar bo'yicha)
6. Klassifikatsiya	➤ Pul tushumlari, to'lovlari va amaliyotlarini misollarini to'g'ri klassifikatsiya maqsadida taqqoslash

Bankdan olingan mablag'lar kimga to'liq, kiritilgani bank bergan ko'chirmalar va bankdan pul olish uchun yozib berilgan cheklar asosida tekshiriladi. 2-sonli jurnal-order bilan debet "Kassa" va kredit "Bank" summalariga mos kelishi kerak, agarda fark borligi aniqlansa, chek milki, kassa kirim orderi bank ko'chirmalari bilan solishtiriladi, shubxa tug'ilgan taqdirda bevosita bank bo'limida ham tekshirilishi mumkin.

Pul mablag'lari belgilangan maqsadda, ish haqi to'lash, xizmat safari xarajatlari, ishga vaqtinchalik layokatsizlik uchun to'lanadigan nafaqalarga ajratilgan xo'jalik xarajatlari va hokazolar uchun ishlatilgani tekshiriladi.

Bankdan olingan pul summalari ish haqi uchun to'g'ri ishlatilganini aniqlash maqsadida uni yozilgan ish haqi to'g'risida bankka taqdim etilgan ma'lumotnoma bilan qiyoslash kerak.

Barcha kirim-chiqim pul hujjatlarini hujjatlar asosida tekshirishda ularning ishonchliligini sinchiklab nazardan o'tkazish kerak. Hisob-kitob to'lov qaydnomalari yozilgan ish haqi summasi bo'yicha ham, uni berish bo'yicha ham tekshiriladi. Bunda hujjatlar, kassa chiqim orderlari, to'lov qaydnomalaridagi imzolar ishonchli ekaniga alohida e'tibor beriladi, "berilsin" degan holatda chiqarilgan yakunlarning to'g'riligini yalpi tekshirish shular asosida olib boriladi, undan tashqari kassa kirim va chiqim hujjatlarini qayd qilish kitobi mavjudligi hamda kim tomonidan qayd qilib borilayotganligi tekshiriladi.

Imzolarning ishonchliligi (haqiqiyliigi) aynan shu shaxslarning imzolarini boshqa hujjatlar, qaydnomalar, hisobvaraqlardagi imzolariga qiyoslash orqali aniqlanadi.

To'langan hujjatlar yoki xususiy shaxslar bajargan ishlar uchun to'ldirilgan naryadlar ayniksa sinchiklab tekshirilishi kerak. Bu hisobvaraqlarga qo'yiladigan oddiy talablar, shaxslarning familiyasi, ismi, otasining ismi, manzili (pasportiga doir to'liq ma'lumotlar) ko'rsatilishidan tashqari shu ishlar bajarilgani to'g'risida tasdiqnoma bo'lishi kerak.

Alohida olingan har bir holda bajargan ishlarning asosli ekanligi, zarurligi, qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi aniq belgilanadi.

Kassir to'lov qaydnomalarida summani olmagan shaxslarning familiyasi rufasiga "deponentga o'tkazildi" deb qayd etgani, shuningdek, amalda to'langan va qaydnomalar bo'yicha umuman to'lanmagan summalar to'g'risida

qaydnomalarda qayd etgani, deponentdagi summalar ro'yhatini tuzgani va kassa hisobotini topshirishda to'lov hujjatlariga ilova kilgani auditdan o'tkaziladi.

Auditor undan tashqari, tekshirilayotgan muassasa ma'muriyati buyrug'i bilan komissiya xay'ati tasdiqlanganligini va ushbu komissiya tomonidan oy yoki chorak oxirida xazina qoldiqdarini tusatdan tekshirishdan o'tkazgan yoki o'tkazmaganligini tekshirishi lozim.

O'z bilimini tekshirish bo'yicha savollar

1. Naqd pullarni audit qilish.
2. Bank auditi deganda nimani tushunasiz?
3. Naqd pullarni audit qilishda kassadagi pullarni sanalish tartibi.
4. Naqd pul va boyliklarni saqalashda binolarga qo'yiladigan talablar.
5. Naqd pullarni qo'riqlash tartibi.

6. Kassalarni tekshirish tartibi.

7. Kassa va kassa operatsiyalarini audit qilishda auditor oldiga qo'yiladigan vazifalar.

4-mavzu. Hisob-kitob operatsiyalari auditi

1. Mijozlarga ko'rsatilgan hisob-kitob operatsiyalarining auditi

2. Ayrim hisob-kitob operatsiyalarini auditi

3. Buxgalteriya hisobi va hisoboti operatsiyalarini tekshirish

Audit davrida analitik hisob qoldiqlari bilan sintetik hisob qoldiqlari audit rahbari belgilaydigan kunlarning biridagi barcha balans hisobvaraqlari bo'yicha solishtiriladi.

Jixozlar varaqchalari va daftarlari analitik hisob uchug' asos bo'ladigan bankning ichki hisobvaraqlar bo'yicha analitik hisobni sintetik hisob bilan qiyoslash shu varaqchalarda ko'rsatilgan summalar bilan daftarlardagi ochiq summalarni hisoblash orqali amalga oshiriladi. Operatsiya daftarlari yoki sintetik shaxsiy hisob-varaqlar yuritiladigan balans hisobvaraqlari bo'yicha hisobvaraqlar yozilgan har bir ochik summa hisoblanadi, yakuni esa shu hisobvaraqlar va balansda chiqarilgan qoldiq bilan kieslanadi.

Analitik hisob bilan sintetik hisob qiyoslanganidan keyin kundalik balansning aktiv va passiv qismlari bo'yicha qoldiq summalar hisoblanadi, hamda olingan yakuniy natija balansda chiqarilgan umumiy yakuniy natija bilan taqqoslanadi.

Analitik hisob bilan sintetik hisob qiyoslanganida quyidagilar audit qilinadi:

- mijozlarning amaldagi hisobvaraqlari orasida kalbaki hisobvaraqlar bor-yo'qligi. Buning uchun har bir shaxsiy hisobvaraqlarning tegishli ma'lumotlari imzolar namunalari varaqchasi, ochilgan hisobvaraqlarni qayd etish daftari va tekshiruv qaydnomalari bilan kieslanadi. Maxsus ruxsatnomalar asosida maxfiy tutiladigan zhisobvaraqlarda esa tekshiruv ana shu ruxsatnomalar bo'yicha o'tkaziladi;

- amaldagi ssuda zhisobvaraqlari va boshqa aktiv hisobvaraqlar orasida kalbaki hisobvaraqlar bor-yo'qligi. Shu maqsadda muddatli va muddati utib ketgan ssuda hisobvaraqlari bo'yicha shaxsiy hisobvaraqlarning qoldiqlari xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning balans hisobotlari, majburiyat-nomalar va ssuda bo'yicha qarzdorlik asosli ravishda vujudga kelganini tasdiqlovchi boshqa hujjatlar bilan kieslanadi. Agar biron-bir ssuda hisobvarag'i bo'yicha shunday tekshiruvni o'tkazish imkoni topilmasa, audit jarayonida mijozdga ana shu hisobvaraqlar bo'yicha tegishli tasdiqnoma talab qilinadi. Boshqa aktiv hisobvaraqlar, shu jumladan, kapital qo'yilmalarni, respublika byudjeti chiqimlarini moliyalash hisobvaraqlari bo'yicha ular ochilishining qonuniyligi, hamda ularda to'rgan debet qoldiqlari korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning ma'lumotlariga mos keliishi, zarur hollarda esa debet kolditi vujudga kelishining to'g'riligi ushbu yo'riqnomaning tegishli bo'limlarida ko'rsatilgan tartibda audit qilinadi.

Zarurat tug'ilganda (audit rahbarining ixtiyoriga ko'ra) analitik hisob bilan sintetik hisob qiyoslangan kuni bankda bo'lgan hisobvaraqlardagi qoldiqlar korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning ma'lumotlari bilan, shuningdek, yakka tartibdagi qarzdorlardan ularning hisobvaraqlaridagi qoldiqlarni ko'rsatuvchi tasdiqnoma olish orqali yalpisiga yoki tanlab kieslanadi. Bunda 23404-balans

hisobvarag'i bo'yicha kreditni tasarruf etuvchilar kredit qoldiqlari va kassa chiqimlarining summaları to'g'risida tasdiqnoma taqdim etadilar. Qoldiqlar to'g'risida mijozlardan olingan tasdiqnomalar shaxsiy hisobvaraqlar bilan, tasdiqnomalardagi imzolar va muxr izlari esa bankka berilgan imzolar va muxrlar namunalari bilan qiyoslanadi.

Analitik hisob sintetik hisob bilan qiyoslanganidan keyin davlat, kooperativ, jamoa korxonalari, tashkilotlari, muassasalari, ularning vakolatli tuzilmalariga tegishli hisobvaraqlar yuridik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgani audit davrida ochilgan barcha hisobvaraqlar bo'yicha yalpisiga, kolganlari bo'yicha esa - audit rahbari belgilaydigan xajmda audit qilinadi.

Ochilishi amaldagi qoidalarda ko'zda tutilmagan biron-bir hisobvaraq borligi aniqlanganda yoki ba'zi hisobvaraqlar bo'yicha xo'jalik yurituvchi sub'ektni tashkil qilish to'g'risidagi hujjat yoki pul hujjatlarini imzolash huquqiga ega bo'lgan shaxslarning imzo namunalari ko'rsatilgan va zarur tarzda tasdiqlangan varaqcha bo'lmagan hollarda auditor hisobvaraq ochilishi qonuniy ekanligiga ishonch hosil qilishi, bank muassasasi rahbari zimmasiga etishmayotgan hujjatlarni talab qilib olish vazifasini yuklashi lozim. Bu hujjatlar taqdim etilmagan taqdirda audit rahbari shu hisobvaraq bo'yicha chiqim operatsiyalari o'tkazishni tuxtatish to'g'risida ko'rsatma berishi va zarur hollarda xo'jalik organining yuqori tashkiloti oldiga amalga oshirilgan operatsiyalarni hujjatlarasosida audit qilish to'g'risidagi masalani qo'yishi mumkin.

Ochilgan hisobvaraqlarni qayd etish daftari va tekshiruv qaydnomalarining ma'lumotlari bo'yicha audit davrida yopilgan (shu jumladan, xizmat ko'rsatish uchun boshqa banklarga o'tkazilgan) barcha hisobvaraqlar aniqlanadi va hisobvaraqlarni yopish, ulardagi qoldiq mablag'larni - belgilangan joyga o'tkazish, mijozlar foydalanilmagan pul cheklarini milklari bilan birga to'liq qaytarishi qoidalariga rioya qilinishi (mijozning hisobvaraqlari bo'yicha o'tkazilgan so'nggi pul chekining raqami va mijozlarga qaytarilgan cheklarning raqamlari asosida) audit qilinadi.

Audit rahbarining ko'rsatmasiga muvofiq mijozlar joylashgan erda muddatsiz depozit hisobvaraqlari, byudjet, ssuda, maxsus qarz hisobvaraqlari va boshqa hisobvaraqlar bo'yicha bankdagi shaxsiy hisobvaraqlar yozuvlari ulardan olingan ko'chirmalarga kieslanadi. yozuvlarni qiyoslash bilan bir vaqtda quyidagilar ham audit qilinadi: bankdan cheklar bo'yicha olingan pul to'liq kirim qilingani bank kassasiga badal tarikasida topshirilayotgan pul summasi va kvitansiya sanasi shaxsiy hisobvaraqlardagi ma'lumotlarga mos kelishi, pul saqlash uchun seyflar borligi kassa daftari to'g'ri yuritilishi va rasmiylashtirilgani.

SHaxsiy hisobvaraqlardagi yozuvlarni ulardan olingan ko'chirmalarga qiyoslash uchun tashkilotga borishdan oldin shaxsiy hisobvaraqda tekshirilayotgan davrda tashkilotlar yozib bergan va ishlatilgan barcha pul cheklari ko'rsatilganini tekshirish maqsadida qiymati to'langan cheklar va qabul qilingan summalar to'g'risidagi ma'lumotlarni hisoblab chiqilgan va 10101, 10103 hisobvaraqlarning oboroti bilan qiyoslangan kassa hujjatlari bo'yicha bevosita tanlab olinishi kerak. SHuningdek, imzo namunalari bo'lgan varaqchadan ularga berilgan pul chek daftarchalarining raqamlarini tanlab olish ham zarur.

Bunda nafaqat audit qilinayotgan bank muassasasi bilan bitta ma'muriy hududda joylashgan muassasalar, balki boshqa erlarda joylashgan va shu bank xizmat ko'rsatadigan mijozlar ham audit rahbari belgilaydigan miqdorda kamrab olinadi.

Balansdagi va ko'zda tutilmagan holatlar hisobvaraqlari bo'yicha amalga oshirilayotgan operatsiyalarni hujjatlar asosida audit qilish analitik zhisobga doir hisob-varaqlar bo'yicha oborotlarni hujjatlar asosida auditdan oldin yoki keyin albatta hisoblab chiqilgan tarzda va ularning yakunlarini idora tekshirgan oylik oborot qaydnomalari bilan qiyoslash orqali amalga oshiriladi.

Hisoblashni bank muassasasi operatori auditorning ko'zatuvi ostida hisoblash mashinasida amalga oshirishi. mumkin. hisoblashda bank muassasasi oldindan tuzib kuygan hisoblash tasmalaridan foydalanish ta'kiklanadi.

Agar analitik hisobni sintetik hisob bilan qiyoslash paytida qoldiqlar bo'yicha yoki oborotlar summasini hisoblashda fark aniqlansa, auditor uning sabablarini topishi va bartaraf etish choralarini kurishi shart.

Aktivlarni tasniflash qarzdorlarning hisob raqamlaridagi amaliyotlarning muntazamligi, nozikligini aniqlash, qayta tiklashdagi qiyinchilik va tahdid asoratlariga asoslanib undagi aktivlar tasnifi Standart, Sub-standart, gumonli va umidsizlarga bo'linadi. Yutuqlarni ko'rsatmaydigan daromadlar bilan bog'liq sog'lomlashtirish me'yorlari yomonlashuvni aniqlab beruvchi usul bo'lib, ularni noziklashib borish jarayonidagi yoki qayta tiklashga taxdid qoluvchi hisob raqamga ega qarzdorlar, bir xilda taqsimlanmagan vaqt shartlarini o'lchash va uni sog'lomlashtirish choralarini Hindiston Zahira banki normalariga muvofiqlashtirishdan kelib chiqadi.

Ta'minotlar bu shunchaki minimal ta'minlashdir va banklar erkin tarzda belgilangan minimumdan yuqorisini taklif etishi mumkin, ammo shuning o'ziga rioya qiladilar.

Bank filiali auditining tavsifi, masshtabi va darajasi bir ko'z bilan qaraganda 1949 yilgi Bank faoliyatini tartibga solish to'g'risidagi qonunning 3 bandita muvofiq tayyorlangan jamiyatning faoliyati, foyda va yo'qotishlar bo'yicha hisobotlarning haqqoniy va ob'ektiv tarzda bajarilganligidan dalolat beradi

Shuningdek maxsus maksadlarga mo'ljallangan Hindiston zahira banki filialdagi auditorlar tomonidan bajarishiga ishonadigan uzok muddatli shakldagi audit hisoboti mavjud. Filialni soliq auditidan o'tkazish yana bir muhim yo'nalish bo'lib, Markaziy auditorlik filialdagi sohaviy auditorlar ishiga ishonadi, shuning uchun ular ekspertlar tomonidan bajarilgan ishga ishonish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Ayrim hisob-kitob operatsiyalarini auditi

Ayrim hisob-kitob operatsiyalarini audit qilish hujjatlarning asl nusxalari asosida olib boriladi. Audit jarayonida quyidagilarni tekshirish zarur:

a) mijozlarning balans hisob-varaqlarida ochilgan hamda audit davrida harakatdagi va yopilgan hisobvaraqlar bo'yicha ularga mablag' o'tkazilishining qonuniyligi, vakolatli muassasalarning hisobvaraqlaridan mablag'larni naqd pulsiz tartibda o'tkazish va naqd pul berish qoidalariga rioya etilishi.

Vakolatli muassasalarning operatsiyalari audit qilinayotgan hisobvaraqlari analitik hisobni sintetik hisobga qiyoslash orqali, ochilgan hisobvaraqlarni qayd etish daftari va imzolar namunalari ko'rsatilgan varaqchalarga qarab aniqlanadi;

b) o'z manzilidan boshqa joyda xo'jalik hisobida bo'lmagan ayrim korxonalari, omborlari, filiallari va hokazolarga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining ayrim ko'rsatmalarida belgilangan hollarda ba'zi tashkilotlar uchun tushumni o'tkazish maxsadida ochilgan ikkilamchi hisobvaraqlari bo'yicha ularning ochilishi va mablag' o'tkazilishi qonuniyligi, turib qolgan mablag'lar yuqori tashkilotlarning hisobvaraqlariga o'z vaqtida va to'g'ri o'tkazilishi.

Audit qilinayotgan bank muassasasining ilova xisobvaraqlari borligi ochilgan hisobvaraqlarni qayd etish daftariga qarab va analitik hisobni sintetik hisob bilan qiyoslash orqali aniqlanadi;

v) Xalq bankining vakillik hisobvarag'i bo'yicha kredit operatsiyalari jismoniy shaxslarning omonatlariga, muassasalar va tashkilotlarning joriy hisobvaraqlariga noqonuniy o'tkazilgan summalarni aniqlash maqsadida audit qilinadi.

Ayni vaqtda Xalq bankida bank xodimlarining imzo namunalari borligi va bank muassasasidan xalq bankining hisobvarag'iga summa o'tkazilgani bo'yicha kelgan hujjatlar to'g'ri rasmiylashtirilgani audit qilinadi.

Shuningdek, bank muassasalarida hisob-varag'i bo'lgan barcha Xalq banki bo'limlariga mablag' o'tkazish uchun hujjatlarning birinchi nusxalari asosida qaydnoma tuzilishiga ham yo'l qo'yiladi.

Vakillik hisobvaraqa boshqa bank muassasalaridan ayrim, omonatchilar yoki muassasalar va tashkilotlar nomiga qonuniy tarzda o'tkazilgani shubxa uyg'otadigan summalar kelib tushganida audit o'tkazish rahbari tegishli bank muassasidan shunga doir tasdiqnoma olishi kerak.

Auditor tuman Xalq bankiga borganida Xalq bank belgilangan maqsadli mablag' pensionerlar va omonatchilarning hisobvarag'iga bank muassasalari o'tkazgan to'lovlar summasi o'z vaqtida o'tkazilgani audit qilinadi;

g) 21500, 21700 va 21900-bosh kitoblardagi balans hisobvaraqlari bo'yicha foizlar hisoblanishi va ularning summasi 51700, 51800 va 51900- bosh kitobdagi balans hisob-varaqlarida aks ettirilishi.

Operatsiyalarni audit qilish ushbu yo'riqnomaning boshqa bo'limlarida ko'zda tutilmagan muddatsiz depozit hisobvaraqlari, ssuda va boshqa

hisobvaraqlardan mablag' berish va o'tkazishning qonuniyligi hujjatlar va shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha audit rahbari belgilaydigan hajmda tekshirilishi mumkin. Bunda moddiy tovarlar olishga doir orderlar, ayniqsa shu mijozga xizmat ko'rsatmaydigan mansabdor shaxslar imzolagan operatsiyalarga alohida e'tibor qaratish va ayni vaqtda hujjatlar to'g'ri rasmiylashtirilganini tekshirish kerak.

Audit qilinadigan hujjatlar oldindan yoki navbati bilan hisoblanishi, hamda olingan natijalar balans bilan qiyoslanishi zarur.

Buxgalteriya daftari tutiladigan, hujjatlar debetlangan balans hisobvaraqlari raqamlari o'sib boruvchi tartibda tiqiladiga bank muassasalarida audit qilinadigan hujjatlar va kassa hujjatlari shu daftardagi yozuvlarga qiyoslanadi.

Hisob yuritishni tekshirish uchun olingan hujjatlar summasi hujjatlarning xar bir bog'lami bo'yicha muassasa nomi, sana, ro'yhatlarning raqami va bog'lami, berilgan guruxdagi hujjatlarning narxi, hisoblash va qiyoslashni amalga oshirgan operatorlarning imzolari tushirilgan hisoblash tasmalaridagi summalar bilan qiyoslanadi va shu kundagi barcha tasmalarning yakunlari o'zaro qo'shiladi va olingan ma'lumotlar balans bilan taqqoslanadi.

Hujjatlarni tekshirishning ko'rsatib o'tilgan usullarini qo'llashda audit qilinadigan hujjatlarni alohida jarayonda hisoblashga zarurat qolmaydi.

Ayni vaqtda auditor hujjatlar shakllanishi va bog'lam muqovalarining yuz tomoni rasmiylashtirilishi to'g'riligini ham tekshiradi.

a) Filiallararo oborotlarning hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni audit qilish.

Banklar o'rtasidagi hisob-kitoblarni audit qilishda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining buxgalteriya hisobvaraqlar rejasidagi 17305, 23206- "Aniqlanish jarayonidagi transaksiyalar", 17400 va 27400•bosh kitoblardagi hisobvaraqlarini tekshirish orqali amalga oshiriladi O'zbekiston Respublikasi banklari o'rtasida hisob-kitoblarni olib borilishini audit qilish O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi tomonidan 1995 yil 19 avgustda tasdiqlangan yo'riqnoma va unga 1995 yil 15 sentyabr, 1996 yil 18 maydagi 222-sonli qo'shimcha bo'lgan me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi.

b) Inkasso operatsiyalarini audit qilish.

Inkasso operatsiyalarini audit qilish har bir hisobvaraqdagi kartotekada bo'lgan hujjatlarni hisoblashdan va hisob natijalarini analitik hisobvaraqchalari va balans ma'lumotlariga qiyoslashdan boshlanadi.

Hujjatlarni audit qilish rahbari belgilagan mijozlar bo'yicha tanlab hisoblash mumkin.

Ikki o'rtada farq chiqqanida uning sabablari kunlar va oylar bo'yicha kirim-chiqimga doir operatsiyalarni, shuningdek, aniqlangan farqlarni tartibga solish to'g'riligini tekshirish orqali aniqlanadi.

90965 - "Inkassoga olingan (ichki) maxalliy veksellar" hisobvaraqlar bo'yicha quyidagilar audit qilinadi:

a) hujjatlar kartotekaga kirim qilinishining asosli ekanligi, ular orasida keyinchalik akseptlangan yoki akseptlanmagan holda haqini to'lash, shuningdek,

balansdan tashqari 90909, 90930, 90951, 90963 va 90979-hisobvaraqlarda hisobga olinishi kerak bo'lgan hujjatlar bor yo'qligi;

b) akseptlashdan oldin yoki keyin voz kechish hollarini qabul qilish va hisobini yuritish qoidalariga amal qilinishi.

"Muddatida to'lanmagan hisob-kitob hujjatlari" nomli 90963-hisobvarag'i bo'yicha quyidagilar audit qilinadi;

a) to'lov talabnomasining orqa tomoniga "Talabnoma 2-kartotekaga qo'yilgani to'g'risida ta'minotchining bankiga xabar berildi (sana)" deb yozilgan to'rtburchak muxr urilgani;

b) hujjatlar to'lovlar navbatiga qarab joylashtirilgani;

v) to'lov hujjatlarini qaytarib olish uchun bank muassasasining kredit xodimlari va rahbariyati ruxsat belgisi kuygan tegishli hujjatlar borligi.

To'lovchilarga xizmat ko'rsatuvchi bank muassasalarida keluvchi hisob-kitob hujjatlari uchun haq, qanchalik to'g'ri to'lanayotgani audit qilinadi. Jumladan, quyidagilar aniqlanadi:

a) hujjatlar bank muassasasining ekspeditsiyalaridan operatsiya bo'limiga o'z vaqtida tushishi;

b) to'lovlar navbatiga rioya qilinishi;

v) o'z vaqtida to'lanmagan to'lov hujjatlari bo'yicha penyalari o'z vaqtida hisoblangani va undirib olingani;

g) bankning 60-yo'riqnomasiga 1-ilovaning 14-bandida bayon etilgan hisob-kitoblar bo'yicha bank operatsiyalarini amalga oshirish qoidalariga muvofiq inkasso qilingan to'lovlar FO hisobvaraqdari orqali o'z vaqtida o'tkazilgani.

v) Banklarining vakillik hisobvaraqlarini audit qilish.

Banklar o'rtasidaagi barcha hisob-kitoblar banklarning vakillik hisobvaraqlari asosida amalga oshiriladi. Vakillik hisobvaraqlari hisob Markazida yuritiladi.

Hisob Markazida Vakillik hisobvaraqlarini tekshirishda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 1996 yil 19 avgustdagi 22-sonli bayonnomasi "O'zbekiston Respublikasi banklari o'rtasida hisob-kitoblarni elektron to'lov tizimi haqida" yo'riqnomasining 3,6 bandi bo'yicha har kuni bank ish kuni boshlanishidan oldin vakillik hisobvaraqlarini solishtirib borishini, utayotgan to'lovlarning qonuniyligi audit qilinadi.

Banklarning vakillik hisobvaraqlarini audit qilishda vakillik hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan to'lovlar vakillik hisobvarag'idan mablag' doirasida o'tkazilganligiga, vakillik hisobvaraqlar bo'yicha debet qoldiqda pul qo'yilmaganligi, hisobvaraqlarining yuritilayotganligiga alohida e'tibor beriladi.

g) Davlat byudjet" hisobvaraqlari bo'yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarni audit qilish.

Byudjeti hisobvaraqlari bo'yicha amalga operatsiyalari Uzmarkazbankning 1996 yil 20 "O'zbekiston Respublikasida Davlat ijrosi" to'g'risidagi yo'riqnomaga va 1996 yil 30 dekabrda 301-sonli "Davlat byudjeti hisobvaraqlariga xizmat ko'rsatish tartibi"ga rioya qilingan holda audit qilinadi. Bunda quyidagilarga e'tibor beriladi.

To'lov hujjatlari to'liq rasmiylashtirilgani hamda korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning hisobvaraqlaridan mablag'lar, shu jumladan ishchi va xizmatchilarning ish haqidan ushlab kolingan soliklar, pensiya fondi va bandlik fondiga to'langan badallar byudjet daromadi uchun o'z vaqtida o'tkazilgani aniqlanadi.

"Respublika byudjeti qaramog'idagi tashkilotlarning mablag'lari" nomli 23404 hamda Maxalliy byudjet tashkilotlarning hisobvaraqlar bo'yicha tekshirishda quyidagilarga e'tibor beriladi:

a) hisobvaraqlar ochilishining qonuniyligi va shu hisobvaraqlarni tasarruf etishga berilgan vakolat to'g'ri rasmiylashtirilgani; maxsus mablag'larning joriy hisobvaraqlari bo'yicha esa bundan tashqari shu chiqimlarning smetasi tasdiqlangani to'g'risidagi ma'lumotnomalar borligi tashkilotlar shu ma'lumotnomalarni to'g'ri berganligi, "Topshiriqnomalarga doir summalar" nomli joriy hisobvaraqlar bo'yicha ham tegishli moliyaviy organlarning Ruxsatnomalari borligi;

b) maxsus mablag'lar bo'yicha shu hisobvaraqlarga summalar o'tkazish to'g'riligi maxsus mablag'lar smetalarini tasdiqlash to'g'risidagi ma'lumotnomalarda ko'rsatilgan manbalarga muvofiq, "Topshiriqnomalarga doir summalar" nomli hisobvaraqlarga summalar o'tkazish to'g'riligi esa shu hisobvaraqlar ochilishiga moliya organlari bergan ruxsatnomalarga muvofiq nazorat qilinishi;

v) ko'rsatib o'tilgan mablag'lar belgilangan maqsadlarga sarflanishi;

g) maxsus mablag'larning joriy hisob-varaqlari bo'yicha chiqimlar uchun to'lovlar paytida hisob-kitob-pul hujjatlari va topshiriqnomalarga doir summalar to'g'ri rasmiylashtirilgani.

d) Bankning ichki zhisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni audit qilish.

O'zmarkazbank tomonidan Bosh boshqarmalarga 56100 "Xodimlarning ish haqi va boshqa xarajatlar" bosh kitobi bo'yicha limit o'rnatiladi.

Bosh boshkharmalarda ushbu o'rnatilgan limitga asosan ish haqi va mukofot pullari hisoblanadi. Ish haqi hisoblashda O'zmarkazbank tomonidan tasdiqlangan shtat bankning bank auditi o'tkazish uchun sertifikat (malaka sertifikatini) berish va auditorlar malakasini attestatsiyadan o'tkazish komissiyasi tartibi", "Bank auditi o'tkazish huquqini olish uchun malaka imtixonlarini o'tkazish" va "Bank auditi o'tkazish huquqi uchun sertifikat (malaka sertifikatami) berish" tartibiga asosan beriladi.

Tashqi auditning maqsadi banklarning Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlariga (XBXS) mos ravshida tuzilgan moliyaviy hisobotlari haqkoniyligiga nisbatan mustaqil auditorlarning xolisona fikrini bildirishdir. Auditni o'tkazish jarayonida auditorlar bank ichki nazoratidagi kamchiliklar haqdad alohida hisobot tayyorlashi kerak.

Tijorat banklarini audit qilish to'g'risidagi Nizom quyidagilar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi:

- Markaziy bankning Bank auditini o'tkazish uchun sertifikat (malaka sertifikatini) berish va auditorlar malakasini attestatsiyadan o'tkazish komissiyasi faoliyati;
- bank auditini amalga oshirish huquqini beruvchi malaka imtixonlarini o'tkazish;
- bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatlarni olish va uni bekor qilish ;
- auditorlik tashkilot (firma)larning huquq va majburiyat-larini amalga oshirish;
- auditorlik tashkilotlari va auditorlar tomonidan auditni amalga oshirish;
- auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishda Bank kengashi va Boshqaruvi faoliyati.

Auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish tartibi.

Tijorat banklarining auditorlik tekshiruvlari O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va Markaziy bankning me'yoriy hujjatlariga asosan amalga oshiriladi. O'zmarkazbank tomonidai limit o'rnatiladi. Ushbu o'rnatilgan limitga rioya qilinishini tekshirishda ovqat va yo'l kira puli uchun ochilgan shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha audit qilinadi. Boshqarmada ovqat va yo'l kira pullari ishchi va xodimlarga faqat ishlagan ish kunlari uchun to'lanishy audit qilinadi.

Boshqaruv apparatini ta'minlash uchun qilingan sarf xarajatlarning qonuniyligini audit qilishda xodimlarga tegishli bo'lgan ish haqi summolari, shu jumladan to'liq bo'lmagan oy, bayram, dam olish kunlari va ishdan tashqari vaqtlarda, birovning urnida vaqtincha ishlab to'rganlik, o'rindoshlik puli bilan ishlaganlik, navbatdagi ta'tillar, hamda oliy va o'rta ukuv yurtlarining talabalariga beriladigan ta'tillar uchun, xodim ishdan bushayotgan paytda u foydalanmagan ta'til, vaqtincha mehnatga layokatsizlik uchun to'lanadigan nafaqa, hamda boshqa mablag'lar to'g'ri hisob-kitob qilingani va to'langaniga e'tibor qilish kerak.

Uzluksiz ishlagan ish stajiga to'lanadigan to'lovlarni Uzmarkazbank Nizomida belgilangan foizlarga nisbatan to'lanishy audit qilinadi. Ushbu to'lovda ustama ish haqi qo'shilmaganligi tekshirilishi shart.

Bosh boshqarmada O'zmarkazbank tomonidan belgilangan yillik yakuni bo'yicha mukofot pullarini hisoblanishini har bir ishchi va xodimlar uchun ochilgan maxsiy hisobvaraqlarga kiritilgan ish haqi, ustama ish haqi, ish vaqtidan tashqari ishlagan ish kunlari uchun to'lovlar, mukofot puli, uzluksiz ish stajiga to'lanadigan to'lovlar va ta'til pullarining (O'zmarkazbankning yo'riqnomasida ko'rsatilgan to'lovlarga) yig'indisi belgilangan foizga nisbatan hisoblanishi audit qilinadi.

Markaziy bank tizimida qishloq xo'jalik mahsuloti uchun pullarning to'lanishi O'zmarkazbank tomonidan belgilangan summalar va ko'rsatilgan shartlarga asosan to'lanishining to'g'riligi audit qilinadi.

Bundan tashqari O'zmarkazbank tomonidan turli xil bayramlarga (31101) ajratiladigan mukofot pullari shoshilinchnomada ko'rsatilgan summalariga asosan to'lanishy audit qilinadi.

YUqorida ko'rsatilgan barcha to'lovlar ishchi va xodimlar uchun ochilgan shaxsiy hisobvaraqlariga to'liq kiritilishi audit qilinadi.

Markaziy bank ishchi va xodimlarning daromadidan daromad soligi hisoblanishini O'zbekistan Respublikasi Soliq Qo'mitasining belgilangan soliq shkalasiga asosan har oyda va yil yakuni bo'yicha to'g'ri soliqqa tortilishi audit qilinadi. Ishchi va xodimlarning shaxsiy hisob-kitob varaqasiga kiritilgan barcha to'lovlardan daromad solig'i hisoblanishi shart.

Kasallik varaqalari bo'yicha to'lovlar tekshirilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak, ya'ni kasallik varaqalarining o'z vaqtida buxgalteriyaga topshirilishi, xodimlarning kasallik varaqalarida xodimlar bilan ishlash bo'limi tomonidan mehnat stajlarining to'g'ri qo'yilganligi shu asosda kasaba uyushmasi tomonidan bankning majlis bayonnomasiga asosan foizlarning aniq belgilanishi, kasallik varaqalari bo'yicha nafaqalarni "Davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalarni tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida"gi Nizomga asosan nafaqalarni to'g'ri to'langanligi audit qilinadi.

Xizmat safari bo'yicha mablag'lar to'g'ri sarflangani va bo'nak hisobotlari o'z vaqtida taqdim etilgani audit qilinadi.

Xizmat safari xarajatlari bo'yicha to'lovlar tekshirilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak, ya'ni safar xizmati guvoxonmalarining to'g'ri rasmiylashtirilishi, (safari muddatiga rioya qilinishi, safarga borish uchun chiqarilgan buyruq yoki farmoyish raqami, sanasi, yili, xizmat safariga boruvchi xodimning pasport ma'lumotlari borligi, xizmat safari guvoxonmasi rahbariyat tomonidan imzo va muxr bilan tasdiqlanganligi, xodimning belgilangan joyga borganligi va u erdan chiqib ketganligi • to'g'risidagi qaydlar sana, yillari va ularning kelib ketganligini tasdiqlovchi imzo va muxr bilan tasdiqlanganligi audit qilinadi

Xizmat safariga borib kelgandan keyin bo'nak hisobotlarini topshirish muddatiga rioya qilinishi, bo'nak hisobotlarida ko'rsatilgan xarajatlarni to'g'ri aks ettirilganligi va buxgalteriya tomonidan to'lov uchun qabul qilinganligi, hamda ortiqcha olingan bo'nak pullarini o'z vaqtida qaytarilishini ta'minlash hujjatlar asosida ko'rsatiladi

Ishlab turgan pensionerlarga pensiya to'lash qoidalariga rioya qilinishi, shu jumladan pensionerlarga ish joyidan maoshini hisobga olgan holda pensiya to'lashni davom ettirish to'g'risida ijtimoiy-ta'minot bo'limlarining topshiriqnomalari borligi, pensiya xodimi egallab to'rgan lavozimga va amalda bajarayotgan ishiga qarab to'g'ri belgilangani, pensionerlar ishga qabul qilingani to'g'risida ijtimoiy-ta'minot organlariga o'z vaqtida xabar berilishi audit qilinadi.

Bundan tashqari, mablag'lar ro'znoma va oynomalarga obuna bo'lish uchun sarflanishi me'yorlariga rioya etilishi, mablag'lar smetaning boshqa moddalari asosida to'g'ri va maqsadga muvofiq tarzda ishlatilishi, etarlicha rasmiylashtirilgan asosiy hujjatlar borligi auditdan o'tkaziladi.

Bank faoliyati bo'yicha operatsiyalar va boshqa xarajatlarni hisobga olib boruvchi hisobvaraqlarda amalga oshirilgan operatsiyalarning qonuniyligi va asosli ekanligi ham shu tarzda audit qilinadi.

Bank rezerv kapitali hisobvarag'i bo'yicha kredit va debet operatsiyalarning to'g'riligi aniqlanadi.

31101-hisobvaraq bo'yicha operatsiyalarni tekshirishda operatsiyalar o'tkazish va mablar sarflash o'rnatilgan limit va mablag'lar doirasida amalga oshirilgani aniqlanadi.

31101-hisobvaraq bo'yicha operatsiyalar to'g'riligini tekshirishda quyidagilarga e'tibor qilish kerak:

- 1) Yillik ish yakunlari bo'yicha mukofot to'lashning to'g'riligi;
- 2) Xodimlarga ko'rsatilgan moddiy yordam qay tarzda hisobga olinishi va berilishi;
- 3) Moddiy rag'batlantirish fondi bo'yicha boshqa xil to'lovlar qay tarzda amalga oshirilishi.

Moddiy rag'batlantirish uchun "O'zbekistan respublikasi Markaziy banki va uning muassasalari xodimlariga ish haki to'lash to'g'risida"gi Nizomga qat'iy rioya qilib sarflanishi zarur.

31101-hisobvaraq bo'yicha operatsiyalar amalga oshirilishining to'g'riligini tekshirishda, shuningdek, ajratilgan mablag'lar Markaziy bank ruxsatnomalarini hisobga olgan holda belgilangan maqsadda ishlatilishiga e'tibor qilish kerak.

19921-hisob varag'ida hisobga olingan arzon va tez eskiruvchi buyumlarning xaraja

tini to'g'ri olib borilishini tekshirishda balansning tegishli xarajat hisob varaqlari bilan qiyoslanib audit qilinadi. Arzon va tez eskiruvchi buyumlarni chiqim qilishda tuzilgan yo'qotish dalolatnomasi audit qilinadi. 19923 hisobvaraqda ombordagi asosiy vositalar hisobi to'g'ri yuritilganligi audit qilinadi.

Bankning asosiy vositalarini, mebellarini va jixozlarining butligini audit qilishda 16500-bosh kitobdagi hisobvaraqlar bo'yicha amalga oshirilgan operatsiyalar qonuniyligi tekshiriladi.

16515-hisobvaraq operatsiyalarini audit qilishda ijaraga olingan binolarni kapital ta'mirlash uchun sarflangan harajat SHartnoma shartlariga mos kelishi, ular Boshqaruv apparatini ta'minlash uchun belgilanan chiqimlar smetasi bo'yicha ana shu maqsadda ajratilgan mablag' darajasidan oshib ketmasligi; ijaraga olingan binolarning kapital ta'mirlanishi uchun qilingan xarajatlar 16515-hisobvaraq, debetiga to'liq o'tkazilgani, bu xarajatlar 56216-hisobvaraqdagi mablag'lar hisobidan o'z vaqtida to'g'ri qoplangani; asosiy vositalar, shuningdek, arzon va tez eskiruvchi buyumlar hisobini yuritish ishlari yo'lga qo'yilishi va asosiy vositalar ro'yhatga olinishining to'g'riligi; binolar, asbob-uskunalar, mashinalar va boshqa jixozlar balans hisobidan chiqarilganining asosli ekanligi va maqsadga muvofiqligi hamda hisobdan chiqarilgan buyumlar (shu jumladan qimmatbaho metallar)ni sotishdan olingan mablag'lar hisobga to'liq olinganiga e'tibor berish kerak. Bank o'z binolariga ega bo'lgan taqdirda ular bankka tegishliligini tasdiqlovchi hujjatlar 93609-hisobvaraqda borligi auditdan o'tkaziladi.

Audit jarayonida asosiy vositalar va jixozlar ro'yhatga olingani tanlab auditdan o'tkaziladi.

“Tugallanmagan qurilish” nomli 16505-hisobvaraqlar bo'yicha quyidagilar auditdan o'tkaziladi:

- bu hisobvaraqlar bo'yicha o'rnatilgan limit doirasida xarajat qilinishi;
- mablag', hamda etarlicha tasdiqlangan hujjatlar, shu jumladan qurilishdagi ob'ektlar ro'yhati va qurilish olib borilishiga asos bo'lgan pudrat shartnomalari borligi;
- bajarilgan ish uchun hisob-kitob qilish qoidalariga rioya etilishi;
- kapital qo'yilmalarga ajratilgan mablag'lar belgilangan maqsadda o'z vaqtida va to'g'ri sarflanishi;
- kapital ta'mirlash operatsiyalarini nazorat qilish ham shu tartibda amalga oshiriladi;
- 19909-hisobvaraqlarining "Scheta k polucheniya" moddasi bo'yicha haqi to'langan hujjatlar 16529, 16535-hisobvaraqlar daftariga summasi bo'yicha ham, sotib olingan buyumlarning miqdori bo'yicha ham qiyoslanadi. Bunda shuni nazarda tutish kerakki, transport va yuk ortish-tushirish chiqimlari Boshqaruv apparatini ta'minlash smetasiga kiradi yoki buyum qiymatini oshiradi;
- Ko'rsatib o'tilgan audit o'tkazishlar bilan bir qatorda bankning boshqa ichki operatsiyalarning qonuniyligiga ishonch hosil qilish zarur.

16701 hisobvaraqlari bo'yicha ochilgan "Asosiy vositalar bo'yicha bankning korxonalari va tashkilotlari bilan hisob-kitoblar" shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha debet va kredit ezuvlarining asosli ekanligi audit qilinadi.

Kapital qo'yilmalar bo'yicha debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar 19909 va 29802, 29896 hisobvaraqlari bo'yicha quyidagilar audit qilinadi:

- debet operatsiyalarining qonuniyligi;
- boyliklar talon-taroj qilingani, qilanganidan ortiqcha sarflangani, vazifasini suiste'mol qilish, kamomaddan kelgan zarar va shu hisob-varaqlarda shuningdek zarar hisobiga o'tkazilgan qarzlarni hisobvaraqlarda turgan boshqa summalarni undirib olish uchun o'z vaqtida chora ko'rilishi va ularning samaradorligi;
- hisob berish sharti bilan summalarning topshirilishi va o'z vaqtida qaytarilishi tartibiga rioya qilinishi.

Bank xodimlarining ish haqidan ushlab qolingan summalar soliklar, ko'ngilli ravishda sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta badallari, kreditga harid qilingan tovarlar uchun to'lovlar, ijro varaqlari bo'yicha uchinchi shaxslar foydasiga ushlab qolingan summalar, shuningdek, omonatga o'tkazilgan summalar va kasaba uyushmasi badallari hisobini yuritish uchun ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarga o'z vaqtida va to'liq o'tkazilgani tegishli orderlar yoki ish haqi berishdagi qaydnomalarning ma'lumotlari bo'yicha xonalarda chiqarilgan umumiy yakunlar to'g'riligini avvaldan qiyoslagan holda auditdan o'tkaziladi.

Bundan tashqari, auditor yuqorida ko'rsatilgan hisobvaraqlarning qoldiqlari belgilangan joylarga (tegishli byudjetlarga, Xalq banki, davlat sug'urtasi, savdo tashkilotlari va boshqalarning hisobvaraqlariga) o'tkazilganini audit qilish kerak.

Xo'jalik va qurilish materiallari hamda boshqa materiallarning shaxsiy hisobvaraqlari bo'yicha quyidagilar audit qilinadi:

a) haqi to'langan materiallar kirmga to'liq kiritilgani va hisobdan chiqarilishining asosli ekanligi;

b) moddiy boyliklar o'z vaqtida va to'liq ro'yhatga olingani, hamda natijalari buxgalteriya hisobida aks etirilgani, shuningdek, aniqlangan kamomadlar moddiy javobgar shaxslardai undirib olishga taqdim etilgani;

v) moddiy boyliklar but saqlanishi, ularning buxgalteriya va ombor hisobi to'g'ri yuritilishi, boyliklar saqlanishi zimmasiga yuklatilgan shaxslar bilan to'liq moddiy javobgarlik to'g'risida shartnomalar tuzilgani.

Zarurat tug'ilganda audit jarayonida alohida materiallarning amaldagi miqdori buxgalteriya va ombor hisobi ma'lumotlariga mos kelishi auditdan o'tkaziladi.

Operatsiyalarga bog'liq va xilma-xil daromadlar bo'yicha debet operatsiyalarining asosli ekanligi. shuningdek, banklardan va mijozlardan undirib olingan foizlar, jarimalar va boshqa summalar hisobvaraql kreditiga to'liq o'tkazilgani audit qilinadi.

Foizlarni to'lash va undirish, inkassatsiya uchun to'lovlar bilan bog'liq operatsiyalarni audit qilib foizlarni hisoblash qaydnomalarida. Tushum inkassatsiya qilingani uchun to'lov ro'yhatlari (qaydnomalari)da turli qiymatdagi qoldiq summalar hisoblab chiqiladi va olingan yakunlar tegishli hisobvaraqlarning kredit yoki debet qismi yozuvlari bilan qiyoslanadi. Bunda passiv hisobvaraqlar bo'yicha hisoblangan foizlardagi turli qiymatdagi qoldiq summaları mijozlarning muddatli depozit hisobvarag'i va boshqa xil hisobvaraqlarining kredit yozuvlari bilan qiyoslanadi. Ayni vaqtda foiz stavkasi qo'llanishi, hamda hisob-kitob, joriy, qarz va boshqa xil hisobvaraqlar bo'yicha foizlar summasini hisoblash to'g'riligi auditdan o'tkaziladi.

Bundan tashqari, audit jarayonida bankdan olingan summalar hamda, bank undirib olgan foizlar, jarimalar, tushum inkassatsiya qilingani va boyliklar etkazib berilgani uchun to'lovlar va boshqa summalar to'g'risida ayrim korxona va tashkilotlardan ma'lumotnoma so'raladi.

SHuningdek, shaxsiy hisobvaraqlari ko'chirma olib tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan shu xil ma'lumotlarni olish, qolaversa, qarz olish uchun taqdim etilayotgan ma'lumotlar ishonchli ekanligini auditdan o'tkazish tavsiya etiladi.

Bu ma'lumotlar olingunga kadar mijozlar talab kilgan summalar to'liq o'tkazilgani va hisobdan to'g'ri chiqarilgani audit qilinadi.

Zarurat tug'ilganda korxonalar, tashkilotlar va muassasalarda kapital qo'yilmalar va kapital ta'mir, xo'jalik materiallari va jixozlar sotib olingani, xizmat ko'rsatilgani, fuqarolarning omonatlariga va kreditga harid qilingan tovarlar uchun mablag' o'tkazish va boshqa xil operatsiyalar bo'yicha muqobil tekshiruvlar olib borish zarur.

3. Buxgalteriya hisobi va hisoboti operatsiyalarini tekshirish

Buxgalteriya ishlarini tekshirish Markaziy bankning 1, 27, 60, 61-sonli yo'riqnomalariga, 98-V-sonli Tartibiga, 290 - sonli «O'zbekiston Respublikasi Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi hisobradamlar Rejasi» ga, ularga kiritilgan

qo'shimchalar va o'zgarishlarga hamda Markazny bankning boshqa meyoriy hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Tekshiruv buxgalteriya bo'limida nshlariipg qay darajada yo'lga qo'yilganligini ko'rishdan boshlanadi. Bunda bo'lim Ish Rejasining va ish targibining mavjudligi, xodimlar o'rtnsida vazifalarnng to'g'ri taqsimlanishi, ularning zaruriy qo'llanmalar bilai ta'miilanganligi, xodimlarning o'z ishlariga oid qo'llanmalarni qay daraja bilnshlarn darajasi o'rganiladi.

Birinchi navbatda oxirgi sanaga buxgalteriya kuilnk balalsi talab qilinib, kunlik balans zaruriy tarzda to'liq tahlil qilib chiqiladi. SHundan so'ng sintetik (yig'ma) va analitik (yoyma) hisoblarning bir-biriga mosligi ularni solishtirish yo'li bilai birma-bir tekshiriladi. Buidan tashqari bo'limda mijozlarga hisobraqamlar va subhisobvaraqlar ochish tartibi, ularning yuridik hujjatlarining to'g'rn rasmiylashtirilganligi va to'liqligi, ochilgan va yopilgan hisobvaraqlarning 61-shakl kitobda o'z vaqtida va to'g'ri ro'yxatga olinishi va qayd qilinishn, mijozlar bilsh! xizmat ko'rgasish bo'yicha shartpomalariing to'liq va qonuniy tuzilganligi, mijozlardan ko'rsatilgan xizmatlar uchup xizmat haqlarining to'g'ri va to'liq o'rnatilganligi va hisoblanishi hamda undirilishi, kunlik hujjatlarnipg rasmiylashtirilishi, qabul qilinishi va o'tkazilishi, bo'limda so'ngi nazoratning yo'lga qo'yilganligi -yo'riqnomalar-ga asosan ko'riladi.

Ma'muriy-boshqaruv xarajatlari amaliyoglarning to'g'riligi, xarajatlarning tegishli hisob raqamlarda to'g'ri aks ettirilgailigi Markaziy Bankning 61-yo'riqnomasi va 290-sonli hisobvaraqlar Rejasi asosida tekshiriladi.

Bulardan tashqari buxgalteriya hisobi va hisoboti operatsiyalarini tekshirishda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- hujjatlarning arxivga topshirilishi va saqlanishiga;
- «Tuzatish orderlari» kitobchasining yuritilishiga;
- bank xizmatlari va kreditlar bo'yicha foizlarning o'z vaqtida hisoblanishiga;
- Vazirlar Mahkamasining 327-sonli Qarori talablariga rioya qilinishiga;
- 615-sonli yo'riqnoma talablarining to'g'ri bajarilishiga;
- bank faoliyatiga tegishli soliqlar va boshqa o'tkazmalariing o'z vaqtida to'g'ri hisoblanishi va to'lanishi;
- xizmat safari xarajatlari uchun mablag'lar berish va ular bo'yicha hisob-kitoblarning o'z vaqtida va to'g'ri bajarilishiga;
- mehnatga haq to'lash fondidan 40 foizlik ajratmalarning o'z vaqtida hisoblanishi va o'tkazilishiga;
- tovar-moddiy qimmatliklarniig omborxonaga kirim qilish va chiqim qilish tartibiga;
- asosiy vositalarga eskirnsh xarojatlarni o'z vaqtida va to'g'ri hisoblanishiga;
- ish haqqiga mablag'lar borish bo'yicha 1-sonli kartochkaning to'g'ri yuritilganligiga;
- har xil xizmatlar (qo'riqlash, aloqa) uchun to'lovlariiig o'z vaqtida va to'g'ri to'lanishiga;
- ishonchnomalarni berish tartibiga;
- inkasso topshnriqnomalarini hisobining yuritilishiga;

- xo‘jalik sudlariniig ijro varaqalarini hisobi va ularni to‘lanishi tartibga;
- K-1 va K-2 inqg hisobining to‘g‘ri yuritilishnga;
- balansdan tashqari hisobraqamlar qoldiqlarining haqqoniyligiga;
- bank siriga rioya qiliishiga.

O‘z bilimini tekshirish bo‘yicha savollar

1. Mijozlarga hisob-kitobvaraqlarini ochish tartibi.
2. Hisob-kitor operatsiyalarining auditi.
3. CHet el valyutasidagi operatsiyalarni auditdan o‘tkazish tartibi.
4. Naqd chet valyutasidagi operatsiyalar qanday audit qilinadi?
5. Inkasso operatsiyalarini audit qilish.
6. Banklarning vakillik hisobvaraqlarini audit qilish tartibi.

6-mavzu. Tijorat banklari daromadlari, harajatlari va foydasi auditi

Reja:

1. Bankning daromad va xarajatlarini tekshirish tartibi

2.

Bunda oxirgi sanaga bank kunlik balansi olinib, daromad va xarajatlar ahvoli tahlil qilinadi.

Bularni ko'rishda daromad va xarajatlar smetasi tuzilishi va unga amal qilinishi taqqoslangan holda tekshirilib, zaruriy izohlar berib o'tiladi.

Daromadlarning o'z vaqtida tegishli higobvaraqlarda to'g'ri aks ettirilishi, daromad va xarajatlarning har bir moddasining jami daromadlardagi hissasi birma-bir tahlil qilinadi.

Bundan tashqari daromad va xarajatlarni o'tgan davr bilan taqqoslagan holda ham tahlil qilinadi.

Bank daromadlarining qonuniyligini tekshirish audit tekshiruvlarinnig asosini tashkil qiladi.

Bank daromadlarining har bir hisobi alohida tekshirilib, natijalari hisobotda aks ettirilishi kerak.

Daromadlarni foizli va foizsiz qismlarga bo'lib, ularning hissasi aniqlanib, har biri alohida tekshiriladi. Kreditlar bo'yicha foizli daromadlarni tekshirishda kreditlar uchui foizlar qayta hisoblanib ko'riladi. Ularning stavkalari kredit shartnomalari bilan solishtiriladi. Komission daromadlar (debet borot) ham qayta hisoblab chiqiladi (tanlov asosida), ulariing shartnomalar asosida undirilayotganligiga ishonch hosil qilish maqsadida shartnomalarning tuzilishi, ularning shartnomada ko'rsatilgan foizlar bo'yicha undirilganligi tekshiriladn.

YUqoridagi tartibda bank daromadi barcha moddalarining har biri alohida tekshirilib, hisobotda aks ettiriladi.

Bank xarajatlari ham foizli, foizsiz va operatsion xarajatlarga bo'linib, ularnnng hissasi aniqlanadi va har bir qism bo'yicha hisobvaraqlar alohida tekshiriladi.

Talab qilib olinguncha dspozitlar (50100), jag'arma depozitlar (50000), muddatln depozitlar (51100) bo'yacha xarajatlar tuzilgan shartnomalar va foiz stavkalari bilan solishtirilgan holda tanlov asosida qayta hisoblab chiqiladi.

Olingan kreditlar bo'yicha foizli xarajatlar (53100, 53600, 54100 va h.) ham yuqoridagi tartibda shartnomalar asosida tanlov yo'li bilan qayta hisoblab ko'riladi.

Komission xarajatlar va xizmatlir uchui xarajatlir (55100, 55300, 55800, 55900 va h.) oxirgi sanaga to'liq talqin qilinib), birlamchi hujjatlar bilan solishtirish yo'li bilan tekshiriladi.

Operatsion xarajatlar ham birlamchi xujjatlar asosida tasdiqlanadi, yani barcha hisobvaraqlar bo'yicha talqinlar talab qilinib, birlamchi xujjatlar bilan solishtiriladi.

Jumladan, 56100 - «Ish xaqi va xodimlarga boshqa xarajatlar» - hisobi bo'ylcha ish xaqdari shgat jadvali bo'yicha o'rnatilishi, ularni hisoblanishi, to'lanishi, hamda ushlangan soliqlarning va ushlanmalarning to'g'riligi tekshiriladi. Xodimlarga qilingan boshqa xarajatlar ham qonuniy berilganligiga hisobotda izoh beriladi.

Qolgan barcha operatsion xarajatlarning har biri alohida yuqoridagi tartibda tekshirilib, hisobotda izoh beriladi.

Balansdan tashqari hisobvarqlar bo'yicha operatsiyalarni tekshirish natijalari ham hisobotda o'z aksini topishi zarur.

Bundan tashqari buxgalteriya hisobi va hisoboti amaliyotlarini tekshirishda filial tomonidan soliqlarning hisoblanishi va to'lanishi Adliya vazirligi tomonidan 1999 yil 18 martda 677-son bilan ro'yxatga olingan Markaziy Bankning 98-V-sonli «O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan soliqlarni to'lash Tartibiga asosan to'liq qayta hisob-kitob qilib ko'riladi.

Bankning daromadliligi, birinchi navbatda, xarajatlarni kamaytirishga bogʻliq. Bank ishi texnologiyasidagi muvaffaqiyatlar joriy xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

Odatda, banklar oʻz zimmasiga operatsiya xarajatlari, ustama foizlarga ketgan mablagʻlar, shuningdek, kredit riski bilan bogʻliq boʻlgan yoʻqotishlarni qoplash uchun ajratmalarni oladilar. Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisidagi qonunga binoan mamlakatimizda hisoblash tamoyiliga asosanib bank daromadlari va xarajatlari hisobga olinadi va hisobda aks ettiriladi. Tijorat banklari buxgalteriya hisobi boshqa xoʻjalik yurituvchi subʼektlar buxgalteriya hisobidan farq qiladi. Uni oʻzining maxsus hisobvaraqlar rejasi mavjud va bank daromadlari va xarajatlari mana shu hisobvaraqlarda aks ettiriladi.

Respublikamiz yirik tijorat banklarida foizsiz daromadlar hajmidagi salmogʻi 50 foizdan yuqori darajani tashkil etmoqda. Jahon banki ekspertlarining fikriga koʻra, tijorat banklari yalpi daromadining kamida 70 foizi foizli daromadlardan tashkil topishi lozim.⁷

Tijorat banklari hisobvaraqlar rejasida xarajatlar 50000- 56902 hisobvaraqlarda aks ettiriladi. Dastlab foizli xarajatlar 50100-54904 hisobvaraqlarida aks ettiriladi. Ularning tarkibi quyidagicha:

- talab qilib olinguncha depozitlar boʻyicha foizli xarajatlar
- jamgʻarma depozitlar boʻyicha foizli xarajatlar
- muddatli depozitlar boʻyicha foizli xarajatlar
- Oʻzbekiston Respublikasi hisobvaraqlari boʻyicha foizli xarajatlar
- boshqa banklarning hisobvaraqlari boʻyicha foizli xarajatlar
- bankning tugallanmagan akseptlari boʻyicha foizli xarajatlar
- qisqa muddatli kreditlar boʻyicha foizli xarajatlar
- uzoq muddatli kreditlar boʻyicha foizli xarajatlar
- chiqarilgan qimmatli aogʻozlar boʻyicha foizli xarajatlar
- qimmatli qogʻozlar bilan oshiriladigan REPO operatsiyalari boʻyicha foizli xarajatlar
- boshqa foizli xarajatlar

Tijorat banklari daromadlari va xarajatlarini audit qilishda har bir balans moddalari shaxsiy hisobvaraqlar aylanmalari bilan solishtirib chiqishdan boshlanadi. Auditor bankka kelgach dastlab bank bosh buxgalteridan bankning kunlik balansni soʻraydi. Undagi qoldiqlarni birma-bir tekshirib chiqadi. Balans va uning moddalari shaxsiy hisobvaraqlar qoldiqlariga tengligi tekshirilgach, auditor dasturlar tengligini tekshirishni boshlaydi. Hamkorbank filialida IABS dasturi va RS_Bank dasturlari ishlatiladi. Har bir berilgan kredit ikki dasturda ham bir xil kiritilishi va ulardagi qoldiq doimo teng boʻlishi lozim. Auditor har doim dastur bilan ish yuritadi. Uning ishchi dasturi taxminan quyidagicha boʻladi:

⁷ Jahon Banki axborotnomasi II bob 7-bet.

Daromadlar auditi ishchi dasturi(misol tariqasida)⁸

№	Tekshiruv bosqichlari	Talabga javob beradimi?(+:-)
1	Shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`i bilan balans qoldig`ini tekshirish	
2	Foyda va zararlar to`g`risidagi hisobot bilan shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`ini mos kelishini tekshirish	
3	Daromadlarni tegishli hisobvaraqlarda aks ettirishni tekshirish	
4	Kelgusida kutilayotgan daromadni to`g`ri aks ettirilganligini tekshirish	

Daromadlar auditi amalga oshirilayotgan jarayonda auditor har bir daromad hisobvarag`i qoldig`ini to`g`ri va vaqtida aks ettirilganligini bilishi zarur. Audit jarayoni bir oy muddatgacha cho`zilishi mumkin. Bu vaqt auditor ishchi dasturi va filial faoliyati kattaligiga qaraladi. Auditor har bir shaxsiy hisobvaraq qoldig`ini tekshirishga vaqt topolmaydi va shuning uchun tasodifiy tanlash ishlarini olib boradi.

Tanlash jarayoni odatda ma`lum muddat yoki ma`lum mijozlarni o`z ichiga oladi. Eng muhimi tanlanma tasodifiy bo`lishi. Auditor dasturda aks ettirilgan ketma-ketlikda o`z ishini olib boradi va tekshiruv natijasida o`z hisobotini shakllantiradi.

Dastlab auditor ishni O`zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 25.10.2004 yilda 1419-son bilan ro`yxatga olingan Nizomga asosan har bir daromad turini tekshirishni boshlaydi. Nizomning 2-ilovasida “Foyda va zararlar to`g`risida”gi jamlanma hisobotni har bir satri bo`yicha to`ldirilishiga e`tibor beradi. Dastlab auditor fozili daromadlarning to`g`ri aks ettirilganini tekshiradi.

▪ *Kreditlar bo`yicha foizli daromadlar.*

Bu satrda O`zbekiston Respublikasi Markaziy Banki va boshqa banklarga berilgan kreditlardan tashqari barcha turdagi kreditlar bo`yicha foizli daromadlarning umumiy summasi, kreditlar bo`yicha hisoblangan vositachilik haqi hisobga olingan holda aks ettirilishi lozim. Auditor ushbu summani hisoblashda RS_Bank va IABS dasturlaridagi:

- 41800 Hukumatga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo`yicha foizli daromadlar
- 41900 Budget tashkilotlariga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo`yicha foizli daromadlar
- 42000 Jismoniy shaxslarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo`yicha foizli daromadlar
- 42100 Yakka tartibdagi tadbirkorlarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo`yicha foizli daromadlar

⁸Surkova M.A, Leshina E.A, Bagdanova N.A, RyabovaM.A “Аудит банков” o`quv qo`llanma . Ulyanovsk 2009-yil.

- 42200 Davlat korxona, tashkilot va muassasalariga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 42300 Nodavlat notijorat tashkilotlariga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 42400 Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 42500 Bank bo'lmagan moliyaviy muassasalarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 42600 Xususiy korxonalar, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlariga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 43100 Respublika korxonalariga berilgan uzoq muddatli investitsiya kreditlari bo'yicha foizli daromadlar
- 43600 Budjet tashkilotlariga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 43700 Bank bo'lmagan moliyaviy muassasalarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 43900 Nodavlat notijorat tashkilotlariga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44100 Yakka tartibdagi tadbirkorlarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44200 Hukumatga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44300 Jismoniy shaxslarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44400 Davlat korxona, tashkilot va muassasalariga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44500 Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44600 Xususiy korxonalar, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlariga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44700 Sud jarayonidagi kreditlar bo'yicha foizli daromadlar

Hisobvaraqlar qoldiqlari va “Foyda va zararlar to'g'risida”gi hisobotning “Kreditlar bo'yicha foizli daromadlar” satrlari teng chiqishi kerak. Bordini bu tenglik bajarilmasa auditor sintetik hisobdan analitik hisobga o'tadi va har bir mijozning shaxsiy hisobvarag'i qoldig'ini hisoblab chiqadi. Bu satr va bu tur daromadlar bilan bog'liq asosiy kamchilik 2 turga bo'linadi.

1. Foizlarni hisoblash kunlarining mos kelmasligi. Buxgalter nazoratchi dasturlardagi tenglikni ta'minlashi zarur. Bordini ikki dasturda hisoblash kunlari farq qilsa, bu hisobvaraqlar bo'yicha jami qoldiq olingan vaqtda yaqqol ko'rinadi.
2. Foiz stavkasi bilan bog'liq xatolik, bu xatolik asosan foiz stavkalarini xato kiritilishi bilan bog'liq xatolikdir. Buning natijasida kreditlardan olinadigan foizli daromadlar ikki dasturda ikki xil summani tashkil etadi va auditor har bir shaxsiy hisobvaraqni tekshirishga majbur bo'ladi.

▪ *O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki va boshqa banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha foizli daromadlar .*

Bu satrni tekshirishda auditordan banklararo hisob-kitoblarda muayyan bilimga ega bo'lish talab etiladi. Bu satrni tekshirishda auditor IABS dasturidagi

- 40200 O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankidagi hisobvaraqlar bo'yicha foizli daromadlar
- 40400 Boshqa banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha foizli daromadlar
- 41400 O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankiga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 41600 Boshqa banklarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar
- 44000 Boshqa banklarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar

Hisobvaraqlar qoldiqlarni yig'indisi bilan "Foyda va zararlar to'g'risida"gi hisobotning "O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki va boshqa banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha foizli daromadlar" satrlari summalari bir xil chiqishi lozim.

Bu tenglik bajarilmagan hollarda auditor har bir bankka berilgan har bir kredit turi bo'yicha qoldiq summalari yig'indisini hisoblab chiqishi lozim bo'ladi. Banklararo kreditlarni olish, berish ishlari bilan odatda bankning banklararo hisob-kitoblar bo'limi shug'ullanadi. Hamma bank muassasalarida ham bunday bo'lim yo'qligini hisobga olsak, filiallarda bu ishlarni filial boshqaruvchisi, bosh buxgalter bilan birga amalga oshiradi. Bu tur daromadlardagi xatoliklarga aynan shu operatsiyani bajargan bank xodimlari javobgar bo'ladilar.

▪ *Oldi-sotdi qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizli daromadlar*

Bu turdagi foizli daromadlarni tekshirish uchun auditordan bir qancha sohalar, qimmatli qog'ozlar va ular bilan bog'liq operatsiyalarni bilishi, bu tur daromadlarning o'ziga xos jihatlarni, qaysi hisobvaraqda aks ettirilishini, ulardan olinadigan daromadni hisobotning qaysi satrida va qachon aks ettirish kerakligini bilishi talab etiladi. Bu satrda savdoga mo'ljallangan va savdoga mo'ljallanmagan qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizli daromadlar hisobga olinadi. Bu satrni tekshirishda auditor IABS dasturidagi :

- 40600 Oldi-sotdi qimmatli qogʻozlar boʻyicha foizli daromadlar
 - *Sotishga moʻljallangan mavjud investitsiyalar boʻyicha foizli daromadlar*

Bu satrni tekshirishda auditor IABS dasturidagi:

- 40700 Sotishga moʻljallangan qimmatli qogʻozlarga qilingan investitsiyalar boʻyicha foizli daromadlar
- 40800 Sotib olingan veksellar boʻyicha foizli daromadlar
- 44800 Soʻndirish muddatigacha saqlanadigan qarz qimmatli qogʻozlarga qilingan investitsiyalar boʻyicha foizli daromadlar

Hisobvaraqlari qoldiqlari yigʻindisi bilan “Foyda va zararlar toʻgʻrisida”gi hisobotning “Sotishga moʻljallangan mavjud investitsiyalar boʻyicha foizli daromadlar” satri summalari teng chiqishiga eʼtiborini qaratishi lozim hisoblanadi. Bizga maʼlumki, mamlakatimizda veksell muomalasi bekor qilingan va bu satr barcha banklarda hozirgi kunga kelib hech qanday summani oʻzida aks ettirmaydi.

- *REPO teskari bitimlar boʻyicha foizli daromadlar*

Bu satrda auditor REPO bitimlari boʻyicha sotib olingan qimmatli qogʻozlar boʻyicha hisoblangan foizli daromad aks ettirilishiga eʼtiborini qaratadi. Bu satr toʻgʻri hisoblanganini tekshirish uchun auditor IABS dasturidagi :

- 45000 Qimmatli qogʻozlar bilan amalga oshirilgan REPO bitimlari boʻyicha foizli daromadlar hisobvaragʻi qoldigʻi hamda yuqoridagi satr tengligini bajarilishini tekshiradi.

- *Moliyaviy ijara boʻyicha foizli daromadlar*

Bu satr togʻriligini tekshirish uchun auditor dasturdagi:

- 45100 lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45101 boshqa banklarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45103 jismoniy shaxslarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45105 yakka tartibdagi tadbirkorlarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45107 davlat korxona, tashkilot va muassasalariga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45109 chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45111 nodavlat notijorat tashkilotlariga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45113 xususiy korxonalar, xoʻjalik shirkatlari va jamiyatlarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45115 bank boʻlmagan moliyaviy muassasalarga berilgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;
- 45117 mudati oʻtgan lizing boʻyicha foizli daromadlar;

- 45119 shartlari qayta ko`rib chiqilgan lizing bo`yicha foizli daromadlar;
- 45121 sud jarayonidagi lizing bo`yicha foizli daromadlar.

Hisobvaraqlarning qoldiqlari yig`indisi va moliyaviy ijara bo`yicha foizli daromadlar satrini tengligini tekshirish kerak. Odatda lizing bo`yicha daromadlarni hisoblashdagi kamchliklar kreditlarni hisoblashdagi xatoliklar bilan o`xshash bo`ladi.

▪ *Jami foizli daromadlar*

Bu satr foizli daromadlarni jami miqdorini ko`rsatadi. Bu satrni hisoblash uchun yuqoridagi foizli daromad satrlarining hammasi qo`shib chiqiladi.

Foizli daromadlar tekshirib bo`lingach auditor foizli xarajatlarni tekshirishni boshlaydi. Tekshiruv oldidan auditor xarajatlar auditining maxsus dasturini ishlab chiqadi va shu dastur asosida ishini olib boradi. Bu dastur taxminan quyidagicha ko`rinishga ega bo`ladi:

-jadval.

Xarajatlar auditining maxsus dasturi⁹

Dastlab yuqoridagi kabi auditor balans hisobvaraqlari va shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`ini tekshirib chiqadi. Ulardagi summalar mos kelgach, auditor Foyda va zararlar to`g`risidagi hisobot bilan shaxsiy hisobvaraqlar qoldiqlari mosligini tekshirib chiqadi. Bu tekshiruv foyda va zararlar to`g`risidagi hisobotning quyidagi satrlari asosida olib boriladi.

- *Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlarga foizli xarajatlar*

№	Tekshiruv bosqichlari	Talabga javob beradimi?(+:-)
1	Shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`i bilan balans qoldig`ini tekshirish	
2	Foyda va zararlar to`g`risidagi hisobot bilan shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`ini mos kelishini tekshirish	
3	Xarajatlarni tegishli hisobvaraqlarda aks ettirish Tekshirish	
4	Shaxsiy hisobvaraqlar qoldig`i bilan soliq hisobotlari mosligini tekshirish	
5	Kutilayotgan zararlarga tashkil qilingan rezervlarni to`g`riligini tekshirish	

Bu tur xarajatlarni tekshirish uchun auditor depozit hisobvaraqlari va ular bo`yicha foizlarni hisoblash va ularni foyda va zararlar to`g`risidagi hisobotning tegishli satrida aks ettirilishini bilishi lozim. Auditor undan tashqari depozit shartlari, unga foizlarni hisoblash tartibi, depozit kapitalizatsiya qilinishi yoki qilinmasligini bilishi lozim. Auditor bu tur xarajatlarni tekshirishda 50100 hisobvaraqlarni qoldiqlari va “Foyda va zararlar to`g`risida”gi hisobotning quyidagi hisobvaraqlarining qoldiqlarini yig`indisini topishi lozim:

⁹ Surkova M.A, Leshina E.A, Bagdanova N.A, Ryabova M.A “Audit bankov” o`quv qo`llanma . Ulyanovsk 2009-yil.

- 50101 Hukumatning budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50103 Respublika qaramog`idagi budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50104 Mahalliy budjet qaramog`idagi budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag`lari asosida talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50105 Budjetdan tashqari fondlarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50106 Jismoniy shaxslarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50107 Respublika yo`l fondining talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50108 Xususiy korxonalar, xo`jalik shirkatlari va jamiyatlarining talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50110 Jismoniy shaxslarning plastik kartochkalaridagi mablag`lari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50111 Davlat korxona, tashkilot va muassasalarining talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50114 Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50116 Nodavlat notijorat tashkilotlarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50118 Yakka tartibdagi tadbirkorlarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50121 Bank bo`lmagan moliyaviy muassasalarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50126 Boshqa mijozlarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar.

▪ *Jamg`arma depozitlar bo`yicha foizli xarajatlar*

Auditor jamg`arma depozitlar bo`yicha foizli xarajatlarni tekshirish uchun dastrudagi quyidagi hisobvaraqlarni tekshirishi lozim:

- 50601 Hukumatning budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;

- 50603 Respublika qaramog`idagi budjet tashilotlarining budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50604 Mahalliy budjet qaramog`idagi budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50605 Budjetdan tashqari fondlarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 50606 Jismoniy shaxslarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 50607 Respublika yo`l fondining jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 50608 Xususiy korxonalar, xo`jalik shirkatlari va jamiyatlarining jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50611 Davlat korxona, tashkilot va muassasalarining jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50614 Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50616 Nodavlat notijorat tashkilotlarining jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50618 Yakka tartibdagi tadbirkorlarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 50621 Bank bo`lmagan moliyaviy muassasalarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 50626 Boshqa mijozlarning jamg`arma depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar.

Yuqoridagi hisobvaraqlar qoldiqlari va foyda va zararlar to`g`risidagi hisobotning jamg`arma depozitlar bo`yicha foizli xarajatlar summolari bir xil chiqishi lozim. Ular orasida farq bo`ladigan bo`lsa, auditor bu farq nimaga yuzaga kelganini topishi lozim. Xato kimningdir aybi bilan yuzaga kelsa, auditor aybdorni topishi va jazolashi lozim.

▪ *Muddatli depozitlar bo`yicha foizli xarajatlar*

Salmoq jihatidan tijorat banklarining eng ko`p foizli xarajatlari aynan shu tur foizli xarajatlar hisobiga to`g`ri keladi. Bunga asosiy sabab, muddatli depozitlarning bank uchun barqaror resurs ekanligi hisoblanadi. Bu xarajatlarning auditor diqqat bilan tekshirishi lozim. Ularning ma`lum muddatga qo`yilishi va ular bo`yicha shartlarning to`g`ri bajarishi juda muhim hisoblanadi. Auditor dastlab muddatli depozitlarga foiz to`lash, ularning foiz stavkalari, muddatlari va depozit hisobvarag`i ochilgan kunga e`tibor berishi zarur. Dasturdagi 51100 “Muddatli depozitlar bo`yicha foizli xarajatlar” satrini diqqat bilan tekshiruvdan o`tkazishi lozim. Auditor dasturdagi quyidagi hisobvaraqlar qoldiqlari va “Foyda va zararlar to`g`risida”gi hisobotning muddatli depozitlar bo`yicha foizli xarajatlar satri summolari bir xil chiqishiga e`tiborini qaratishi lozim:

- 51101 Hukumatning budjetdan tashqari mablag`lari asosidagi muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;

- 51103 Respublika qaramog`idagi budget tashilotlarining budgetdan tashqari mablag`lari asosidagi muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51104 Mahalliy budget qaramog`idagi budget tashkilotlarining budgetdan tashqari mablag`lari asosidagi muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51105 Budgetdan tashqari fondlarning muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 51106 Jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 51107 Respublika yo`l fondining muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 51108 Xususiy korxonalar, xo`jalik shirkatlari va jamiyatlarining muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51111 Davlat korxona, tashkilot va muassasalarining muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51114 Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarning muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51116 Nodavlat notijorat tashkilotlarining mudatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51118 Yakka tartibdagi tadbirkorlarning muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlari;
- 51121 Bank bo`lmagan moliyaviy muassasalarning muddatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51126 Boshqa mijjozlarning mudatli depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar.
 - *Hukumatga tegishli hisobvaraqlar bo`yicha foizli xarajatlar*

Agar bank hukumatning maxsus dasturiga tushgan bo`lsa, bankda hukumatning maxsus hisobvaraqlari joylashadi va shu hisobvaraqlar bo`yicha bank olingan resurs uchun foizli xarajatlar qiladi. Auditor bu resurslarga foizli xarajatlarni to`g`ri hisoblanganini tekshiradi.

- *O`zbekiston Respublikasi Markaziy Bankiga to`lanishi lozim bo`lgan hisobvaraqlar bo`yicha foizli xarajatlar*

Bu tur xarajatlar uchun auditor 51600 hisobvaraqlarni tekshirishi lozim. Bu hisobvaraqlar:

- 51601 Markaziy bankning vakillik hisobvarag`i bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51606 Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag`i bo`yicha foizli xarajatlar;
- 51611 Markaziy bankning depozitlari bo`yicha foizli xarajatlar.

Bu hisobvaraqlarda bankning Markaziy bank bilan qilgan jami operatsiyalari natijasida qilingan jami xarajatlar hisobga olinadi.

Boshqa banklarga to`lanishi lozim bo`lgan hisobvaraqlar bo`yicha foizli xarajatlar

Har bir tijorat banki boshqa tijorat banklari bilan doimiy aloqada bo`ladi. ya`ni resurs oladi va aksincha resurs beradi. Mana shu resurslar uchun qilingan jami xarajatlar mana shu hisobvaraqlarda hisobga olinadi va aks ettiriladi. bu hisobvaraqlar quyidagilar:

- 52101 Boshqa banklarning vakillik hisobvarag`i bo`yicha foizli xarajatlar;

- 52106 Boshqa banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha foizli xarajatlar;
- 52111 Boshqa banklarning depozitlari bo'yicha foizli xarajatlar.
 - *Boshqa qarz mablag'lari bo'yicha foizli xarajatlar*

Bu hisobvaraqlarda:

- bankning tugallanmagan akseptlari bo'yicha foizli xarajatlar (52600);
- qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli xarajatlar bo'yicha foizli xarajatlar (53100);
- uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli xarajatlar (54100)

turdagi foizli xarajatlar hisobga olinadi.

- *Chiqarilgan qarz qimmatli qog'ozlari bo'yicha foizli xarajatlar*
 - *Depozit sertifikatlari bo'yicha foizli xarajatlar*

Depozit sertifikatlari bo'yicha foizli xarajatlar- bank tomonidan muomalaga chiqarilgan depozit sertifikatlari uchun to'lanadigan foizlardir. Auditor ularni tekshirayotganda dastlab depozit sertifikatlari soni, muddati, ular bo'yicha to'lanadigan foiz stavkasi, ularning qaysi hisobvaraqda yuritilishi kabi omillarni inobatga olishi lozim.

- Chiqarilgan obligatsiyalar bo'yicha foizli xarajatlar
- Chiqarilgan veksellar bo'yicha foizli xarajatlar
- Chiqarilgan boshqa qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizli xarajatlar

- *REPO bitimlari bo'yicha foizli xarajatlar*

Bu xarajatlar qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshirilgan REPO bitimlari bo'yicha foizli xarajatlarni o'z ichiga oladi. Bu xarajatlar 54300 hisobvaraqlarda hisobga olinadi.

Boshqa foizli xarajatlar

Bu xarajatlar yuqorida keltirilgan birorta xarajat turiga kirmaydigan xarajatlar hisoblanadi. Ular 54902- boshqa foizsiz xarajatlar va 54904 –bosh bank/filialdan olingan mablag'lar bo'yicha foizli xarajatlardan iborat.

Foizsiz daromadlarni tekshirish uchun auditor “Foyda va zararlar to'g'risida”gi hisobotning “*Xizmatlar va vositachilik uchun olingan daromadlar*” satrini tekshirishdan boshlaydi. Bu satrda bankning O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va boshqa banklarga ko'rsatilgan xizmatlar uchun, akkreditivlar va akseptlar bo'yicha, overdraft bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlardan vositachilik haqi va to'lovlar ko'rinishida hisoblangan daromadlar, kredit majburiyatlari bo'yicha, menejment bo'yicha, mahalliy va xorijiy to'lovlar bo'yicha, inkasso operatsiyalari bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlardan daromadlar va vositachilik va xizmatlar uchun to'lovlar ko'rinishida boshqa daromadlar aks ettirilishi lozim.

“*Qaram xo'jalik jamiyatlari va qo'shma korxonalar foydasi*”- ushbu satr bo'yicha auditor qaram xo'jalik jamiyatlari va qo'shma korxonalar investitsiyalarining sotilishi yoki chiqib ketishi

natijasida olingan foyda, shuningdek qaram xo`jalik jamiyatlari va qo`shma korxonalar sof foydasidagi bankning ulushi aks etirilishi lozim.

“*Savdo operatsiyalaridan olingan foyda*” bunda ma`lum turdagi aktivlarni sotish yoki boshqacha chiqib ketishi hisobiga olinadigan foyda hisobga olinadi.

“*Valyuta operatsiyalaridan olingan foyda*” valyutani sotish, sotib olish va valyuta bilan amalga oshiriladigan boshqa operatsiyalardan olinadigan foydani o`zida aks ettiradi. Bu satrda

- 45401 “SPOT” bitimi bo`yicha xorijiy valyutalardagi foyda;
- 45405 Hosilaviy instrumentlar bilan tuzilgan bitimlar bo`yicha xorijiy valyutalardan foyda;
- 45409 Valyuta transaksiyalari bo`yicha foyda.

Hisobvaraqlar qoldiqlari yig`indisi hisobga olinadi.

“*Dividendlar ko`rinishidagi daromadlar*”- ushbu satrda xususiy kapitalga qilingan investitsiya bo`yicha olingan dividendlar aks ettiriladi.

“*Investitsiyalardan olingan foyda*”- bu satr bankning qimmatli qog`ozlarga qilingan investitsiyalaridan olingan daromadlarni o`zida aks ettiradi. Quyidagi hisobvaraqlarning qoldiqlari bu satrni tashkil qilishi lozim:

- 45801 Obligatsiya va boshqa qarz vositalariga qilingan investitsiyalarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda;
- 45803 Sotishga mo`ljallangan qimmatli qog`ozlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda;
- 45805 So`ndirish muddatigacha saqlanadigan qimmatli qog`ozlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda.

“*Sof pul moddalarini bo`yicha foyda*”- ushbu satrda inflyatsiya ta`sirini hisobga olish uchun hisobot moddalarini qayta hisoblash natijasi aks ettiriladi. “*Boshqa operatsion daromadlar*”- ushbu satrga yuqoridagi satrlarga kiritilmagan daromadlar kiritiladi. Hozirgi kunda mamlakatimiz tijorat banklarining ko`pchilik qismida aynan foizsiz daromadlarning ulushi deyarli foizli daromadlarning ulushiga teng. Bu banklarning asosiy faoliyat turi hisoblanadigan operatsiyalardan kam daromad olayotganligini anglatadi. Ushbu satr:

- 45901 Bankning asosiy vositalari ijarasidan olingan daromadlar;
- 45905 Bankning boshqa ko`chmas mulkka qilingan investitsiyalardan olingan daromadlar;
- 45909 Bankning asosiy vositalarini sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda;
- 45913 Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan daromadlar;
- 45921 Hisobdan chiqarilgan mablag`larining qaytarilishi;

- 45994 boshqa foizsiz daromadlar hisobvaraqlar qoldiqlarini o`zida aks ettiradi.

Foizsiz xarajatlarni tekshirishda auditor quyidagi hisobvaraqlar qoldiqlariga e`tiborini qaratadi.

- 55100 Vositachilik xarajatlari
- 55300 Xorijiy valyutadan ko`rilgan zarar
- 55600 Tijorat operatsiyalaridan ko`rilgan zarar
- 55700 Qaram xo`jalik jamiyatlariga, qo`shma korxonalarga va sho`ba xo`jalik jamiyatlariga qilingan investitsiyalardan ko`rilgan zararlar
- 55800 investitsiyalardan ko`rilgan zararlar
- 55900 Boshqa foizsiz xarajatlar

Banklar o`z operatsion xarajatlarini ularning bosh banki tomonidan bir yil uchun tasdiqlangan va xabar berilgan smeta assignovaniyalari doirasida amalga oshiradilar.

Bankning operatsion xarajatlari smetasi bo`yicha kreditlarni bank rahbari tasarruf etadi. Bank rahbari bank bo`yicha buyruq chiqarib, smeta assignovaniyalarini tasarruf etish huquqini o`z muoviniga ishonib topshirishga haqlidir. Respublika banki raisi ham buyruq chiqarib smeta bo`yicha assigniyalarni tasarruf etish huquqini o`zining birinchi muoviniga berishi mumkin. Biroq, smeta bo`yicha assignovaniyalarni tasarruf etish huquqini boshqa shahsga berib qo`yish bilan bank raisini uning smeta intizomi ahvoli uchun qonunda belgilangan shaxsiy javobgarlikdan ozod qilmaydi. Smeta assignovaniyalari, shu jumladan kelgusi davrlar xarajatlari hisobidan mablag` sarflash uchun hujjatda kreditlar tasarruf etuvchisining ijozat imzosi bo`lishi shart.

Bankning operatsion xarajatlari uchun ajratilgan smeta assignovaniyalari hisobot yilining 31 dekabrigacha amal qiladi. Tugagan yilda amalda qilingan barcha xarajatlar 31 dekabrigacha o`tkazilishi lozim.

Bankning operatsion xarajatlari hisobi banklar tomonidan balansda quyidagi tegishli hisobvaraqlar yuritiladi: "Ish haqi va xodimlar uchun boshqa xarajatlar", "Ijara va saqlash", "xizmat safari va transport xarajatlari", "Ma`muriy xarajatlar" va shu kabilar. Bu hisobvaraqlarga faqat hujjatlar bilan tasdiqlangan va amalda qilingan xarajatlar kiritiladi.

Kelgusi yillar smetalari hisobidan bankning operatsion xarajatlari uchun qilinadigan xarajatlar hisobi "Puli oldindan to`langan xarajatlar" hisobvarag`ida yuritiladi.

Bu hisobvaraqqa yil oxirida ta`tilga ketadigan xodimlarga to`langan ish haqi, xususan kelasi yilga taalluqli to`lovlar, kelasi yil uchun gazetaga obuna bo`lish xarajatlari, kelgusi yillar smetalari hisobidan o`rni qoplanishi kerak bo`lgan ijaraga olingan binolarni kapital ta`mirlash xarajatlari summasi va shu kabilar o`tkaziladi.

Tijorat banklari daromadlari va xarajatlari auditi bo'yicha tuziladigan auditor hisoboti har bir filialda o'tkazilgan auditorlik tekshiruvdan keyin aniqlangan kamchiliklar, yo'l qo'yilgan xatoliklar va ularni to'g'rilash bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Audit tekshiruvi natijalarini maxfiy saqlash bank uchun juda muhim hisoblanadi. Tijorat banklari daromadlari va xarajatlari auditi bo'yicha tuziladigan auditorlik hisoboti jami auditorlik hisobotining bir qismi hisoblanadi. Unda daromadlar va xarajatlarni hisobga olish, hisobda yuritish, foizlarni hisoblash kabi satrlar mavjud bo'ladi. Auditorlik hisoboti uch qismdan iborat bo'ladi.

- Kirish qismi
- Tahliliy qism
- Xulosa qismi

Kirish qismida auditorlik tekshiruvlari qaysi sanalarda, bankning qaysi bo'limlarida, kimlar tomonidan o'tkazilganligi, balansning qaysi moddalari tekshirilganligi ko'rsatiladi.

Tahliliy qismda esa bankning daromadlari va xarajatlari miqdori, ularni hisobga olish va hisobda yuritishning o'ziga xos jihatlari, bankning daromadlari va xarajatlari to'g'ri hisoblanganligi, tegishli hisobvaraqda aks ettirilganligi, xatoga yo'l qo'ygan mas'ul shaxslar, ularni to'g'rilash muddati, xatoliklar yuzasidan bankka keltirilgan zarar miqdori kabi ko'rsatkichlar aks ettiriladi.

Xulosa qismida bankning umumiy faoliyatiga baho beriladi va bankning faoliyati bo'yicha o'tgan yilga nisbatan erishilgan yutuqlar, kamchiliklar to'liq bayon etiladi. Xulosa faqatgina auditorlik qo'mitasi va u orqali bank Kengashiga taqdim etiladi.

jadval.

“A” bankida o'tkazilgan auditorlik tekshiruvi natijalari to'g'risida¹⁰

Ko'rsatkichlar	IABS dasturi bo'yicha	Auditor hisobi bo'yicha	Farq	Izoh
Foizli daromadlar	898 560	898 560	0	
Foizli xarajatlar	548 505	547 495	-1 010	
Foizsiz daromadlar	462 750	462 750	0	
Foizsiz xarajatlar	150 426	150 426	0	
Operatsion xarajatlar	360 495	360 496	1	
Soliqlar	78 523	78 523	0	
Ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi maxsus zaxira	7 900	7 900	0	

Jadvaldan ko'rinadiki, bankning foizli xarajatlarni hisoblanishida xatolik mavjud. Bu xatolik miqdori 1 011 ming so'mga teng bo'lgan. Ya'ni bosh hisobchi depozitlar uchun foizlar hisoblanishida va operatsion xarajatlarni hisoblashda xatolikka yo'l qo'yilganligini sezmagani.

¹⁰ “A” tijorat banki auditorlik tekshiruvlari asosida tayyorlandi.

Auditor dasturni birma-bir ko`zdan kechiradi va xatoga yo`l qo`ygan bank xodimini topadi. Bizning jadvaldagi xatoga yo`l qo`ygan bank xodimi bankning omonat bo`limi nazoratchi buxgalteri bo`lib chiqdi. U mijozning 31 mln so`m omonatini dasturga kiritayotganda xatoga yo`l qo`ygan ekan. Bu bo`yicha dalolatnoma tuziladi va mijozga to`lanishi lozim bo`lgan 1 010 ming so`m to`lab berilishi lozim. Bank yordamchi buxgalteri tomonidan xodimlarning xizmat safari bo`yicha to`lanishi kerak bo`lgan 1 ming so`m mablag`i noto`g`ri hisoblanagan va buni bank xodimiga to`lashi zarur.

Bankda o`tkazilgan audit natijalari dalolatnomasi ikki nusxada tuziladi. Uning birinchi nusxasi filialda qoldirilsa, ikkinchi nusxasi bosh bankka olib boriladi. Bu nusxa bank Kengashiga taqdim etiladi. Bank Kengashi esa uni belgilangan tarzda ko`rib chiqadi va boshqaruvning tegishli departamentlaridan bu mauammoni hal qilishni talab qiladi. Bank departamenti bu talabni tegishli tarzda bajaradi va bajarilgan ishlar yuzasidan bank Kengashiga axborot beradi. Bu jarayon audit natijalari realizatsiyasi deb nomlanadi.

Bank auditida audit natijalari realizatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Bank auditi natijalari realizatsiyasi bankda ishlayotgan yoki xato ishlayotgan xodimlari topishda va ularga yordam berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Unga tegishli department orqali ta`sir o`tkaziladi va yo`l qo`yilgan xatoliklarni to`g`rilash uchun maxsus topshiriqlar beriladi.

Bank auditi shunisi bilan muhimki, auditor tomonidan aniqlangan xato va kamchiliklar to`g`rilash uchun bank Kengashiga taqdim etiladi. Bank kengashi esa topilgan xatoliklarni to`g`rilash uchun bank boshqaruviga ko`rsatmalar beradi. Bu jarayon bankda yaxshi ishlayotganlarni jazolash, ularga to`g`ri yo`l ko`rsatish, qilingan xatoliklarni qayta qilmaslikni o`rgatadi.

Reja:

1. Bank debitor va kreditorlar holatini audit qilish tartibi

2. Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar auditi

1. Bank debitor va kreditorlar holatini audit qilish tartibi

Debitor va kreditor qarzlari holati bo'yicha tekshirish:

Filial tomonidan to'lovsizliklarni kamaytirish, to'lov intizomini mustahkamlash borasida qilingan ishlarga baho berish uchun quyidagilarga e'tibor beriladi.

- mol jo'natuvchilardan yoki to'lovchilardan bo'lgan qarzlarning o'sib borish sabablariga;
- favqulotda ko'mita ishiga baho berish: yagona moliyaviy hisob-kitob kunlarining o'tkazilishiga;
- joylarda debitor va kreditor qarzlari bo'yicha tekshirishlar o'tkazilishiga;
- har oyda tashkilotlardan debitor va kreditor qarzlari bo'yicha talqinlar, muddati o'tgan qarzlarga taqqoslama dalolatnomalarining talab qilib olinishi ahvoliga.

• O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995 yil 12 may va 1999 yil 24 yanvardagi to'lov intizomini mustahkamlash chora-tadbirlari borasidagi va boshqa farmon hamda qarorlarning bajarilishi ustidan nazoratning qanday yo'lga qo'yilganligi va h.

Bank kapitali va qimmatbaho qog'ozlari bo'yicha ishlarni tekshirish. Ushbu ishlarni tekshirish bankda ustav kapitalni ko'paytirish borasida qilingan ishlarga baho berish va bo'limga o'rnatilgan me'yori va uning haqiqatda bajarilishi tahlil qilish bilan boshlanadi. Aksiyadorlar to'lovlarining yuritilishi, aksionerlar shaxsiy yig'ma jildlarining rasmiylashtirilishi, ular bilan shartnomalar tuzilishi ahvoli to'liq tekshiriladi. Bundan tashkari aksiyadorlik kapitali bilan boshqa buxgalteriya operatsiyalari qonuniyligi ham tekshirilishi shart.

2. Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar auditi

Qimmatli qog'ozlar bilan o'tkaziladigan operatsiyalar auditining maqsadi:

1. Bank qimmatli qog'ozlari bilan operatsiyalari hisobini qonun va me'yorlar talablari darajasida amalga oshirayotganligiga amin bo'lish
2. Qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisidan tushgan daromad(xarajatlarni) o'z vaqtida daromadlar (xarajat) hisobvarag'ida aks ettirilganligini aniqlash
3. Qimmatli qog'ozlarga qo'yilmalar hisobini hisobvaraqdagi qoldig'ini tasdiqlash

Tekshiruv manbalari:

- balans
- shaxsiy hisobvaraqdan ko'chirma
- kunlik qoldiq qiymati
- investitsiyalarning taqsimlanishi
- qimmatli qog'ozlari bo'yicha hisobot

Auditor tomonidan filialda qimmatli qog'ozlari auditi ko'paytirish imkoniyatlari urganib chiqilib, zarur tavsiyalar berish talab qilinadi. Bank kapitalini tekshirishda aksionerlarga dividendlar hisoblanishi va to'lanishi ham bir yo'lga tekshirib ko'riladi.

Bulardan tashqari ushbu bo'limga tekshirishda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- aksiyadorlardan kelib tushgan so'roklarni o'rganib chiqish, ularga javob tayyorlash;

- fond portfeli bo'yicha hisobotlarni o'z vaqtida tayyorlanishi va kerakli joylarga berilishi;
- davlat qisqa muddatli obligatsiyalari bo'yicha operatsiyalarning balansda to'g'ri aks ettirilishi va qayta baholanishi;
- sotib olingan aksiya paketlari emitentlarining moliyaviy ahvolini o'rganish jarayonidagi tahlillarning mavjudligi;
- fond portfeli yig'ina jildidagi hujjatlarning to'liqligi (emitent balansi, moliyaviy natijalar bo'yicha hisobotlar, aksiyadorlar umumiy yig'ilishi qarorlarining mavjudligi.);
- hisoblangan dividendlarni undirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar ahvoli;
- birja va birjadan tashdari savdodagi bitimlar bo'yicha tuzilgan shartnomalarning holati, yuridik ekspertizadan o'tkazilganlik darajasi;
- qimmatli qog'ozlar operatsiyalaridan kutilayotgan zararlarga zahiralarning yaratilishi va boshqalar.

Tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar quyidagi me'yoriy hujjatlar orqali tartibga solinadi:

- "Auditorlik faoliyati to'risida"gi qonun. 2007 yil 17 dekabr
- "Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi" qonun. 1996 yil 30 avgust
- "Tijorat banklari tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan o'tkaziladigan operatsiyalarga va ularning boshqa korxonalar ustav kapitalida qatnashishga qo'yiladigan talablar to'g'risida" nizom 2008 yil 27 dekabr
- "Tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning buxgalteriya hisobi to'g'risida" yo'riqnoma 2008 yil 13 dekabr

I. O'z bilimini tekshirish bo'yicha savollar

1. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan aktiv operatsiyalarining hisobi qanday tekshiriladi?
2. Tijorat banklarining investitsion faoliyati nimadan iborat?
3. Bankning karz majburiyatlari va aksiyalariga kuyilmalar kanday tartibda tekshiriladi?
4. Bank tomonidan bunday amalga oshiriladigan operatsiyalarining daromadligi darajasi qanachlik samara beradi?
5. Depozit sertifikatlari nima uchun chiqariladi va u bo'yicha foiz tulashni tekshirishda nimalarga e'tibor karatish lozim?

8-mavzu. Valyuta operatsiyalari auditi

Reja:

- 1. Chet el valyutasidagi bank operatsiyalarini audit qilish tartibi**
- 2. Ayiraboshlash shaxobchalarini audit qilish tartibi**

Chet el valyutasidagi bank operatsiyalarini audit qilish tartibi O'zR MB Boshqaruvi hamda O'zR Moliya vazirligining chet el valyutasidagi operatsiyalarni amalga oshirish va nazorat etishni tashkil qilish tartibi to'g'risidagi ko'rsatmalariga qat'iy rioya etilishiga e'tibor beriladi.

"Naqd chet el valyutalari" nomli balansdagi 10511-hisobvaraqa debeti bo'yicha quyidagilar jujjat asosida audit qilinadi:

- a) muomalada bo'lgan naqd chet el valyutasini va to'lov hujjatlarini harid qilishga oid qoidalariga rioya qilinishi, O'zR MB ning operatsiya amalga oshirilayotgan kunda amalda bo'lgan kursi ko'llanishi va to'lanishi lozim bo'lgan sumdagi ekvivalentini aniqlash to'g'riligi va o'z vaqtida amalga oshirilishi;
- b) hamdo'stlik mamlakatlari naqd valyutasini sotib olishning belgilangan qoidalariga rioya qilinishi;
- v) chet el valyutasini hamda valyutadagi hujjatlarni sotib olish operatsiyalari 378-shakldagi ro'yhatda o'z vaqtida to'g'ri aks ettirilishi;
- g) 377-shakldagi ma'lumotnoma to'g'ri rasmiylashtirilishi va tegishli nusxalari mijozlarga berilishi;
- d) harid qilingan Naqd chet el valyutasi hamda valyutadagi to'lov hujjatlari to'liq va o'z vaqtida kirim qilingani. Tekshiruv valyuta va cheklar, to'lov hujjatlarini sotib olishda yozib beriladigan 377-shakldagi ma'lumotnomani 378-shakldagi ro'yhat yozuvlariga qiyoslash orqali amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, harid qilingan chet el valyutasi hamda valyuta hujjatlari to'liq kirim qilingani xorijiy fuqarolar ishlatilmagan sumlarni valyutaga ayirboshlaganiga bog'liq holda audit qilinayotgan bank muassasasiga qaytarilgan 377-shakldagi ma'lumotnomaning birinchi nusxalari bo'yicha audit qilinadi, buning uchun tegishli kundagi shu ma'lumotnomalarning dalillari 378-shakldagi ro'yhat bilan taqqoslanadi;

- e) tashkilotlar va muassasalar, shuningdek, bankning ayirboshlash punktlari topshirgan chet el valyutasi va pul cheklari to'liq kirim qilingani. Inkassatorlar keltirgan xaltalardagi chet el valyutasi qayta sanalishi tartibiga rioya qilinishi;
- j) boshqa bank muassasalaridan inkassatorlar orqali kelgan chet el valyutasi va chet el valyutasidagi to'lov hujjatlari to'liq kirim qilingani. Aloqa organlaridan chet el valyutasi bo'lgan jo'natmalarni olish tartibiga rioya qilinishi (xabarnomalar qayd etilishi, ishonchnomalar berilishi, boyliklar kirim qilinishi ustidan nazorat).

10511-hisobvaraqaqning kredit qismi bo'yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarni audit qilishda quyidagilar audit qilinadi:

- a) rezidentlariga chet el valyutasi va chet el valyutasidagi to'lov hujjatlarini sotishning amaldagi qoidalari va me'yorlariga rioya etilishi, sotiladigan valyuta summasi hisob-kitob qilinganining to'g'riligi;

- b) chet el valyutasini sotish operatsiyalari sotilgan Naqd chet el valyutasi hisobini yuritish bo'yicha 394-shakldagi daftarda o'z vaqtida va to'g'ri qayd etilishi;
- v) 391-shakldagi ma'lumotnoma to'g'ri rasmiylashtirilishi va tegishli nusxalari mijozlarga berilishi;
- g) sotiladigan valyuta ayirboshlash punktining sotilgan chet el valyutasi hisobini yuritish daftarida to'g'ri ko'rsatilgani;
- d) chet el valyutasini Respublikadan tashqariga olib chiqish uchun 800-shakldagi ruxsatnoma to'g'ri rasmiylashtirilgani, valyuta sotilganda vositachilik haqi undirilgani;
- e) xizmat safari xarajatlari uchun tashkilotlar va korxonalarga chet el valyutasi sotishning belgilangan tartibiga rioya qilinishi;
- j) chet el valyutasi va chet el valyutasidagi to'lov hujjatlarini O'zbekistan Respublikasining boshqa banklariga yoki bevosita chet el bankiga jo'natish bo'yicha operatsiyalarning to'g'riligi va asosli
- d) belgilangan hollarda foizlar to'g'ri hisoblangani va hisobvaraqlar, bo'yicha bajarilgan operatsiyalar uchun vositachilik haqi undirilgani.

29802-balans hisobvarag'ida chet el valyutasida amalga oshirilgan operatsiyalar hujjatlar asosida audit qilinadi:

- a) mablag'lar 29802-hisobvaraqlarning kreditiga kiritilgani asosli ekanligi (qayd etilgan yozuvlar banklarning kredit avizolari, bevosita chet el banklaridan kelgan pul jo'natmalari yoki xorijdan yuborilgan jo'natmalar egasining manzili o'zgarganida muassasalar beradigan kredit avizolari bilan tasdiqlanishi);
- b) jo'natmani oluvchilarga mablag' to'lashning qonuniyligi, belgilangan hollarda naqd valyuta omonatlarga yo'naltirilgan jo'natmalar hisobidan sotilishi.

Naqd chet el valyutasi va to'lov hujjatlari bilan bog'liq inkasso operatsiyalari bo'yicha quyidagilar hujjatlar asosida audit qilinadi:

a) rezident va norezidentlardan naqd chet el valyutasi va to'lov hujjatlarini sumda, hamda chet el valyutasida inkasso uchun qabul qilishning to'g'riligi;

b) inkasso operatsiyalarining to'g'ri rasmiylashtirilishi, hamda 90972-hisobvaraqlarda hisobga olinishi;

v) inkasso uchun qabul oshirishning qonuniyligi audit qilinadi:

a) nazorat va ma'lumot tusidagi materiallar (chet el valyutasi bo'yicha malumotnomalar, chet el valyutasi va sumdagi to'lov hujjatlarining namunalari, operatsiya o'tkazish qoidalari va hokazolar) borligi, hamda ulardan amaliy ishda foydalanish, Aynan shu masala ayirboshlash punktlarida ham audit qilinadi;

b) hisobot sanalarida chet el valyutasi qayta baholanishi va kursdagi farq tegishli xisobvaraqlarga o'tkazilishining to'g'riligi.

Chet el valyutasining sumdagi ekvivalentini aniqlashda kursdagi farq, noto'g'ri ko'rsatilishiga pul qo'yilganini yashirish maqsadida muayyan hisobvaraqlarga o'tkazilishi mumkin bo'lmagan kursdagi farqlar summasi shchu hisobvaraqlarga noqonuniy tarzda o'tkazilgani;

v) valyuta operatsiyalari bajarilgani uchun yuridik va jismoniy shaxslarning hisobvaraqlaridan bankning vositachilik haqi amaldagi tariflarga muvofiq to'g'ri undirib olingani. Bu summalar bank daromadiga to'liq va o'z vaqtida o'tkazilgani. Chet el valyutasini sotib olishda vositachilik haqining miqdoriga rioya etilishi;

g) Naqd chet el valyutasi bilan operatsiya o'tkazuvchi kassirlarning ish o'rinlari jixozlanishi, valyuta boyliklari hisob berish sharti bilan topshirilishi, kassirlar o'rtasida biridan ikkinchisiga berilishi, saqlanishi, dastalanishi va urab boglanishi, valyuta boyliklaridagi kamomadni qoplash tartibi, tusatdan audit o'tkazish va chet el valyutasini nazorat tarzida qayta sanash to'g'riligi;

d) qat'iy hisobda turadigan blankalar hisobini yuritishdagi ahvol va ulardan foydalanish ustidan nazorat;

e) valyuta operatsiyalarini o'tkazishga asos bo'lib xizmat qiladigan hujjatlarni rasmiylashtirishning sifati, ya'ni ular uchirib yozilgan, qo'shimcha kiritilgan, mumkin bo'lmagan usulda tuzatilgan yoki mijozlar nomidan bank (ayirboshlash punkti) xodimlari, shuningdek boshqa shaxslar tomonidan imzolangan hollar bor-yo'qligi.

Shunday hujjatlar borligi aniqlangan taqdirda ular (zarur hollarda mutaxassis ekspertlarni jalb etib) sinchiklab tekshirilishi hamda valyuta va boshqa boyliklarni talon-taroj qilish maqsadida kalbakilashtirilgan bo'lsa, tergov organlariga topshirish uchun belgilangan tartibda olib qo'yiladi;

j) bank muassasalari va ayirboshlash punktlari rezident hamda norezidentlarga uzluksiz va sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlashi, mijozlarga xizmat ko'rsatishning belgilangan soatlariga rioya qilishi;

z) valyuta operatsiyalarini bajaruvchi va ularni nazorat etuvchi shaxslarni ishga qabul qilish qoidalariga rioya etilishchi, ularning shaxsiy yig'ma jildlari mavjud nizomga muvofiq rasmiylashtirilishi. Xodimlar bajarilayotgan operatsiyalarga doir amaldagi me'yoriy hujjatlarni bilishlari;

i) bank muassasalarida valyuta qilingan boyliklar va to'lov hujjatlari, shuningdek, qoplash summasi kechikkan hollarda banklarga so'rovnomalar o'z vaqtida jo'natilishi;

g) inkasso qilingan boyliklar uchun mijozlar bilan hisob-kitob olib borilishi tartibiga rioya etilishi. i va diplomatik vakolatxonalari nomlga davlat valyutasida hisobvaraqlar ochishning, shuningdek, davlat tashkilotlari nomiga xalqaro s'ezdlar, kongresslar va boshqa xil xalqaro kengashlar qatnashchilaridan tushadigan badallar hisobini yuritish uchun hisobvaraqlar ochishning O'zbekistan Respublikasi Moliya vazirligi yo'riqnomasi bilan belgilangan tartibiga, hamda shu hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirish qoidalariga rioya etilishi hujjatlar asosida audit qilinadi.

"Saqlanayotgan qimmatbaho buyumlar" nomli 93609-balans hisobvarag'i bo'yicha quyidagilar hujjatlar asosida audit qilinadi:

- kelib tushgan yo'l cheklari va yirtma cheklar hamda 377-shakldagi ma'lumotnoma blankalari kiringa to'liq kiritilgani, cheklar bo'yicha esa ular hisobdan chiqarilishining asosli ekanligi;

Balansdagi 10301, 10305, 10511, 10515, 19909, 29802, 40301, 40501, 50402 va 50502-hisobvaraqlar bo'yicha valyuta operatsiyalarini amalga operatsiyalarini amalga oshirishni bank ichida nazorat qilish to'g'ri yo'lga qo'yilgani, hamda valyuta operatsiyalari keyin tekshirilishining ahvoli;

k) valyuta operatsiyalari bo'yicha hisob-kitob-pul hujjatlari rasmiylashtirilishi va saqlanishi qoidalariga rioya etilishi;

l) valyuta operatsiyalari bo'yicha daromad va xarajatlarning hisoblanishi va hisobning to'g'ri olib borilishi.

Bosh boshqarmalarni audit qilish jarayonida rezident va norezidentlarga valyuta xizmati ko'rsatish bo'yicha ayirboshlash punktlarining ishi ham audit qilinadi.

Tekshiruv ayirboshlash punktlari va karashli bo'lgan bank muassasasi xodimlari uchun ham, ayirboshlash punktlari xodimlari uchun ham ko'tilmagan bo'lishi kerak.

2. Ayirboshlash shaxobchalarini audit qilish tartibi

Ayirboshlash punktida milliy va xorijiy valyuta, valyutaga doir to'lov hujjatlari, qat'iy hisobda turadigan blankalar va boshqa boyliklar borligini bevosita auditorning o'zi ayirboshlash punkti xodimlari ishtirokida, 2 - bobida ko'zda tutilgan chiqadi. Naqd pul va muassasasiga tegishli navbatdagi hisobot jo'natilganidan keyin amalga oshirilgan operatsiyalar bo'yicha summalarni hisobga olgan holda qiyoslanadi.

Ayirboshlash punktlarida naqd boyliklarni tekshirish bilan bir qatorda quyidagilar aniqlanadi:

a) Ayirboshlash punktini tashkil etish to'g'risida tegishli hujjatlar (bank boshqarmasining ayirboshlash punkti amalga oshirishi mumkin bo'lgan operatsiyalar, ayirboshlash punktata rahbarlik va uning faoliyatini nazorat qilish zimmasiga yuklatilgan mansabdor shaxslar ro'yhati ilova qilingan buyrug'i) borligi, bitta xodim ishlaydigan ayirboshlash punktlarida esa u amalga oshirishi ruxsat etilgan valyuta operatsiyalari to'g'ri bajarilayotgani;

b) Naqd chet el valyutasi va to'lov hujjatlarini sotib olish hamda ishlatilmagan summlarni chet el valyutasiga qayta ayirboshlash operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalariga rioya etilishi. Tekshiruv o'tkazilgan kunda harid qilingan valyuta va to'lov hujjatlari o'z vaqtida va to'liq qayd etilgani.

Mavjud pul chet el valyutasi va boshqa boyliklar audit uchun to'liq, taqdim etilganini aniqlash maqsadida ular ayirboshlash punktlarining ombor (javon)lari va xodimlarning stoli galadonlarida qolib ketmaganini tekshirish zarur;

v) ayirboshlash punktlari muxofazalashning texnik vositalari va telefon bilan jixozlangani, pul omborlari bilan ta'minlangani, har bir kassirda plombir va bankning to'rtburchak muxri borligi, ularni saqlash qoidalariga rioya qilinishi;

g) ayirboshlash punktlari milliy valyuta va chet el valyutasi, yo'l cheklari, qat'iy hisobda turadigan blankalar (377-shakldagi ma'lumotnomalar va 0402004-shakldagi kvitansiya daftarlari, valyutani chetga olib chiqish uchun beriladigan ruxsatnomalarning blankalari) bilan o'z vaqtida va zarur miqdorda taminlanishi;

d) boyliklar va hujjatlar ayirboshlash punktlariga etkazib berilishi qoidalariga rioya qilinishi, ular ayirboshlash punktlaridan bank muassasalariga o'z vaqtida va to'liq olib ketilishi. Boyliklar yo'lda saqlanishining ahvoli;

e) boyliklar va qat'iy hisobda turadigan blankalar (shu jumladan, kassirlar vaqtincha bo'lmagan paytda), shanba va yakshanba kunlari operatsiya o'tkazish uchun olingan milliy valyuta va chet el valyutasidagi bo'nak saqlanishi qoidalariga rioya etilishi;

j) ayirboshlash punktining yakunlangan ish kuni to'g'risidagi hisoboti berilishi muddatiga va boyliklar KOLDIRI bank muassasasiga yoki inkassatorlarga topshirilishi qoidalariga rioya qilinishi. hisobot tuzilishi to'g'riligi va uni asoslovchi hujjatlar borligi, hisobotda ko'rsatilgan operatsiyalar bank muassasasi balansida to'liq va o'z vaqtida aks ettirilishi;

z) ayirboshlash punktlarida pul summalari ortiqcha va kam chiqishi, buning sabablari, shunday dollar yuzasidan ko'riladigan chora-tadbirlar;

i) ayirboshlash punktlarini muntazam suratda to'satdan audit qilib turish va audit natijalarini ko'rib chiqish.

Ayirboshlash punktlarini audit qilish natijalari bo'yicha dalolatnoma tuziladi. Unda milliy valyuta, chet el valyutasi va to'lov hujjatlari, shuningdek, qat'iy hisobda turadigan blankalar borligi hamda ular bank muassasasining buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga mos kelishi, ayirboshlash punktlari muxofazalashning texnik vositalari bilan qay darajada jixozlangani, fuqarolarga valyuta xizmati ko'rsatish operatsiyalarini amalga oshirish qoidalariga rioya k;ilinishi va auditorning ixtiyoriga ko'ra boshqa masalalar ko'rsatib o'tiladi.

Toshkent shahar Bosh boshqarmasida chet el valyutasidagi bank operatsiyalarini audit qilish jarayonida eksport-import shartnomalarini to'g'ri ro'yhatga olish va uni bajarilishi qonuniyligi, eksport shaotnomalari bo'yicha mablag'larning o'z vaqtida kelib tushishi, kelib tushgan chet el valyutalari bo'yicha majburiy to'lovlarni belgilangan tartibda amalga oshirilishi tek;uriladi. Bundan tashqari, chet el oshirishni bank ichida nazorat qilish to'g'ri yo'lga qo'yilgani, hamda valyuta operatsiyalari keyin tekshirilishining ahvoli;

k) valyuta operatsiyalari bo'yicha hisob-kitob-pul hujjatlari rasmiylashtirilishi va saqlanishi qoidalariga rioya etilishi;

l) valyuta operatsiyalari bo'yicha daromad va xarajatlarning hisoblanishi va hisobning to'g'ri olib borilishi.

Bosh boshqarmalarni audit qilish jarayonida rezident va norezidentlarga valyuta xizmati ko'rsatish bo'yicha ayirboshlash punktlarining ishi ham audit qilinadi.

Tekshiruv ayirboshlash punktlari va karashli bo'lgan bank muassasasi xodimlari uchun ham, ayirboshlash punktlari xodimlari uchun ham ko'tilmagan bo'lishi kerak.

Ayirboshlash punktida milliy va xorijiy valyuta, valyutaga doir to'lov hujjatlari, qat'iy hisobda turadigan blankalar va boshqa boyliklar borligini bevosita auditorning o'zi ayirboshlash punkti xodimlari ishtirokida, 2 - bobida ko'zda tutilgan chiqadi. Naqd pul va muassasasiga tegishli navbatdagi hisobot jo'natilganidan keyin amalga oshirilgan operatsiyalar bo'yicha suxmalarni hisobga olgan holda qiyoslanadi.

Ayirboshlash punktlarida naqd boyliklarni tekshirish bilan bir qatorda quyidagilar aniqlanadi:

a) Ayirboshlash punktini tashkil etish to'g'risida tegishli hujjatlar (bank boshqarmasining ayirboshlash punkti amalga oshirishi mumkin bo'lgan operatsiyalar, ayirboshlash punktata rahbarlik va uning faoliyatini nazorat qilish zimmasiga yuklatilgan mansabdor shaxslar ro'yhati ilova qilingan buyrug'i)

borligi, bitta xodim ishlaydigan ayirboshlash punktlarida esa u amalga oshirishi ruxsat etilgan valyuta operatsiyalari to'g'ri bajarilayotgani;

b) Naqd chet el valyutasi va to'lov hujjatlarini sotib olish hamda ishlatilmagan sumlarni chet el valyutasiga qayta ayirboshlash operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalariga rioya etilishi. Tekshiruv o'tkazilgan kunda harid qilingan valyuta va to'lov hujjatlari o'z vaqtida va to'liq qayd etilgani.

Mavjud pul chet el valyutasi va boshqa boyliklar audit uchun to'liq taqdim etilganini aniqlash maqsadida ular ayirboshlash punktlarining ombor (javon)lari va xodimlarning stoli g'aladonlarida qolib ketmaganini tekshirish zarur;

v) Ayirboshlash punktlari muxofazalashning texnik vositalari va telefon bilan jixozlangani, pul omborlari bilan ta'minlangani, har bir kassirda plombir va bankning to'rtburchak muxri borligi, ularni saqlash qoidalariga rioya qilinishi;

g) Ayirboshlash punktlari milliy valyuta va chet el valyutasi, yo'l cheklari, qat'iy hisobda turadigan blankalar (377-shakldagi ma'lumotnomalar va 0402004-shakldagi kvitansiya daftarlari, valyutani chetga olib chiqish uchun beriladigan ruxsatnomalarning blankalari) bilan o'z vaqtida va zarur miqdorda taminlanishi;

d) Boyliklar va hujjatlar ayirboshlash punktlariga etkazib berilishi qoidalariga rioya qilinishi, ular ayirboshlash punktlaridan bank muassasalariga o'z vaqtida va to'liq olib ketilishi. Boyliklar yo'lda saqlanishining ahvoli;

e) Boyliklar va qat'iy hisobda turadigan blankalar (shu jumladan, kassirlar vaqtincha bo'lmagan paytda), shanba va yakshanba kunlari operatsiya o'tkazish uchun olingan milliy valyuta va chet el valyutasidagi bo'nak saqlanishi qoidalariga rioya etilishi;

j) Ayirboshlash punktining yakunlangan ish kuni to'g'risidagi hisoboti berilishi muddatiga va boyliklar qoldig'i bank muassasasiga yoki inkassatorlarga topshirilishi qoidalariga rioya qilinishi. hisobot tuzilishi to'g'riligi va uni asoslovchi hujjatlar borligi, hisobotda ko'rsatilgan operatsiyalar bank muassasasi balansida to'liq va o'z vaqtida aks ettirilishi;

z) Ayirboshlash punktlarida pul summaları ortiqcha va kam chiqishi, buning sabablari, shunday dollar yuzasidan ko'riladigan chora-tadbirlar;

i) Ayirboshlash punktlarini muntazam suratda tusatdan audit qilib turish va audit natijalarini ko'rib chiqish.

Ayirboshlash punktlarini audit qilish natijalari bo'yicha dalolatnoma tuziladi. Unda milliy valyuta, chet el valyutasi va to'lov hujjatlari, shuningdek, qat'iy hisobda turadigan blankalar borligi hamda ular bank muassasasining buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga mos kelishi, ayirboshlash punktlari muxofazalashning texnik vositalari bilan kay darajada jixozlangani, fuqarolarga valyuta xizmati ko'rsatish operatsiyalarini amalga oshirish qoidalariga rioya qilinishi va auditorning ixtiyoriga ko'ra boshqa masalalar ko'rsatib o'tiladi.

Toshkent shahar Bosh boshqarmasida chet el valyutasidagi bank operatsiyalarini audit qilish jarayonida eksport-import shartnomalarini to'g'ri ro'yhatga olish va uni bajarilishi qonuniyligi, eksport shartnomalari bo'yicha mablag'larning o'z vaqtida kelib tushishi, kelib tushgan chet el valyutalari bo'yicha majburiy to'lovlarni belgilangan tartibda amalga oshirilishi tekuziriladi. Bundan tashqari,

chet el valyutasidagi bank operatsiyalarini audit qilishda xodimlarning chet ellarga xizmat safari borish uchun olingan hisobotdagi chet el valyutalarining to'g'ri berilganligi va topshirilgan bo'nak hisobotlarining rasmiylashtirilishi, hisobotning to'g'ri topshirilganligiga e'tibor qaratilishi lozim.

Valyuta hisob operatsiyalari buyicha tekshirish.

Valyuta hisob operatsiyalarini tekshirishda quyidagilarga e'tibor beriladi:

- valyuta hisob raqamlarining to'g'ri ochilganligi:
 - chet el valyutasida amalga oshirilgan operatsiyalarning o'z vaqtida va to'g'ri bajarilganligiga:
 - chet el valyutasidagi yuridik va jismoniy shaxslarning hisob varaqlari bo'yicha buxgalteriya hisobining to'g'ri olib borilishi:
 - eksport va import shartnomalarining hisobga olinish ahvoli va ular bo'yicha yig'ma jildlarning yuritilishi ahvoli:
 - eksport va import operatsiyalari bo'yicha dsbitor va kreditor qarzlarning paydo bo'lish sabablari va ular bo'yicha ko'rilgan choralar:
- chet el valyutasida amalga oshirilgan operatsiyalarning o'z vaqtida va to'g'ri bajarilishi:
 - valyuta hisobvarag'idagi valyuta mablag'larining o'z vaqtida va to'g'ri qayta baholanishi:
 - valyuta ayirboshlash shaxobchasining texnik jihozlanishi va u erda ish yuritish ahvoli Adliya vazirligidan 2000 yil 12 avgustda 958-son bilan ro'yxatga olingan Markaziy bankning «Ayirboshlash shaxobchalari to'grisida»gi 473-tartib asosida tekshiriladi.

Bulardan tashqari valyuta amaliyotlarini tekshirishda «Western Union» pul o'tkazmalarini o'tkazish tartibi bo'yicha ularning to'g'ri qabul qilib o'tkazilishi va berilishi tartibi ham tekshirib ko'riladi.

I. O'z bilimini tekshirish bo'yicha savollar

1. Chet el valyutasidagi operatsiyalarni auditdan o'tkazish tartibi.
2. Naqd chet valyutasidagi operatsiyalar qanday audit qilinadi?
3. Inkasso operatsiyalarini audit qilish.
4. Banklarning vakillik hisob varaqlarini audit qilish tartibi.

10-mavzu. Auditorlik risklari va auditorlik xulosalari

Reja:

1. Auditorlik faoliyati bilan bog'liq risklar
2. Auditorlik xulosalari va ularning turlari

1. Auditorlik faoliyati bilan bog'liq risklar

Audit va moliyaga oid ayrim manbalarda «risk» atamasi turlicha tarjima qilib qo'llanilmoqda («tavakkalchilik», «xatarlilik», «xavf- xatar», «tahlika», «g'ov» va h. k.). Auditorlik faoliyatiga nisbatan bunday tarjimalar «risk» atamasining asl mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Bu borada biz professor T. S. Malikov fikriga qo'shilamiz (31. 5-bet). Umuman murakkab ilmiy atamalarni ularning mohiyatini ifodalamaydigan tarjimalar bilan almashtirmasdan, birinchi marta qo'llanilganida izohlagan holda, keyinchalik aslini qo'llash maqsadga muvofiq.

№9 - «Muhimlik va auditorlik riski» nomli AFMS ga muvofiq: **Auditorlik riski** – bu auditorlik tekshiruvi natijalari bo'yicha auditorlar tomonidan sub'ektiv aniqlanadigan, moliyaviy hisobotda, uning ishonchliligi tasdiqlanganidan so'ng xatolar mavjudligini tan olish yoki moliyaviy hisobotda bunday kamchiliklar haqiqatan ham yo'q bo'lgan-da, unda kamchiliklar mavjud deb tan olinish ehtimolidir.

Faraz qilaylik, agar auditor salbiy xulosa bersa yoki xulosa berishdan voz kechsa o'zini xavf-xatar ostiga qo'ymas-ligi mumkin. Ammo bu noto'g'ri fikr, chunonchi, auditor uchun bu holda mijozlarini yo'qotish xavfi vujudga keladi. Bundan tashqari, auditor har qanday, hatto, mijoz-tijorat bank moliyaviy hisobotini to'liq tasdiqlaydigan xulosa berganida ham, u shartnoma majburiyatlari bilan bog'liq xavf-xatarni o'z zimmasiga oladi. Auditorlik faoliyatida uchraydigan bunday xavf-xatarlar yigindisini keyinchalik **auditorlik risklarning maqbul to'plami** deb atash mumkin.

Ma'lumki, har qanday malakali va puxta o'tkazilgan auditorlik tekshiruvi ham auditorlik riskini to'liq bartaraf eta olmaydi. Shuning uchun auditorlik amaliyotida uning (auditorlik riskining) maqbul chegarasi **5% deb qabul qilingan**. Ya'ni, auditorlik tashkiloti tomonidan berilgan yuzta auditorlik xulosasidan beshtasi munozarali masalalar bo'yicha noto'g'ri xulosalar bo'lishi mumkin. Bunday risk ya'ni, 5% miqdorda noto'g'ri xulosa berish ehtimoli auditorlik tashkiloti uchun muhim hisoblanmaydi va uning raqobatbardoshligini pasaytirmaydi. Aksincha, bu ko'rsatkich (5%)ni yanada pasaytirishga urinish behuda kuch va mablag' sarflashga olib keladi hamda raqobatbardoshlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umuman **auditorlik riskining maqbul to'plamiga** quyidagi shart-sharoitlar asosiy ta'sirini ko'rsatadi.

1. Mijoz-tijorat bank faoliyati(biznesi)ning ko'lami. Mijoz-tijorat bankda sodir bo'ladigan xo'jalik muomalalarining miqdori qanchalik ko'p bo'lsa, auditorlik riski shunchalik yuqori bo'ladi va uning moliyaviy hisobotidan shuncha kengroq hajmda foydalanish zarur bo'ladi. Auditorlik risk darajasini aniqlashda moliyaviy hisobot ma'lumotlaridan foydalanuvchilarning fikrlari asos bo'lib

hisoblanadi. Masalan, agar aktsiyadorlik jamiyati qo'shimcha aktsiya chiqarishni rejalishtirmagan bo'lsa, u holda faqat haqiqiy aktsiyadorlar fikri inobatga olinadi. Agar qo'shimcha aktsiya chiqariladigan bo'lsa, aktsiyalarga obuna bo'luvchilar fikrlari ham inobatga olinadi. Yangi aktsiyadorlarni asosan yuqori dividendlar va ijobiy auditorlik xulosasi bilan jalb qilish mumkin.

2. Mulkchilikning tashkiliy-huquqiy shakllari ham auditorlik risklarning maqbul to'plamiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ochiq turdagi aktsiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy hisobotlari yopiq turdagi aktsiyadorlik jamiyatlarinikiga qaraganda aktsiyadorlarining ishonchini ko'proq qozonganligi bois, auditorlik riskini pasaytirishi mumkin. Bu ochiq turdagi aktsiyadorlik jamiyatlarida har xil mulkdorlar mavjudligi bilan izohlanadi. Shuningdek, aktsiyadorlarning manfaatlari har doim ham bir-birinikiga mos kelavermaydi va shuning uchun ham ular bir-birlarini nazorat qilib turadilar.

3. Kreditorlik qarzlarning miqdori va tavsifi. Mijoz-tashkilot kreditorlari qanchalik yirik tijorat banklardan iborat bo'lsa, demak, uning moliyaviy hisobotiga ishonch shuncha yuqori ekanligi va uni tekshirish bilan bog'liq tavakkalchilik xatari shunchalik past bo'ladi.

Auditorlik riskiga boshqa shart-sharoitlar ham ta'sir ko'rsatadi. Jumladan: mutaxasislarning buxgalteriya hisobini bilishi, auditorlik tekshiruviga umumiy yondashuv, me'yoriy-huquqiy tizimdagi o'zgarishlar, hisobning kompyuterlashtirilganlik darajasi, mijoz-tijorat bankdagi ichki nazorat tizimining ishonchliligi, rahbarlar almashinishi va ularning shaxsiy fazilatlarini, olingan natijalarni baholash va ularning to'liqligi, mazkur tashkilot faoliyatiga xos bo'lmagan muomalalar miqdori va sh. k.

Demak, ***auditorlik risklarning maqbul to'plami deganda, o'tkazilgan auditorlik tekshiruvlari natijasida yangilish mulohazaga kelish va natijada, noto'g'ri auditorlik xulosasi tuzish ehtimoli(xavfi) tushuniladi.***

Yuqorida bayon etilganidek, ***auditorlik risklarining maqbul to'plami*** bir qancha risklardan iborat.

Umumiy auditorlik amaliyotida ***auditorlik risklarining maqbul to'plamiga*** quyidagicha yondashuv ishlab chiqilgan va ular ingliz tilidagi abbreviaturasi (bosh harflari) bo'yicha quyidagi formula ko'rinishida ifodalangan:

$$DAR = IR * CR * DR$$

DAR (Desired audit risk) – ARMT (auditorlik risklarning maqbul to'plami);

IR (Internal risk) – IXR (ichki xo'jalik riski);

SR (Control risk) – NR (nazorat riski);

DR (Detection risk) – AR (aniqlanmaslik ya'ni xatolar va moliyaviy hisobotdagi kamchiliklarning aniqlanmaslik riski).

Demak, auditorlik risklarining maqbul to'plami (ARMT) ni va uni tashkil etuvchi tarkibiy qismlar (IXR; NR; AR)ni batafsil bayon qilish va mohiyatini o'rganish uchun quyidagi formula ko'rinishida ifodalaymiz hamda uning tarkibiy qismlarini alohida ko'rib chiqamiz:

$$ARMT = IXR * NR * AR$$

Ichki xo'jalik riski –IXR (IR-Internal risk) – bu mazkur buxgalteriya schyotida, balans moddasida, bir turdagi xo'jalik muomalalari guruhida yaxlitlanganda, xo'jalik yurituvchi sub'ekt hisobotida muhim kamchiliklarning, bunday kamchiliklar ichki nazorat tizimi vositalari yordamida aniqlan-gunga qadar yoki ichki xo'jalik nazorati umuman yo'q bo'lganda, auditor tomonidan sub'ektiv tarzda aniqlanish ehtimoli tushuniladi.

Audit xulosasi barcha jismoniy va yuridik shaxslar uchun, hokimiyat va sudidoralari uchun xuquqiy hujjat hisoblanadi.¹¹ Bu xulosa matbuotda ham e'lon qilinishi mumkin. Auditning taftishdan asosiy farqi hammana shunda.

Tijorat banklarida o'tkazilayotgan auditorlik tekshirishlari sifati va ta'sirchanligini oshirish, tashqi audit faoliyatini takomillashtirish, auditorlik firmalari o'rtasida erkin va sog'lom raqobat munosabatlarini kuchaytirish hamda aholi va sarmoyadorlarning bank tizimiga bo'lgan ishonchini yanada oshirish maqsadida 1996 yil 24 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank auditi tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilingan edi.

Mazkur farmon talablarini bajarilishini ta'minlash va Respublikada bank auditini mustahkamlash maqsadida o'tgan davr mobaynida Markaziy bank tomonidan bir qator ishlar amalga oshirildi.

Mamlakatimizda ishlab chiqilgan Auditorlik faoliyati milliy andozalari asosida banklarda auditorlik tekshiruvlari tashkil etiladi. Auditorlik faoliyati milliy andozasi-AFMA "Auditorlik faoliyati to'jrisida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 22 senyabrdagi "Auditorlik faoliyatini takomillashtirish va auditorlik tekshiruvlari rolini oshirish to'jrisida" 365-son qaroriga asosan ishlab chiqilgan va O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini me'yoriy tartibga solish elementi hisoblanadi.

Andozaning maqsadi auditorlik tashkiloti tomonidan o'tkazilgan auditorlik tekshiruv natijalari bo'yicha auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasini tuzishning yagona tartibini joriy etish hisoblanadi.

Mazkur andoza talablari auditorlik tekshiruvini o'tkazish va xo'jalik yurituvchi sub'ektga auditorlik hisoboti hamda auditorlik xulosasini taqdim etish paytida barcha auditorlik tashkilotlari uchun majburiy hisoblanadi. Mazkur andozaning № 70 esa auditorlik xulosalariga bag'ishlangan.

2. Auditorlik xulosalari va ularning turlari

Auditorlik hisoboti - xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbari, mulkdori, ishtirokchilari (aktsiyadorlari) umumiy yijilishiga taqdim etiladigan, auditorlik tekshiruvining borishi, buxgalteriya hisobini yuritishning belgilangan tartibidan aniqlangan chetga chiqishlar, moliyaviy hisobotdagi huquq buzilishlari to'jrisida batafsil ma'lumotlar, shuningdek, auditorlik tekshiruvini o'tkazish natijasida olingan va auditorlik xulosasini tuzish uchun asos hisoblanadigan boshqa axborotdan iborat bo'lgan hujjat.

¹¹ Kunitsina N.N. Bankovskiy audit: Uchebnoe posobie / N.N. Kunitsina, V.V. Xisamudinov. – M.: Finansi i statistika, 2005. – 128 s.

Auditorlik xulosasi - moliyaviy hisobotning haqqoniyligi va buxgalteriya hisobini yuritish tartibining qonun hujjatlari bilan belgilangan talablarga muvofiqligi to'g'risida auditorlik tashkilotining fikri yozma shaklda ifodalangan va xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy hisobotidan foydalanuvchilar uchun ochiq bo'lgan hujjat.

Auditorlik xulosasining tuzilishi

Auditorlik hisobotida quyidagilar bo'ladi:

a) nomi ("Auditorlik hisoboti" yoki "Auditorlik tashkilotining hisoboti": ikkala nom bir xil kuchga ega);

b) adresatning nomi;

v) kirish qismi;

g) tahliliy qism;

d) yakuniy qism.

Auditorlik hisobotining har bir sahifasiga moliyaviy hisobotning auditorlik tekshiruvini amalga oshirgan auditor (auditorlar) imzo chekishi shart.

Auditorlik hisoboti buyurtmachining barcha zaruriy rekvizitlarini ko'rsatish bilan auditorlik tekshiruvi buyurtmachisiga yuboriladi.

Auditorlik hisobotining kirish qismi

Auditorlik hisobotining kirish qismida auditorlik tashkiloti rekvizitlari, shu jumladan auditorlik faoliyatini amalga oshirishga litsenziyaning raqami va sanasi, auditorlar va auditorlik tekshiruvda qatnashgan boshqa shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek, auditorlik tekshiruvini o'tkazish uchun asos va xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatining umumiy tavsifi keltiriladi.

Auditorlik hisobotining tahliliy qismi

Auditorlik hisobotining tahliliy qismi AFMAga havola qilishi va unda quyidagilar bo'lishi shart:

xo'jalik yurituvchi sub'ektda ichki nazorat holatini tekshirish natijalari (batafsil bayoni);

buxgalteriya hisobi holati va moliyaviy hisobotni tekshirish natijalari;

moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirish paytida qonunchilik talablariga rioya etilishini tekshirish natijalari;

solliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash hamda to'lashning to'g'riligini tekshirish natijalari;

aktivlarning butligini tekshirish natijalari.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt ichki nazoratining holatini tekshirish natijalari to'g'risidagi axborot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

ichki nazorat tizimining xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatining miqyoslari va xususiyatiga muvofiqligi umumiy bahosi;

auditorlik tekshiruvi mobaynida aniqlangan ichki nazorat tizimining xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatining miqyoslari va xususiyatiga jiddiy nomuvofiqliklari bayoni.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisoboti holatini tekshirish natijalari to'g'risidagi axborot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzishning belgilangan tartibiga rioya qilinishini baholash;

auditorlik tekshiruvi davomida aniqlangan buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlashning belgilangan tartibini jiddiy buzishlar bayoni.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirish paytida qonunlarga rioya etishini tekshirish natijalari to'g'risidagi axborot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshirgan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarining qonunchilikka muvofiqligini baholash;

auditorlik tekshiruvi davomida aniqlangan, xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshirgan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarning qonunchilikka jiddiy nomuvofiqliklari bayoni.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblashi va to'lashning to'g'riligini tekshirish natijalari to'g'risidagi axborot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

tuzilgan va tegishli organlarga taqdim etilgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'g'riligining bahosi;

soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash va to'lashning belgilangan tartibini buzish faktlari, soliq solinadigan bazani belgilash paytidagi chetga chiqishlar bayoni.

Aktivlar butligini tekshirish natijalari aktivlarni inventarlashga asoslanishi va o'z ichiga ularning haqiqatda mavjudligi va butligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olishi kerak.

Auditorlik xisobotining yakuniy qismi

Auditorlik hisobotining yakuniy qismi auditorlik tashkilotining aniqlangan chetga chiqishlar va huquq buzilishlarini bartaraf etishga doir tavsiyalarini, shuningdek xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirishga doir takliflari va maslahatlarini o'zi ichiga olishi kerak.

Auditorlik xisoboti uchun javobgarlik

Auditorlik tashkiloti auditorlik hisobotini tuzganlik uchun qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladi. Auditorlik hisobotida keltirilgan axborot maxfiy hisoblanadi va oshkor etilmasligi kerak. Axborotni oshkor etganlik uchun ushbu axborotdan foydalana oladigan shaxslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

Auditorlik xulosasining tuzilishi

Auditorlik xulosasi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

a) nom ("Auditorlik xulosasi" yoki "Auditorlik tashkilotining xulosasi": ikkala nom teng huquqli);

b) adresatning nomi;

v) kirish qismi;

g) qayd etish qismi;

d) yakuniy qism;

e) auditorlik xulosasini berish sanasi;

j) auditorlik tashkiloti manzili;

z) auditorlar va auditorlik tashkiloti rahbarining imzosi.

Auditorlik xulosasi auditorlik tashkilotining muhri bilan tasdiqlanishi kerak. Auditorlik tashkiloti auditorlik xulosasi shaklining bir xilligiga rioya qilishi kerak. Auditorlik xulosalari shakllari 1 va 2-ilovalarda keltirilgan.

Auditorlik xulosasi auditorlik tekshiruvining buyurtmachisiga yo'llanib, buyurtmachining barcha zaruriy rekvizitlari ko'rsatilishi kerak.

Auditorlik xulosasining kirish qismi

Auditorlik xulosasining kirish qismi auditorlik tashkilotining quyidagi rekvizitlarini o'z ichiga olishi kerak:

- auditorlik tashkilotining yuridik manzili va telefonlari;
- auditorlik faoliyatini amalga oshirish huquqiga litsenziya raqami, berilgan sana va litsenziya bergan organning nomi;
- auditorlik tashkiloti davlat ro'yxatiga olingani to'g'risidagi guvohnoma raqami;
- auditorlik tashkiloti hisob-kitob varag'ining raqami;
- auditorlik tekshiruvda ishtirok etgan auditor (auditorlar)ning, shuningdek, auditorlik tashkiloti rahbarining familiyasi, ismi va otasining ismi.

Kirish qismida sana va hisobot davri ko'rsatilgan holda tekshirilgan moliyaviy hisobotlar ro'yxati keltirilishi kerak.

Kirish qismida quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt auditorlik tekshiruvdan o'tkaziladigan moliyaviy hisobotni tayyorlash va uning haqqoniy bo'lishi uchun javobgar;

auditorlik tashkiloti auditorlik xulosasining xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga muvofiq bo'lishi uchun javobgar.

Auditorlik xulosasining qayd etish qismi

Auditorlik xulosasida auditorlik tekshiruvi AFMAga muvofiq o'tkazilgani qayd etilishi kerak.

Qayd etuvchi qismda auditorlik tekshiruvi moliyaviy hisobot va boshqa moliyaviy axborot qonun hujjatlariga, shuningdek moliyaviy-xo'jalik faoliyatining haqiqiy holatiga muvofiqligi va haqqoniyligini baholashga asoslanishi ko'rsatilishi kerak.

Qayd etuvchi qismda auditorlik tekshiruvi fikrni ifodalash uchun etarlicha asoslar berishi xususida auditorlik tashkilotining tasdig'i berilishi kerak.

Auditorlik xulosasining yakuniy qismi

Auditorlik xulosasining yakuniy qismida auditorlik tashkilotining tekshirilgan moliyaviy-hisobot xo'jalik yurituvchi sub'ekt moliyaviy-xo'jalik faoliyatining haqiqiy holati to'g'risida haqqoniy tasavvur berish-bermasligi va moliyaviy hisobot qonun hujjatlariga muvofiqligi yoki muvofiq emasligi xususidagi fikri ravshan bayon etilishi kerak.

Auditor auditorlik xulosasini auditorlik tekshiruvi yakunlangan kun bilan belgilashi kerak. Auditor auditorlik xulosasini xo'jalik yurituvchi sub'ekt moliyaviy hisobotga imzo chekkan yoki uni tasdiqlagan sanadan oldin keluvchi kun bilan belgilashi kerak emas.

Auditorlik xulosasidagi imzolar

Auditorlik xulosasiga auditor (auditorlar), auditorlik tashkiloti rahbari imzo chekishi va u auditorlik tashkilotining muhri bilan tasdiqlanishi kerak.

Auditorlik xulosalarining turlari

Auditorlik xulosalarining quyidagi turlari mavjud¹²:

a) ijobiy auditorlik xulosasi;

b) salbiy auditorlik xulosasi.

Ijobiy auditorlik xulosasi

Auditorlik tashkiloti xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy hisoboti uning moliyaviy ahvolini haqqoniy yoritadi va xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshirgan moliyaviy va xo'jalik operatsiyalari O'zbekiston Respublikasining qonunchiligi talablariga muvofiq degan fikrga kelganda ijobiy auditorlik xulosasi tuzilishi kerak.

Salbiy auditorlik xulosasi

Auditorlik tashkiloti xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy hisobotida, agar xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan bartaraf etilmasa, moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarni chalg'itishi mumkin bo'lgan buzilishlar mavjud degan fikrga kelsa, salbiy auditorlik xulosasi tuzilishi kerak.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshirgan moliyaviy va xo'jalik operatsiyalari moliyaviy hisobotda haqqoniy aks ettirilgan, lekin qonunchilik talablariga muvofiq kelmaydigan hollarda ham salbiy auditorlik xulosasi tuziladi.

Odatda xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyatining auditorlik tashkilotining aniqlangan buzilishlarni bartaraf etish maqsadida moliyaviy hisobotga tuzatishlar kiritish to'g'risidagi fikriga qo'shilmasligi salbiy auditorlik xulosasini tuzishga sabab bo'ladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt auditorlik tekshiruvi davomida aniqlangan buzilishlarni bartaraf etgan holda salbiy auditorlik xulosasi tuzilmaydi.

Auditorlik xulosasini tuzishdan bosh tortish

Auditorlik tekshiruvi hajmining cheklanganligi tufayli auditorlik tashkiloti moliyaviy hisobot to'g'risidagi fikrni ifodalash uchun etarlicha auditorlik dalillarini olishi mumkin bo'lmasa, auditorlik tashkiloti auditorlik xulosasini tuzishdan bosh tortishi mumkin.

Auditorlik tekshiruvi hajmini cheklash - xo'jalik yurituvchi sub'ekt vakillari yoki uchinchi shaxslarning boshlab yuborilgan auditorlik tekshiruvini auditor auditorlik xulosasini tayyorlash uchun zarur deb hisoblagan hajmda o'tkazishga to'sqinlik qilishga yo'naltirilgan ochiqdan-ochiq harakatlari yoki harakatsizliklaridir.

Auditorlik xulosasini tuzishdan bosh tortish ariza shaklida bo'lishi va "Auditorlik tashkilotining auditorlik xulosasini tuzishdan bosh tortishi to'g'risidagi ariza" deb nomlanishi kerak. Arizaning shakli 3-ildovada keltirilgan.

Auditorlik xulosasi kamida uch nusxada tuziladi, shundan ikki nusxa auditorlik tekshiruvi buyurtmachisiga taqdim etiladi.

¹² 70-son AFMS asosida tayyorlandi

Auditorlik xulosasi moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarga tushunarli bo'lishi, auditorning ishonchi komil emasligi va (yoki) rozi emasligi yuzaga keltirgan cheklashlarga doir ko'rsatmalarni o'z ichiga olishi kerak.

Auditorlik xulosasi ochiq axborot hisoblanadi, undan moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarning hammasi foydalana olsin.

Auditorlik xulosasi tegishli moliyaviy hisobotlar bilan birgalikda xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan e'lon qilinishi mumkin.

Auditorlik xulosasi uchun javobgarlik

Auditorlik tekshiruvini o'tkazmasdan tuzilgan yoki auditorlik tekshiruvi natijalari bo'yicha tuzilgan, lekin auditorlik tekshiruvi davomida auditor (auditorlar) olgan xo'jalik yurituvchi sub'ektning hujjatlari mazmuniga muvofiq kelmaydigan auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasi qasddan yolg'on hisobot va xulosa deb hisoblanadi.

Qasddan yolg'on auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasini tuzish qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt bilan auditorlik tashkiloti o'rtasida yuzaga kelgan nizolar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hal etiladi.

I. O'z bilimini tekshirish bo'yicha savollar

1. Auditorlik risklari, ularning mazmuni, turlari va sug'urtalash tartibini bilasizmi?.

2. Auditorlik xulosalarini belgilanish maqsadi nimalardan iborat?

3. Auditorlik xulosalarining asosiy elementlari nimalardan iborat?.

4. Auditorlik xulosalarining kanday turlari bor?

5. Auditor fikriga va auditorlik xulosasiga ta'sir qiluvchi omillarni bilasizmi?.

6. Maxsus maqsad uchun tayyorlanaydigan xulosalar kanday rasmiylashtiriladi?

7. Auditorlik xulosasi kimga takdim etiladi?